

Antun Gustav Matoš

PEČALBA

Bulaja
naklada

Pečalba

Antun Gustav Matoš

Kaprisi i feljtoni

Sadržaj

Pečalba (1913.)

Crvena gnijezda

Pariska kronika

Zeleni demon

Moji zatvori

Od Pariza do Beograda

Proljetna ćaskanja

Bog uskrsa

Zagreb i Zagrebi

Martin iz Zagreba, M. u Zagreb

Kafanske varijacije

Ladanjske večeri

Nokturno

Flanerija

Društvenost

Usidjelica

Ukradeni snovi

Tolstoj

Djevica Orleanska

Biti ili ne biti...

Lady Šram

Isadora Duncan

Paderewski

Barnum

Kuropatkin

Mandžurijska lekcija

Rat i mir

Živi i mrtvi

A. G. Matoš

Dodatak *Pečalbi*

Kafanske varijacije

Uz crnu kavu s A. G. Matošem

Autor o izdanju *Pečalbe*

Redakcija *Pečalbe*

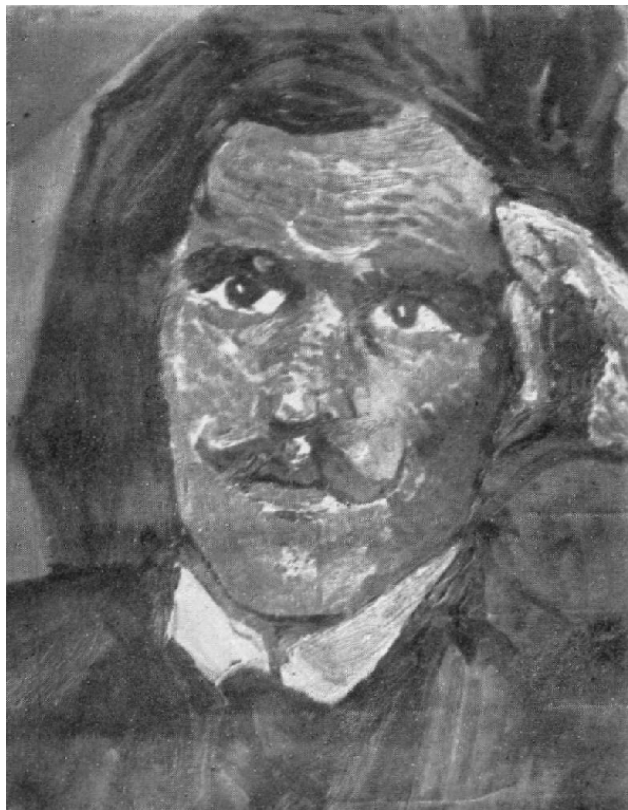
Postuma

Nedovršena autobiografija

Rječnik

Bilješka o autoru i djelu

Impressum

Antun Gustav Matoš – slika iz prvog izdanja *Pečalbe*, sačinjena prema portretu Georges-a Gubelina, Matoševog pariškog prijatelja, iz 1902. godine.

Pečalba

(1913.)

Crvena gnijezda

Svi ste čitali o pogibiji automobilskeg bandita Bonnota. Sa svojom družinom počinio je od lane do sada dvadesetak drskih, nečuvenih zločina. Policija ga traži pomoću publiciteta i vascijelog dijela čestitog pučanstva i hvata ga slučajno u neposrednoj okolini Pariza tek mjesec dana iza posljednjeg haranja. Garniera, njegovog druga i drugog harambašu, do danas (2. maja 1912) uopće još ne uhvatiše, a Bonnot pada kao kakav junak sa jedanaest teških rana. Moraju dinamitovati njegovu jazbinu, uhitivši mu druga, ruskog anarhistu Duboisa, opkolivši njegov automobilski brlog kao opsadno mjesto, pa dok tučom udaraju metkovi o prozore lopovskih sobica pod krovom, on mirno, krvav i ranjen, piše svoju oporuku i proglašuje ponosno kao Herostrat svoju žalosnu slavu, bacajući u posljednjem času rukavicu društvu, zakonu, životu i smrti, padajući sa browningom u poganoj ruci i sa nepomirljivom kletvom u poganim ustima... Francuska, leteći kao na svojim aeroplanima nad savremenom kulturom, pokazuje se velika i u svojim zločincima. Koliko negativne energije!

Lopovsko automobilsko spremište, vlasništvo anarhiste Duboisa, nalazi se u Choisy-le-Roy,^[1] na zemljištu milijunara-anarhiste Fromentina, Reclusovog^[2] prijatelja, što je Duboisu tu zgradu jamačno poklonio, sagradivši u Choisyu, pariskom Pantovčaku, svu silu ljetnikovaca, punu anarhista i njihovih pomagača, te naseobinu prozvaše **C r v e n o g n i j e z d o**. Fromentin je oženio milijunarsku nasljednicu, stekao je i sam dosta kao inženir, pomažući svim silama propagandu anarhističku, drugujući sa Ferrerom^[3] i napisavši nakon njegove krvave smrti *Istinu o djelu Francisca Ferrera*. Inače taj bogataš ne odobrava kao tolstojevac propagandu činom, mada revolverom ustrijeli nekad svog poslovnog kompanjona, ne sluteći jamačno da su anarhiste iz njegovog automobilskeg garaža ordinarni banditi kojima kao svim lopovima dobro dolazi izgovor etičnih i društvenih teorija. Zločin se ne oruža samo najnovijim tehničkim

već i najnovijim filozofskim sredstvima. Gospoda hitoprstići i razbojnici pozivaju se na Stirnera, Guyaua,^[4] Nietzschea, pa činiti velike mislioce odgovornima za čine ljudske zvjeradi tako je smiješno kao kada bi se izumitelji baruta i dinamita okrivljavali zbog fišeka u banditskim rukama. Proglasivši vlasništvo krađom, Proudhon^[5] svakako nije lopovskih krađa odobravao kao zakonit posjed. Utopiste, nalazeći nezakonitosti i u zakonitoj imovini, moraju nalaziti nezakonitost i u nezakonitoj otimačini. Nema velike misli kojom se ne pokri veliki zločin.

Čitajući o strahotama automobilskih apaša i o jazbinama u filantropskim crvenim gnijezdima, padaju mi na um podzemni ljudi i crvena gnijezda u koja sam u boemskom svom živovanju znao zapasti. Ljubitelju svih životnih oblika, naročito pripovjedaču, čovjek je zanimljivost i onda kada luta tamnim i krivim putovima i stranputicama. Pokojni moj prijatelj, srpski pisac Janko Veselinović, drugovaše kao mačvanski učitelj sa čuvenim užičkim hajdukom Josovcem, imajući kasnije toga radi neprilika. Ima i drugo nešto osim neobičnosti što nas privlači k zločincu, a to bi bilo osjećanje da je onaj koji ubi drugoga i sam sebe ubio, jer je svaka krivica drugome sebi učinjena.

U Ženevu dođem jedared preko savojskih planina pješice, sasvim »abgekocht« — kako vele Švabe: poderan, gladan, neošišan, bez mangure u džepu. Na granici me ne htjedoše propustiti švajcarski žandarmi, pa sam se morao prokriomčariti. U gradu nađem prijateljske studentice i one me, naročito gđica Lebedeva, otpute k nekom M...skome. Izvan grada, blizu gore Salèvea,^[6] imadaše u najmu cijelu kuću, crveno gnijezdo. Primio me kao da smo znanci iz djetinjstva, natovario me knjigama, anarhijskim djelima i letacima, odvedavši me na tavan pun mansarda, u sobu s minderlukom za spavanje, stolom i stolicom. Ručak i večeru donášaše mi on sam, i ni živa duša nije se dalje za mene brinula. Danju bijaše na tavanu mirno. Tek noću davahu susjedne sobe znakove čudnog života, a pred vratima čuh mnoge tamne korake... Tek sa jednim susjedom se upoznah. S medicinarom Lichtensteinom, što je tu živio sa ženom, prekrasnom ruskom studenticom. On je baš došao iz Njemačke, gdje je izučio bravariju, jer je kasnije kao bravar u Rusiji širio »ideju«. M...ski je otišao u Kanadu i tu je kolonizovao rusku emigraciju. Mjesec dana bijah na njegovom tavanu. Bijaše to baš iza tragične smrti naše kraljice.^[7] Tu osjetih svu gostoljubivost i nevjerovatnu solidarnost crvenih gnijezda, pa nije čudo nađe li se i

zločinaca što ih upotrebljavaju za zakloništa.

Došavši u Pariz, morao sam zbog sirotinje stanovati u najzloglasnijem, najsirotinjskijem dijelu, tamo blizu crnih tamnica Roquette, pred kojom se onda noću giljotiniralo između Bastille-trga i Trga Republike. Apaši se onda tek pojaviše. Već drugi dan mog tamošnjeg boravka dođem s njima u sukob. Sjedim u kafanici, pored mog hotela u ulici Sedaine, brbljam sa zemljakom, a nekoliko mangupa s karakterističnim kačketama, obućama bezglasnih đonova i s onim dugačkim pletenim rupcima oko golih vratova uđu silom s nama u razgovor. Iza kratkog vremena stade se hrvatski tužiti moj zemljak da mu je neko od njih usuo u vrat prašak što ga kao otrov pali sve nesnosnije. Od bola je već sav blijed. Opazivši kako mu je fakin i opet primaknuo ruku za okovratnik, ščepam lopova, udarim ga, pa kad u gužvi ispadosmo na ulicu, ja sa zemljakom — šta ću?! — na vrata mog hotela, a lopovi opale po bijelom danu iza nas iz revolvera i začas nestanu kao parcovi...

Grozne one zime desio se u neposrednoj blizini zločin, nazvan »l'homme coupé en morceaux«^[8] (izmesaren čovjek). Na ulici Folie-Méricourt nađoše vreću s tako iznakaženim lešom da policija nije mogla pronaći ni identičnosti a kamoli zlikovce. Godinu dana je izmesareno truplo, izloženo u la Morgue^[9], držalo Pariz u groznici i usuprot nagradama i svim naporima štampe i policije ostade zločin neobjašnjen.

Apaši, kako već rekoh, nose pored dugačkog, obično crvenog pojasa, dugačke šalove o vratu. To je za »coup du père François« — za »udarac čika-Franje«. Idete ulicom i dok vas sprijeda zabavlja jedan, drugi lopov baci vam oko vrata svoj šal ili dugački pojas kao zamku, natovari vas na leđa, sprema na sigurno mjesto, već ste poharani, zagušeni, i odoste bogu na istinu. Ovakovi napadaji događaju se obično kod Seine. Žrtva se baca u vodu i kod ovakovog utopljenika se rijetko može pronaći pravi uzrok i uzročnik nesreće.

Pomažući kod izložbe u bosanskom paviljonu dobrotom dvorskog savjetnika, g. Koste Hörmanna,^[10] mog dobrog urednika kod *Nade*, brinuo sam se za tamburaše, većinom Srijemce, angažovane u paviljonu i odjevene sjajnim, divnim haljinama bosanskim: svi u srmi i u suvom zlatu... Jedne večeri odemo u pučku kafanu tik do našeg hotela. Sva su mjesta bila puna osim stola sa djevojkom, pored koje zasjedosmo. Galantni tamburaši, ako i

ne znajući jezika, ponudiše joj čašicu, a moji »Turci« u onim bogatim haljinama brzo namamiše u kafanu silu radoznalog i zijačkog radničkog svijeta. Djevojka bijaše kod prozora, s leđima na ulicu, i usred tihe tamburaške pjesme dođe nekakva bitanga sa svim apaškim obilježjima i stane curi prijetiti. Tamburaši, ne znajući jezika, u onoj gunguli ništa od svega toga ne primijetiše. — Poznate li gospodina? — upitam djevojče. — Ne poznam. Čuvajte se, to je samo izgovor da vas i ove »Turke« — napadne! — Pogledam i pred ulazom opazim nekoliko gulanfera — očevidno napadačevih drugova, i ukratko upozorim na opasnost moje Srijemce među kojima bijaše kršnih momaka. Za boj nisu sa raskida naši svirači — kako je poznato. Apaš je nastavljao svoje prijetnje i kada ga zamolih da ostavi nepoznatu žensku u miru, on zamahne prema njoj šamarom, pa kad odbih podli udarac i opazih mu u desnom rukavu nož, pogodim ga sifonskom bocom u leđa i pohrlim s tamburašima za njim na ulicu. On je bježao, iznenada čučnuo, okrenuo se i ispalio na mene hitac iz revolvera, bacivši ga na zemlju i udarivši u parcovski apaški bijeg: »brijući zidove«.^[11] U taj tren opazim najstarijeg tamburaša krvave glave naslonjenog uz ulaz. Noge se poda mnom ohladiše! Mišljah da je ranjen tanetom. Čiča je, međutim, izletjevši među prvima na ulicu, srećom dobio od drugog apaša nožem po glavi. Ranu, dosta laku, zavijemo u prvoj ljekarni. Već se skupilo dosta redara, pješaka i na biciklima, a neki starac nam reče da je zločinac pobjegao u prvi sumnjivi hotel. S policajcima krenemo onamo, nađemo lopova u jazbini s nekom ženskom propalicom i teškom mukom ga uhapsimo. Na svoje oči vidjeh kako pariška policija liječi te bandite. To se zove »passer à tabac«.^[12] Lopov je na ulici urlao kao zvijer i jednog detektiva je do krvi ujeo kroz solidnu cipelu. Jedni su ga nosili kao vreću, a drugi su ga tako mlatili da mu je glava do komisarijata na boulevardu Voltaire^[13] otekla kao bundeva te sam ga jedva prepoznao... Te noći sam i ja morao spavati na komisarijatu jer me policija uvjeravaše da bi me inače morala zbog apaša pratnjom voditi do stana. Majka i mala sestra zlikovčeva me naskoro pohode sa molbom da im sina i brata tako izvučem te rekнем na sudu kako ne vidjeh jasno oružja u njegovoj ruci. To i učinih na sudu. Napadač je osuđen na osam mjeseci.

Jedared se vraćam iza ponoći kući. Nisam imao revolvera već sam kao praktičnije oružje vazda nosio u džepu turpiju (»rašpu«) šiljastu kao bodež. Blizu stana u mraku opazim pod nekom kapijom čovjeka i posegnem u

džep za svojom turpijom. Neznamac se nasloni o zid i kad mu se blizu prikučim, procijedi kroz zube glasom kojega nikad ne zaboravih: — Salaud! (Izmete!)... Moj stari znanac bje pušten iz zatvora, a ja, držeći moj bodež pod kaputom kao revolver, ostanem nenapadnut, ali se odmah drugi dan preselim u Quartier Latin.^[14]

Tu jedne noći do praskozorja šetam s pjesnikom Jovanom Dučićem. Naidu tri gulanfera, dobacujući nam pogrde, ja im ne ostanem dužan, oni se okrenu i jedan me iznenada baci na asfalt, gurnuvši me naglo laktovima u prsa. Nisam se branio i začudo me ne izmasakriraše. Siromah Duka (Dučić) nije htio kući te noći od uzrujanosti.

Drugom prilikom me napadoše nasred boulevarda Saint-Michela^[15] rufijani i jedan me udari kod Rudarske akademije (Ecole des Mines) nogom o koljeno, te sam morao cijeli lijepi mjesec maj odležati. Ima u Parizu mostova i ulica gdje vam vele noću redari: — Gospodine, ne savjetujem vam sad ovuda prolaziti! — Ima čuvenih lokala što ih pohada samo blud i zločin. Najodvratnija takva jazbina, danas zatvorena, bijaše »Čiča Naočari« (le Père Lunettes), u čorsokaku Rue-des-Anglais, pored boulevarda Saint-Germaina,^[16] blizu Notre-Dame. Već zid bijaše pun tako sablažnjivih »fresco-slika« te me danas hvata gađenje iza tolikog vremena! A tek gosti! Tamo, pa kod »Anđela Gabrijela« i u »Podrumu nevinih«, gadnoj podrumskoj rupetini u Halles^[17] (glavna pijaca), gdje na stubama uzanim i krivudastim kao u raubriterskom tornju, stoji lopov-stražar kao vratar, tamo sam kroz dim, ciničnu pjesmu, reski alkoholski vonj i žigove zločina i sifilisa na bestijalnim licima osjetio da zločinac ima posebnu zduhu kao divlje životinje i da zlikovački zbjegovi smrde kao menažerije i kao treće klase u ludnicama.

Iz kurioziteta znao sam otići u redakciju *Novih vremena* u ulici Mouffetard,^[18] k starom anarhistu J. Graveu,^[19] čudeći se kako ti utopiste napadaju zločine društva i istodobno brane zločine gospode zločinaca... Sa P. Monatteom, onda đakom, a danas sa Griffuelhesom, vođom pariških sindikalista, gledao sam na Place de la République^[20] juriš vlasti na zgradu revolucionarnih sindikalista-socijalista. I sad evo vidim bijeg dječaka niz stravične boulevarde. Dečko bježi, u desnici mu odrezana ljevica, a iz rukava lopti krv. Sa mnom se dugo hranio anarhista Siegfried Nacht,^[21] uhvaćen ono u Gibraltaru, spasen intervencijom Herberta Spencera. On mi je preporučio medicinara Španjolca, liječničkog sina Vallinu, tihog,

slabašnog, marljivog đaka što bijaše često bez stana... Iza nekoliko godina listam francuski *Illustration*^[22] — koga vidim? Vallinu! kompromitovanog u atentatu na španjolskog kralja u Parizu... Elisej Reclus, sa Kropotkinom glava anarhistične savremene doktrine, smatra zločinom ubiti životinju i živi kao vegetarijanac. Zločinac Bonnot, automobilski bandit, izjavljuje da je anarhista i daje svom zločinu revolucionarni, anarhistični izgovor...

Zločin je neiskorjenjiv dok se ne iskorijene mnogobrojni njegovi uzroci. Najprije prostitucija. U Parizu ima na stotine tisuća prostitutkinja, a gotovo svaka hrani i oda zla brani po jednog rufijana od kojih je svaki gotov na sve. Onda — hereditarnost, rođeni zločin. Pa glupi filantropizam koji mazi zločinca, opravdavajući ga kad ubije, i ne opravdavajući društva kada ga u korisnoj samoobrani ubija. Zatim takozvani državni rezon, moral državni, koji je često krvava negacija svakog morala. Zatim apologete zločina što gledaju u zločinu čin energije. Publicitet, novinarstvo, što stvara — kao u slučaju Bonnot-Herostrata, herostratizam, podlo, nestalno djelo kao put do slave, pa detektivski i kriminalni roman, što čini zločinca zanimljivom, poetičnom osobom. Onda — pauperizam; utilitaristički, egoistični moral našeg vremena s teorijama što u banditu gledaju žrtvu i osvetnika, pa žalosna činjenica da mnogo zločina ostaje nekažnjeno. Kriminalista Ferri tvrdi statistikom da tek oko pedeset postotaka zločinaca biva kažnjeno... Sve je to vrlo žalosno i ne služi na čast modernoj civilizaciji, jer tako dugo neće biti pravoga napretka dok moralna reforma, dok moralna kultura ne postane prvim i najvažnijim pitanjem vremena.

Obzor, 5. 5. 1912.

Bilješke

[1] Grad na Seini nedaleko Pariza.

[2] *Élisée Reclus* (1830-1905), poznati geograf i teoretičar anarhizma, pristaša očuvanja prirode i propagator vegetarijanstva; anticipirao je današnje ekološke pokrete i pokrete za prava životinja.

[3] *Francisco Guardio Ferrer* (1859-1909), španjolski revolucionar, republikanac,

osuđen na smrt.

- [4] *Marie Jean Guyau* (1854-1888), francuski filozof i pjesnik, epikurejanac i utilitarist, pobornik kolektivnog života i ljudske solidarnosti bez prisile.
- [5] *Pierre-Joseph Proudhon* (1809-1865), francuski političar, teoretičar socijalizma i anarhizma; prvi skovao pojam »anarhist«.
- [6] Planina na granici Švicarske i Francuske (1380 m).
- [7] Austrijska carica, hrvatska kraljica *Elizabeta Austrijska* (1837-1898), žena cara Franje Josipa I.; u Ženevi ju je ubio talijanski anarhist Luigi Luccheni, zarivši joj oštru turpijicu u srce, premda se nije zanimala za politiku.
- [8] Francuski: čovjek isječen na komade.
- [9] Pariška mrtvačnica u kojoj su se izlagala tijela neidentificiranih žrtava.
- [10] *Kosta Hörmann* (1850-1921), hrvatski kulturni djelatnik, upravni činovnik Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, sabirač narodnih pjesama; pokretač književnog časopisa *Nada* (1896-1903), kojega je uređivao s Kranjčevićem; osnivač i upravitelj Zemaljskog muzeja u Sarajevu (1888). Kranjčevićev i Matošev dobrotvor.
- [11] Matoš koristi doslovni prijevod franc. *en rasant les murs*, sa značenjem: prolaziti sasvim blizu zidova.
- [12] *passer à tabac* (franc.) – dobro izmlatiti, izbatinati; doslovno: »dati duhan«, jer je nagrada policajcima bio duhan; francuska riječ *tabasser* znači *izmlatiti*.
- [13] Poznati pariški bulevar, povezuje Place de la République i Place de la Nation.
- [14] Latinska četvrt, dio Pariza na lijevoj obali Seine oko Sorbone, poznata studentska i boemska četvrt.
- [15] Pariški bulevar koji presjeca Latinsku četvrt u smjeru sjever-jug.
- [16] Pariški bulevar koji presjeca Latinsku četvrt u smjeru istok-zapad.
- [17] *Les Halles* – središnja pariška tržnica, »truh Pariza« (Zola), srušena 1971. godine.
- [18] Jedna od najživljih ulica u Latinskoj četvrti u Parizu.
- [19] *Jean Grave* (1854-1939), jedan od najistaknutijih francuskih anarhista, sljedbenik Kropotkina, osnivač i urednik časopisa *Les Temps nouveaux*.

[20] Trg Republike, jedan od glavnih pariških trgova.

[21] *Siegfried Shlomo Nacht*, kasnije Stephen Nacht (1878-1956), militantni anarhist židovskog porijekla, rodom iz Beča. Brat mu je Maximilian Nacht, poznat pod pseudonimom Max Nomad (1881-1973), sljedbenik militantnog anarhizma i boljševizma.

[22] Ugledni pariški ilustrirani tjednik, počeo izlaziti 1843.

Pariska kronika

Prva moja pariska zima. Zabio sam se u radničko apaško predgrađe Saint-Antoine, između Trga Republike i Trga Bastilje gdje pade stari Režim 1789. i gdje pade 1870. u ulici Charonne posljednja komunistička barikada, ^[1] dok malo podalje, pod zidovima groblja Père-Lachaise^[2] padahu mušketani buntovnici kao snopovi... Stanovah najprije u ulici Sedaine, a kasnije u susjedstvu, u ulici Popincourt, blizu crne, sive tamnice Roquette s malim javnim prostorom za giljotiniranje i blizu Zelenog puta^[3] na kojemu je nekad bilježio Rousseau (u *Šetnjama samotnog šetaoca*)^[4] znakove svoje ludosti filantropskog mizantropa. Gladovao sam kao nitko moj. Milošću pekarice u mojoj ulici jeo sam jedared dnevno, predveče, obročić kruha. Da me ne ostavi snaga, cio dan sam ležao u sobi s prozorom na mastan od magle i čađav od dima krov susjedne parne praonice pa na zamusane »meblirane hotele« i radničke stanove sodomske naše ulice s kućetinama koje doživješe sve strahote od krvavih revolucija pa do sadističnih noćnih zločina. Jedne večeri ne vidjeh moje pekarice više u pekarni. Ni druge večeri, vlažne i burne, tamo iza Božića kada se javlja kratka i užasna pariska zima što zoba kao mušice prosjake pod mostovima, prostitutke bez ležišta i zločince pod bedemima stare tvrđave. Dok ležah skutren, bez sna i bez svijeće, u neplaćenoj mojoj ćeliji, šarajući iz dugočasice po mraku slike apokaliptičkih gibanica i oceana u boci šampanjca, vjetar je urlao kao gladni januarski vuk, trbušna koža mi se zalijepila za hrptenicu, časovi su tekli i mutno tekli kao blatne rijeke vječnosti, vrijeme se pretvaraše u Mrtvo more s rijetkim i sve rjeđim mrtvim svojim pticama — polaganim i trulim minutama, a glad, vampir, puza i puza iz kuta, pentra se na postelju, skače mi na prsa, pa crkavam, crkavam i crkavam pod sve većom i većom piramidom groba, smrti, sramotne gladne pogibije. To su mutni časovi kad prestane čovjek, vrijeme i prostor, kad se čovjek pretvara u prostor i vrijeme, a vrijeme i prostor u čovjeka, kad vas sve boli, kada je sve jedan veliki bol, jedan veliki stid, velika jedna glad. Iza duge zimske noći koja mi

se učini posljednja i beskonačna, stane se javljati zora, žuta, gladna i mrtvački blijeda. Krovovi bijeli. Snijeg... Kroz melodijsko zapijevanje jutarnjih trgovčića s kolicima čujem muzikalnu frazu: »Maarchand d'habits!^[5] Trgovac odijela!« — i bez misli zovem ga gore, prodam — jedine cipele, jedino svoje odijelo — sve, sve mu prodam, cijelo svoje golemo imanje, zadržavši tek gaće i košulju, i poslavši garnijskog našeg momka da mi za tih 5—6 franaka nakupuje magazin hrane i vina, s obećanjem da ću za dan-dva dobiti iz »Austrije« novaca.

Za dva dana popuših svoje Trebinje duhana,^[6] ispih svoj ocean médoca i izjedoh svoj Kanaan sardina, sirova, kruha, kobasica, engleskih »pudding«-torta itd. Treći dan sam i opet razmišljao, i opet gladovao.

Četvrti dan tražio sam pod krevetom »čike« i našao sam stare kože od slanine, već načete tuđim zubima, koju sam kao Njemačka Poljsku žvakao i žvakao, ne vjerujući da sam iz plemena odojaka, ražnjića, ćevapčića, šindelbratena, Rabusa,^[7] š u n k e, Turopolja i p a j c e k a .

Četvrti dan sam dobivao glavne zgoditke, izumljavao sam najbolje patent-aeroplane, vodio sam k oltaru jednu Rothschild, počeo sam halucinirati, pupak mi se počeo gnojiti, a kada hotelski gazda dođe poput trublje Posljednjeg suda, prijeteci mi najprije da će me ovako u negližeu na ulicu izbaciti, a onda, da će me dati ovako gola otpremiti u austrougarsko poslanstvo, uđe u sobu — —

Andeo!

Neka moja komšinica, Žaneta Lévy iz Bretanje, plava kao duždevica^[8] i zlatna kao cekin, umiri gazdu i zatim donese u ćeliju — — lonac! Lonac čorbe s kruhom, obične zimske hrane pariskog proletarijata. Bijah spasen. Bez toga lonca ne bi danas bilo toga feljtona i njegovog autora.

Još nekoliko dana donosila bi mi Žaneta Lévy, andeo iz Bretanje, taj čarobni lonac, a kad na koncu konca ipak dođe pismoša s novcem, kupih Žaneti šešir i fine cipele. Mnogo je griješila, kako sam se mogao osvjedočiti, ali nađemo li se ipak na Posljednjem sudu, stat ću pred nju i pred Gospoda i rijet ću:

— Mnogo je griješila lijepa blondina, slična cekinu, mnogo je griješila Žaneta Lévy iz Bretanje, ali za lonac neba što mi ga je sestrinski davala, zaslužila je da u tvom nebu, Gospode, sjedne uz onu Mariju iz Magdale što

je Sinu Tvomu mirodijskom svojom kosom otrla i ojačala nažuljene prašne noge!

Dok to pišem, Žaneta Lévy iz Bretanje, plava kao duždevica i zlatna kao cekin, već je možda umrla u kojoj bolnici, ležeći pod bezimenim grobom, a ja, slušajući Puccinijevu muziku i gledajući Murgerove^[9] nestašnike, prebirem kao starac po pepelu uspomena s tužnim osjećajem da bijah srećniji u Parizu gladan no sit u Zagrebu.

Novosti, 24. 11. 1912.

Bilješke

- [1] Misli se na barikade koje su podigli pristaše Pariške komune 1870. godine.
- [2] Najpoznatije i najveće pariško groblje.
- [3] Put koji je nekada vodio oko tvrđave Bastilje.
- [4] Očito pogreška, jer Rousseauovo poznato nedovršeno autobiografsko djelo ima naslov *Rêveries du promeneur solitaire* (napisano 1776-78., objavljeno posthumno 1782.), što se prevodi kao *Sanjarije osamljenog šetača*.
- [5] *Marchand d'habits* (franc.) – trgovac odjećom; Matoš piše dva slova *a* – »ukoliko nije kakva greška – zato da dugim vokalom dočara zapijevanje te »muzikalne fraze«, kako sam veli« (Ž. Klaić).
- [6] U okolici grada Trebinja u Bosni i Hercegovini, na istoimenom polju, uzgaja se duhan.
- [7] Nekada poznata zagrebačka mesnica i mesoprerađivačka firma.
- [8] U literaturi je poznat pojam »plavokose Venecijanke«.
- [9] *Henri Murger* (1822-1861), francuski romanopisac i pjesnik iz doba realizma, osobito poznat po svojim *Prizorima iz boemskog života* (*Scènes de la vie de bohème*).

Zeleni demon

— Jest, za sve nesreće, za sve gluposti mog života kriv je alkohol, zeleni demon — stane mi pričati prijatelj. Ne pijem nikad ništa pri objedu, vrlo malo ili ništa kod večere, nisam navikao na piće, pijem samo radi društva, pa tek što prekoračim pravu mjeru, zeleni demonski bijes me osvoji kao ludilo, napravi od mene bjesomučnika, sasvim drugog, meni sasvim nepoznatog čovjeka, sposobnog za sve, pa i za samoubistvo. Kad sam pri piću, još hajde de, ali kada me osvoji mamurluk, kada me zeleni demon stane tresti, bacati i mučiti, kada mi pije suhe suze, zabija u mozak crne, odvratne nokte, leži demon na prsima kao ponoćna, neviđena neman, ključujući mi srce i pijući mi krv, te živci pucaju kao napete žice na ludoj violini. Ah, samo u alkoholu sam vidio sve muke pakla i osjetio užasno ništavilo duboke, stravične, debele pomrčine: pomrčine vlastite volje, u krvavom, neopisivo bolnom duhopirenju vlastitog, ljudskog ponosa.

Ležiš tako, glavoboljan, crvotočne duše kao Pepelnica, kao »modri ponedjeljak«, ^[1] kao živ paket od kajanja, kajinskog osjećanja, gledaš — što reko Pjesnik — sam sebe žutog, skršenog, ubijenog, na odru vlastite volje, a platno na starom divanu se miče i miče, sa zidova se javljaju užasne glave i stravične, netopirske figure, zeleni demon pretvara zrak u mučilište, buni proti osamljenoj, zakrvavljenoj duši okolnu strašnu materiju, i pepeo, mrak i drhtanje smrti pada na te kao vulkanski zagušljivi prah na pompejansku rujnu orgiju, kao smrt, prokletstvo i očajni hropac na žute, proklete ulice Sodome i Gomore, gradove smrti i grizodušja. Kuda god se okreneš, zeleni demon zabija u te čavle zelenih, demonskih svojih očiju. Užasnut i uplašen sklopiš vjeđe, ali zeleni demon uvukao ti se u krv, u dušu, u kosti, pa urla kroz bijedni mozak kao orkan, pišti u ušima kao sve svjetske grozne historije, peče kao sedam smrtnih grijeha u žilama, u krvi bjesni kao lava, pa kuća, grad, zemlja, strašna noć s težinom svih haosa i svih svojih bezimenosti legne na mamurnu dušu kao pravječni infamni teret

neizmjernog neopisivog straha koji zaboravi tepati uplašene riječi stare, djetinje oslobodilačke molitvice... Prokleti, dušom i besmrtnom kletvom žigosani zeleni demone! Nekima je vino utjeha, radost, san, zanos i sreća. Meni ne. Meni je alkohol — gađenje od vlastitog tijela, duboki stid ponižene duše, pomrčina razuma, ponosa i volje, samoubistvo bez osloboditeljice smrti, prostitucija nerava, srca i mozga, bol svih bolova i mûka svih mûkâ.

Jedared ovako, pri vinu, okladim se da ću ići na groblje i metnuti na glavu mramorne žene nad Preradovićevim grobom svoj, one noći silno nabijani cilindar i objesiti joj oko vrata vijenac turopoljca luka. Pili smo naime kod Crvenog nosa blizu Mirogoja. Noć bijaše tamna, bez mjesečine, a na putu prema grobljanskom ulazu hvatalo me čudno, neopisivo osjećanje. Ne strah. Nešto drugo — tamno i nerazgovijetno. Cilindar mi postao na glavi drven, dok se ne pretvori u tešku, željeznu posudu, pa u mužar. Vijenac luka oko vrata već smrdi kao lešina i peče kao žeravica. Iz ruke mi ispadnu nekakve note, sasvim slučajno ponesene. Zapalim žigicu i sav se stresem: note leže na cesti otvorene, otvorene baš na mjestu Chopinove *Mrtvačke koračnice*... A iz groblja već nešto pod zemljom stenje tu svečanu, strašnu muziku... Hladni vjetar duva i nad grobljem čujem jasno muziku Saint-Saënsovog *Mrtvačkog plesa*,^[2] pa jednu i drugu Beethovenovu kobnu mrtvačku ariju. Uđem u groblje i cipele mi se pretvore u teško olovo. Jedva vučem noge. Pred arkadama čujem jauk iz groba. Sjetim se na komičara, mog davnog prijatelja. Nađoše ga u grobu, u lijesu, okrenuta na trbuh. Pod zemljom, u mraku, probudio se i — — Jaoh meni! Čujem tačno uzdah iz židovskog groba i ušavši u arkade, zapletem se i padnem. Malo te ne slomih desni lakat.

— Tko je? — zavapi silan muški glas i prema meni naglo ide visoka sjena, lupajući kameniti pod teškim koracima...

Kako dođoh kući, ne znam ni danas. Padoh u groznicu, u delirij kao od tifusa. Jedva me izliječiše. Danas mi je jasno kako sam se baš tik Preradovićeve grobnice zapleo o golem vijenac na podu, nad grobnicom. Uplašio me neki bitanga, napit kao i ja, ili jedan od onih kukavnih tatova što noću krađu cvijeće sa groblja ili robe spomenike.

Otišavši iza toga u Beč na nauke, vrag me namjeri na veselo hrvatsko društvo. Hoćeš-nećeš — morao sam piti i napiti se. I alkoholik, nesrećnik,

postaješ kod nas, sve iz kolegijalnosti i patriotizma... Kamo odosmo iz gostione, šta bijaše ne znam, ali znam da sam za jednu noć posijedio — kako evo vidiš.

Znam samo to da sam se probudio pod zemljom. Najprije misljah da i mene živa sahraniše. Moj užas, moja očajnost — ne: ljudski žalosni govor nema izraza za takve grozote. Znao sam da mi nema spasa, pa sam čekao i čekao smrt, no ne znam kako dugo, ali znam da je nekoliko vječnosti prešlo preko mene kao riječne struje preko utopljenika. Kleo sam, hulio sam kao zločinac. Plakao, molio sam boga kao malo dijete. Ujedao sam se u ruke, davio sam se, htio sam se skončati, zadržavajući dah. Napokon mi dođe na um da možda i nisam u grobu, pa pipajući otkrijem da je moj lijes okrugao. Moj plač i očajni glas je daleko odjekivao, i odista: moj lijes bijaše otvoren prema glavi i prema nogama...

Bijaše mi jasno da sam dospio u nekakvu golemu cijev, ali koju i kakvu?

Sjetim se na neke radnike, neka kopanja, neke jame blizu mog stana u trećem »becirku«: kanalizacija. I budne mi jasno kao sunce da sam dospio u gradski kanal! Onako pijan sam se jamačno uvukao u kanalsku cijev, a radnici ne sluteći ništa, zakopaše me živa pod vesele bečke pločnike! Zeleni demon me zabio u užasne spirale, predao me živa velegradskim gladnim podzemnim štakorima i odsudio me da se za čas-dva kao kuće ili mače u rijeci — ugušim u prvom mlazu đubreta, splachina i gada kakvog gradskog pissoira!

— Ako je kanal gotov, ja sam također gotov — pomislim. — Nije li još svršen, ja moram puzati prama onoj strani gdje mogu još naći ljudi, srca, pomoći, sunca!

Aj, da znaš, kako sam plakao i molio prije no što ću puzati u život, na zrak, u svjetlost — ili u mrak, u đubre, u smrt blatnu i odurnu! Ah, kako sam kleo pivo i vino i utjecao se molitvama moje majke i moje sestrice koje me držahu živim i zdravim, ne sluteći kamo me doveo zeleni demon, moj zli demon!

Što da ti dalje pričam?

Kada sam dopuzao iz sramotne cijevi, radnici se baš spremahu na podnevni počinak. Opazivši me, neki pobjegoše, a drugi, većinom Česi, zaplakaše i orošenog radničkim toplim suzama iznižeše me onesviještenog iz jame na

milosrdnim i dobrim nadničarskim svojim rukama.

Tko šta takva doživi, nikad više ne može biti srećan. Zli demon, zeleni moj demon me napustio. Postao sam vodopija, ali zli demon, zeleni moj demon, ostavio mi je na dnu duše kao u ispijenoj boci nekoliko kapi sirćeta, jetkijih od žuči, gorčih od pelina i ljućih od otrova. Zato da je proklet demon, zli demon, zeleni, otrovni taj demon bolesti, ludnice i smrti!

Hrvatska sloboda, 5. 1. 1911.

Bilješke

- [1] Prijevod njemačkog izraza *Blaumontag*, sa značenjem: mamurluk.
- [2] *Camille Saint-Saëns* (1835-1921), francuski skladatelj, pijanist, orguljaš i glazbeni teoretičar, glazbeno čudo od djeteta i slavni virtuoz. Tradicionalist, sljedbenik bečkih klasičara, no oslanja se ponajviše na francusku glazbenu tradiciju. Autor je brojnih sonata, pet simfonija, a najpoznatiji je po poemi za orkestar *Danse macabre* (1874.), glazbenoj fantaziji za orkestar *Karneval životinja* i operi *Samson i Dalila*.

Moji zatvori

I ja bijah u zatvoru kao Dostojevski, Verlaine i Wilde. I ja pobjegoh iz bajboka kao Casanova, pa kada se toliko govori o zatvoru i o zatvaranju, hajd da i mi reknemo koju o svojim buharama kao Silvio Pellico^[1] i Stjepan Radić.^[2]

Prije svega izjavljujem da volim smrtnu kaznu od hapsa. Ubijen, obješen doduše još nisam bio, ali dogodi li mi se taj baksuz, očajavat ću mnogo manje no da ležim u hapsu, jer je smrt oslobođenje, a zatvor je nešto užasno, nepodnošljivo: robija je ropstvo. Najgroznije je što se može čovjeku dogoditi, da danas, iza nekih sto godina ukinuća robovanja u Evropi, bude zarobljen i postane rob, to jest čovjek koji ne smije apsolutno ništa činiti što bi sam želio, koji može samo onako plesati kako drugi zvižde: koji je zatvoren. Ja sam uvijek najživlje osjećao da sam čovjek samo toliko koliko sam sposoban koristiti se onom slobodom kretanja koja čini čovjeka čovjekom. Uzmite mi tu slobodu i prestadoh biti čovjekom, postadoh tuđim, ne svojim udom, jer me ne pokreće moja već tuđa volja. Ubijte me i — što? Vi požuriste tek prirodni proces, jer najzad svaki mora umrijeti. Smrt, pa i nasilna, nikako me ne ogorčava jer je naravna i logična kao i život. Kada već znamo da umrijeti moramo, sasvim je svejedno kako i gdje ćemo poginuti. Meni se smrt u boju ili na stratištu, ukratko: svaki oblik nasilne smrti čini mnogo ugodnijim od polaganog crkavanja i krepavanja na dugotrajnoj bolesničkoj postelji. Ja bih volio da me živa spale kao mučenika no da se godinama i godinama mučim na lagumima teške i neizlječive bolesti kao rak, paraliza itd. Smrtna kazna me, dakle, nikad nije ni najmanje plašila i bunila, pa bih i danas mnogo lakše podnio da me ubiju no da me zatvore, da me liše slobode, jer u prvom slučaju na neki način ostajem a u drugom prestajem biti čovjek.

Kao svi, bijah zatvoren prije no što usrećih svojom nazočnošću konac slobodnog devetnaestog i početak slobodnog dvadesetog vijeka, jer je

čovjeku suđeno da bude devet mjeseci uhapšen prije no što se rodi. Život je prema tome vrsta amnestije. Život je oslobođenje od zatvora.

Zatim bijah zatvoren u školi. Karcer. Osudiše me na nekih šesnaest sati, dva puta po osam. Ta kazna imadaše tu posljedicu da nisam našao velike razlike između školskih sati i časova u zatvoru. Jedne i druge sam morao odsjediti, pa dok sam u školi bio u svojim meditacijama smetan profesorskim nametanjem, u karceru mogah drijemati, razmišljati o ljudskoj nepravdi, pušiti i gledati kroz prozor štiglice na kestenima Strossmayerova šetališta što mi se rugahu kao da se i pticama ne događa da ih zatvaraju zbog pjesama pa još pjesama bez riječi!

O, nikada ne mogah gledati u kavezu zarobljenog slavuja, kosa, kanarinca i ševe bez želje da ih pustim. Jedared oslobodim tako grlicu i malo te je ne udavih kada se iz vrta i opet vratila u svoju gajbu. Ima dakle i ptica kojima je ropstvo u kostima kao mnogim ljudima i zemljama.

Gurnuše me u pastuhare, jer silom htjedoše iz mene načiniti Radetzkoga.^[3] Napokon mi dosadi boj s amazonkama, u tom slučaju s bedevijama i kobilama slavonskim, te dadoh petama krila. Posljedica svega bijaše da je od onog vremena Srbija, nepoznatija Hrvatskoj od Amerike, došla ovdje kod nas u modu. U kolovozu se to desilo, slično Horacijevom junaštvu u boju kod Filipa,^[4] i baš ovih dana je tome ravno osamnaest godina. U Mitrovici me prosočio neki pastuhar Schütz i uveče me na stanici, baš kad htjedoh vozom u Beograd, aretiraju dva žandara i povedu kroz varoš, punu večernjeg odmaranja građanstva na klupama pred kućama. Bijaše mi jasno da sam smatran zločincem, i duboki stid je moj pogled prikovao na zemlju.

Iza formalnosti istresoše mi džepove. Nikad više ne vidjeh ono nekoliko forinata. Onda me zatvoriše. Pokojni industrijalac Gamiršek i urednik *Hrvatskog branika*, čestiti pop Relić,^[5] uzalud se za mene zauzimahu. Bacilo me u najgoru jazbinu i jedva nekako javim dopisnicom u Zagreb da sam u »rukama pravde«.

I sada vidim žuto, golemo dvorište sa žutim, golemim zidovima u žutoj, očajnoj večernjoj atmosferi, sve tamnijoj i beznadnijoj. Pod rešetkom moje rupe stražar, crna silueta, mrka, tamna sjena, i tamna sjena je nesreća što u mraku kao smrt čeka na svoju neminovnu žrtvu. U brodolomu svijesti i ponosa, u automatskoj očajnosti, dugo ne osjetih i ne vidjeh gdje sam. Kao stvar se bacih na neke daske koje su kao čađom, kao bojom namazane

nećim živim... Za tren se napunih ušima i stjenicama o kojima dosele čuh tek pričati. Miševi i parcovi pojaviše se na podu, na zidovima. Strašne vizije delirijuma tremensa postadoše stvarnost, kukavna, sramotna i užasna. Pod prokletim daskama za ležanje bijaše pravi pravcati nužnik, hrpa infamnog ljudskog đubreta što se umočvarila, usmrđjela u nesnosnu gnojnicu. Od smrada spopada me muka kao u teškom pijanstvu, padam u ledenom mrtvačkom znoju, povraćam, i kada mi se vraća sa snagom svijest, sva životna snaga, sva revolta i prkos uhvaćene životinje i poniženog čovjeka obuzme me do ludila, stanem kleti, vikati, udarati teška vrata šakama i nogama i lupati glavom o zid, izazivajući i začikavajući stražara u neodoljivoj želji da se otvore ta strašna glomazna vrata, da naletim na bajunet, da zabijem nokte u meso, zube u grlo, da trgam kao zvijere i da me rastrgaju kao životinju, pa da svemu bude kraj. Ali tvrda je brava, tvrde su rešetke, još su tvrđi sinji duvarovi, a odnekud iz tamnice čuje se kao iz zemlje, kao ispod groba udarac, plač, vika, škripanje zubi, bogumrska kletva, strašni muk što se dere kao hropac i posljednjem muku sličan hropac zlikovca, pijanice — što li, povećavajući još tišinu tog mraka i olovni mrak te mučilačke tišine... Činilo mi se da tu blizu mene, ispod mene ili iznad mene nekoga tuku, muče, premlaćuju... Htjedoh ujedati zid, kao bijesni kerovi što ujedaju žbice i osovinu. Do praskozorja sam tako bjesnio, a kada je stalo svitati, kada užasna stvarnost stade dolaziti iz mraka sve jasnije i jasnije, kada me svjetlo stade lupati po prsima i sljepoočicama i sramota ćuškat i po obeščašćenom obrazu, kada se osjetih kao ptica u krletki, kao vuk u stupici, kao tigar u menažeriji, kao zlotvor na dnu života, kao ranjenik na mrtvom Kosovu, sjetih se svojih milih i dragih i zaplakah plačem nemoćnih, ostavljenih i odbačenih. Ima godinâ koje su trenuci, i trenutaka — godinâ. Cijele godine života prođu kraj vas jednoličnošću rijeke i blijedim indiferentizmom tihog, visokog oblaka, dok ima časova u kojima je svaki vremenski atom nezaboravan događaj koji vas je zauvijek obilježio i ožigosao. Dosta toga sam doživio i pozaboravio, ali svaki momenat robovanja i kratkog tammovanja moga i danas mi je, iza osamnaest godina, jasan kao evo ovo pero i papir, a nema mjeseca da ne sanjam kako sam zarobljen, zatvoren, pokušavajući pobjeći i lupajući šakama i glavom kao Židov po tvrdom miru jeruzalemskom, po gvozdanim kapijama sudbine, iza koje se čuje pogrдно cerekanje...

Cijeli još jedan ovakav dan. Cijela još jedna ovakva noć. A vani sunce sja,

crveni se lubenica kao slatki osmijeh na dragom mladom nekom licu, mikroskopske dlačice kao na zreloj breskvi, mjesec u tužnom nokturnu izlazi iza krova i iščezava kao blijeda pačenička glava, a vrapci i laste sve cvrkuću, žvrgolje: slobodne — slobodne — slobodne. Od gamadi mi je već ogušavilo tijelo, ta rupa već smrdi vlastitim mojim smradom, gadim se već kao gubavac sam sebi. Mrzim već sve, a već pomisao na svirepo, pogano ljudsko lice boli me od mržnje i gađenja. Već mrzim čovjeka kao pravi zločinac.

Cijelo to vrijeme mitrovačkog mog tamnovanja ne dadoše mi zalogaja jer kao civilne oblasti ne moraju tobože hraniti vojnika. Osjetih glad sve više i više, pomišljajući kao na spas na varadinsku robiju jer ću tamo barem jesti... Odlanulo mi kada me napokon pandur poveo na stanicu, na novo moje »opredjeljenje«. Putujući preko kitnjastoga Srijema, kroz onu visoku kukuruзу i masna polja, zaspao je moj pratilac, pa kako je voz išao sporo, kako bijasmo sami, mogah mu oteti pušku i umaknuti, skočiti i izgubiti se u šikari ili u visokoj kukuruзі. Glad, ljuti glad učinio me kukavicom.

Bijaše subota, i kada me stražar u Petrovaradinu u tvrđavi predao, menaža je već davno minula, i kako se subotom popodne i nedjeljom ne uređuje, za vojničke oblasti nisam postojao i ostadoh sve do ponedjeljka, dakle još dva dana, bez hrane! Zatvoriše me iza rešetke u nekoj stražarnici i stražar topnik, kada ga zamolih malo hljeba, udari kroz drvenu ogradu kundakom prema mojim prsima...

Bijaše manevar i noću uoči ponedjeljka srećom izmijeni topničku pješačka straža. Nagovorim vojnika, naše gore list, i on mi nakon svoje službe donese i dobaci pol somuna. Progutah bez žvakanja i padoh na kamen u san kao stvar.

Najzad me »primiše« i uvedoše u veliku sobu na sjeveroistočnoj gradskoj kapiji, sa dva okovana prozora i s teškim gvozdenim vratima. Sa mnom zatvorilo još nekoliko rezervista koji brzo odoše, te ostadoh sa dva Ciganina. Na daskama slamnjače s čistim ćebetima. Svaki dan oko jedanaest i po, uz signal tankog zvona koje mi još zuji u ušima donosi hranu tamničar sa tri vojnika. Pred kapijom vječna monotonija šiljbočkih koraka. Prvu noć, sit i umoran, zaboravih na sve, pretvorih se u životinju i spavah kao zaklan usuprot užasnom smradu iz drvenog leđena koji je služio kao nužnik i kao mučilac.

Drugi dan još hajde de. Svaka novost, pa i ova, silno me zanimaše. Izvjedljivost je kod mene jača od nagona samoodržanja. Šalim i borim se s Ciganima. Ispitujem peć i vidim da je bijeg kroz dimnjak — nada u raj. Pravim užasne, novinarskim papirom smotane cigarete i palim ih kao gubom ukresanim pepelom od spaljene tkanine. Ali noć — noć! O spavanju ni govora. Kad zadrijemam, muči me mōra, imam užasne sne i budim se s krikom na suhim ustima. Snivam da škrinuše teška tamnička vrata, da je ušao koban, strašan zlotvor i da me šćepao gvozdenim pandžama za podgrlac... Otvaram oči i odista: pored mene na blijedoj agoniji prvog praskozorja novi robijaš škripi zubima, nešto mrmlja i steže me u snu rukama za vrat... Gurnem ga u smrtnom strahu, on se jedva budi i čujem da je to onaj vojnik — zaboravih mu ime — što pobi u Karlovcu krčmara sa svim ukućanima, pa ga vode u Brno na robiju... Ranom zorom gledam robijaše u sivim robijaškim haljinama kako se tiho gube na sivi robijaški posao među sivim garnizonskim zidovima. U mračnom kutu diže se iz smrdljive naše brente dim, plin amonijaka i sumporne kiseline, od smrada me peku oči i grlo, muka me spopada to teža što ne mogu povraćati, i u žutom smradu, plinu i reskosti »aquae foetidae«^[6] ide u omaglici prema meni žuti demon u robijaškoj haljini, sav u čiru, gnoju, rani, blatu i đubretu, pada mi na nemoćna prsa težinom smradne materije, guši me, obrće mi srce, mozak i crijeva, uvlači mi se i kopa po kostima, pa kada se budim s usijanim olovom, s lavom vulkana i s rastopljenom platinom u glavi koje ne mogu dići, usta su mi puna odvratne, ljigave kiseline što se lijepi, a niz usne se cijedi nemoć i otrov zelene žuči. Da mi je barem raditi, raditi ma što! Da barem imam kakvu geometriju, da barem mogu naizust učiti grčki rječnik ili da barem imam hartije i olovku, pa da pišem, pišem i pišem, izdahnuvši na posljednjoj riječi: a p s u r d , g l u p o s t , n i š t a , k l e t v a , n e m o ć , b o g , p a k a o . . . I još nekoliko mjeseci, za vrijeme cijele istrage, trajat će taj nerad, to buđenje mrtvaca u tjeskobi groba, to promatranje duše kako trune i vene tijelo, i to smalaksavanje tijela pri osjećanju kako na um, na volju, na dušu pada magla, mrak, bestijalnost, idiotstvo, kretenstvo, a kroz pomrčinu duva vjetar ludila i bjesnila u raskorlaćenom ritmu očajnosti, u ledu smrznute suze i u grču svisnuloga srca...

O, kako je srećan prosjak koji skuplja sunčane zrake u kosi, kojemu s lica odsijeva mjesečina i koji grede za oblacima i zvijezdama u šaptanju rose na

slobodnim drumovima! Taj cvrčak što mi noću dušu para kao briljant staklo, taj cvrčak bi zauvijek mukom umuknuo da osjeti tek mrvicu bola moje sapete i kao dinamit u bombi stisnute misli! I dok ja tu ležim i crkavam kao gubavi Job i kao Lazar pod pločama groba, napolju pjeva već sunce po krovovima, nebo me gleda u tu rupčagu kao dobro modro oko, trublje trešte, momčad potcikuje i maršira u ritmu pjesme i srca, zvona pjevaju uzduhom kao vesele uzvijorene zastave, a moj otac u dalekom gradu dobiva sijedu kosu zbog sina robijaša, moja mati gubi vid od suza, a moja djevojka čeka da odovud izađem i da se s njom ubijem (ili priča, da me nema čast poznavati).

I tako dalje.

Ostalo je poznato i ispričano. Odlučih pobjeći ili poginuti. Pobjegoh ispred straže, imajući i danas u plećima senzaciju da me netko puškom gađa. Pobjegoh, jer bi me mjesec dana zatvora ubio kao one divlje životinje koje kao gorila ne mogu disati iza brave. Zato i velim da razumijem smrtnu kaznu, ali ne razumijem torture zatvora.

Kralj me milostivo pomilovao. Čovječanstvu sam korisniji ovako no kao oplemenitelj konjske pasmine.

Obzor, 18. 8. 1912.

Bilješke

- [1] *Silvio Pellico* (1789-1854), talijanski dramatičar, nacionalni preporoditelj, revolucionar-karbonar, protivnik Austrije. Autor je knjige *Le mie Prigioni* (*Moji zatvori*).
- [2] Stjepan Radić je autor knjige *Uzničke uspomene* (1903).
- [3] *Johann Josef Radetzky* (1766-1858), austrijski feldmaršal; istakao se u borbama protiv Napoleona, godine 1848-49. suzbio revoluciju u sjevernoj Italiji. Po njem je nazvan poznati *Radetzky-marš* J. Straussa starijeg (1848).
- [4] Rimski pjesnik Kvint Horacije Flak je tijekom bitke kod Filipa u Grčkoj 42. g. pr. n. e., za ratova Drugog trijumvirata, pobjegao bez štita.

[5] *Franjo Gamiršek* (umro 1899), poduzetnik, industrijalac i filantrop. List *Hrvatski branik*, hrvatsko glasilo iz Srijemske Mitrovice, izlazio je od 1893-1914. godine. *Makso Relić*, sremskomitrovički grkokatolički župnik, bio je neko vrijeme urednik tog lista.

[6] *aquae foetidae* (lat.) – smradne vode.

Od Pariza do Beograda

Tek sada, poslije jednomjesečnog odlaska, osjećam što je Pariz. Ne opetujem tirade o toj Ateni i Babilonu modernog svijeta, ali sve što sam iza Pariza vidio čini mi se tako jadno i pusto te se ne čudim da Parižlija nikako ne putuje, a kada putuje, odlazi da još više zavoli »Grad Svjetlo«. A meni je kao da sam iz tamne noći nabasao na mramornu i žagornu terasu, punu tolerantne, duhovite gospode i golišavih žena, kao da sam se divio iz prezrenog ćoška i opet zalutao u mrak i noć. Da se desi Parizu kojom nesrećom da ga kao Dubrovnik ili Lisabon uništi potres, proguta rat ili vulkan, svijet bi izgubio najljepšu svoju krunu, najagilniji faktor kulture i harmonije, a čovječanstvo bi nekoliko stoljeća svog napretka izgubilo. To bi možda bio početak novog plemenskog lutanja, novog srednjeg vijeka, barbarstva i kaosa. Macaulay^[1] vjerovao je u ovakvu historijsku eventualnost.

Vrijeme je novac, a ja sam vrlo bogat, jer imam mnogo vremena, pa putovah natenane. Mlada Rajna, Basel, Zürich, hoteli, planine i jezera, i za njima, u oblacima i maglama, vječno srebro ledenjaka. Nigdje, čini mi se, nema manje nesrećnika nego u Švajcarskoj. Priroda i Sloboda, to su veliki, vječni principi domovine W. Tella i Amiela.^[2] To su glavne teme u djelima Gessnera^[3] i najvećeg švajcarskog sina — J. J. Rousseaua. U smaragdu tih sjajnih jezera i tamnih, tihih šuma, u purpurnoj večernjoj sjeni visokih pašnjaka kroz koje i danas odjekuje »Kuhreigen« (»ranz des vaches«^[4]) arhajskom melankolijom Rolandovog roga^[5] i svježinom Rossinijeve melodije, u modrini ovih brda i sjenatih dolina koje nedavno vidješe Zarathustrin tragični trag,^[6] ovdje se krije Pan sa posljednjim satirima što pobjegoše iz čiftinske prozaične Evrope. Boecklin^[7] je vidio te zatočnike divnog poganskog svijeta i sa njegovih slika buja, kipi titansko zdravlje, klasično osjećanje prirode i života kojim odvajkada osvježuje Švajcarska blaziranu, anemičnu Evropu.

Još nekoliko stanica kroz vedru, mjesečinastu noć, pored jezera kao crni, ogromni briljanti, i eto nas u Tirolu. Na svakom raskršću po jedan krst, a s obraza kršnog naroda smije se crvena, primitivna glupost. Usporedite Švajcarca i Tirolca, pa da vidite ogromni utjecaj historijskog razvitka, političkih institucija na dušu narodnu. Švajcarac je napredan, imućan i moderan čovjek. Tirolac je siromašan, živi u srednjem vijeku. Evropska civilizacija bila bi nepotpuna bez Švajcarske, dok je Tirol (Salzburg i druge alpske zemlje u Austriji) u historiji napretka gola, neispisana stranica. Andrija Hoffer^[8] gine za kuću na koju se diže Tell sa drugovima. Tirol je leglo jezuitsko, Švajcarska je utočište evropskih nezadovoljnika i buntovnika. Ovdje Habsburg, tamo republika; ovdje feudalni katolicizam, tamo sloboda sa principom samouprave i apsolutne tolerancije. Zato su Švajcarac i Tirolac dva ponajveća evropska kontrasta iako je rasa i okolina ista. Koliko slasti u osjećanju tih kontrasta! Tirolac je glup i pobožan, ali koliko poezije, koliko staronjemačke duše u tim veselim pjesmama uz zvuk citre? Sjećam se na *Mrtvačke igre*,^[9] na Uhlandove^[10] balade, na Kellerovog *Zelenog Heinricha*,^[11] na Roseggerove,^[12] Defreggerove^[13] tipove, na Martinovu Stijenu,^[14] cara Maksimilijana^[15] i na Margaretu Maultasch.^[16] Ove muške tvrde glave kao da izadoše iz Holbeinovih okvira. Visoke, čiste i jedre žene, s okruglim, koketnim, slamnim šeširićem i crnim haljinama, baršunastim i svilenim, imaju šake kao konjski papak. Ovaj narod je doduše glup, ali je neopisivo zdrav i dobar. Srećan je. Da sam skeptičan kao Montaigne i da ne volim inteligentnu nesreću od bestijalne sreće, preporučivao bih katolicizam kao najbolji način usrećavanja. Ali ovako se naslađavam divnim vidicima, mliječnom maglom što se puši pod rosnom djetelinom i mutnim, strmim gorskim potokom, slatkom elegijom *Angelusa* što dojekuje do stanice, aristokratskim zamcima na samotnim gorskim bokovima, i sve me to opija iluzijom davnine, »dobrog starog vremena«. Hladno vlažno jutro rasteže preko doline svoje blijede noćne sjene, na daleke glečere kaplje krv sa sakrivenog sunca, voz juri prema Innsbrucku, a ta brzina mi daje još intenzivnije osjećanje kretanja, strujanja — života. Sjećam se na Pariz i u toj rosnj gorskoj jutarnjoj idili čini mi se još burniji, električniji, vratolomniji, i ne čudim se da ga je jedan dobar Nijemac, Bismarck, nazvao ludnicom u kojoj stanuju majmuni. Eh, ali ja bih volio biti majmun, pariski »balochard«, nego njemački profesor ili prajski oficir. Otkud ta simpatija za Pariz? Jer imamo dvije domovine: našu — domovinu naše puti, i Francusku, domovinu našeg duha.

Beč je prema Parizu selo, gnijezdo filistara, beamtera i »ušniranih« oficira. Jedan moj znanac, prijatelj humorističkog simbolizma, reče da je Beč — bijela kava. Pogodio je. »Melanž« je odista simbol Beča, bečkog kavanskog života, mješavine slavenskog mlijeka sa švapskom cikorijom, jevrejskim kajmakom, aristokratskim šećerom i carskim — žemičkama («Kaisersemmel»). Donedavno bijaše Beč centar klasične muzike. Danas nije više ni to. Brahms i Hanslick^[17] su pokojnici, a Pariz se hori od muzike živog Saint-Saënsa,^[18] Masseneta,^[19] d'Indyja,^[20] Debussyja. Bečka i njemačka Secesija robuje francuskim modernizmima. Klimt^[21] je čak francuskog poentilizma i simbolizma. Baudelaire i Verlaine su glavni učitelji artistske njemačke lirike.

*La France est pâle comme un lys,
Le front ceint de grises verveines...*^[22]

*

Što da reknem o putu kroz Ugarsku? Saharska vrućina. Seljaci hrču i guraju mi pod nos bose, »kvarglu« podobne noge. Mađarski kondukteri su mangupi koje plaća ugarska liberalna vlada da vrijeđaju putnike, naročito strane. Stanovnici prijestolnice su Jevreji. Pešta je karikatura velegrada. U toj zemlji nema ništa što me ne vrijeđa. Podvala, »švindl« je tu državni sistem. Srbija izvozi svinje, Ugarska izvozi Mađarice. Sifilis je, dakle, vrlo važan artikl ugarske izvozne trgovine. A kakva okolina, pejzaž, sveti Bože! Marva i kukuruz, kukuruz i marva, Mađari i stoka, stoka i Mađari! Da poludiš od zijevanja! I taj zar eskamotirani narod da davi, demoralise i do krvi isisava moju otadžbinu! Zar zbog tih pokrštenih Jevreja i aristokratskih kočijaša, tih uljeza i parazita evropske kulture, da robuje nekoliko stotina tisuća mojih zemljaka u prekookeanskim zemljama, jer ne mogu više disati u zemlji koju prodaju za Judin groš stvorovi kao Stjepan Kovačević, Đurđević i Tomašić?^[23]

Zato mora da odlane svakom Srbinu i Hrvatlu kad iz srijemske ravnice ugleda Beograd. Nemam riječi pa da opišem što osjetih kada ga gledah iz zemunskog voza sa dezerterskim nemirom... Od svih meni poznatih

gradova ova varoš ima najljepši položaj, najviše svjetla i sunca. To je odista, naročito iz daljine, Bijeli grad. To je najbjeliji, najplenerskiji od svih gradova koje poznam, bijelo i sunčano mjesto, kao da je izabrano da bude slika slobode i svjetlosti u plemenu našem.

Kao Rabelais, »ja nemam ništa, mnogo dugujem, a ostatak dajem sirotinji«. Nemam učene diplome, ali u Parizu naučih ljubiti ljepotu i slobodu. Iako sam Hrvat, ljubim ovu zemlju jer mi daje prvo utočište, jer je slobodna i jer njen kralj bolje govori hrvatski od hrvatskoga kralja. Srbi su doduše još uvijek u piću ljute pijanice a u kavzi ljute kavgadžije, ali u našem jeziku još nije — kao u francuskom — novac i sreća ista riječ.^[24]

Politika, Beograd, 21. 8. 1904.

Hrvatska smotra, 1907.

Hrvatski trgovački list, 15. 7. 1908.

[Ovaj je feljton dakle objavljen u tisku tri puta prije uvrštenja u *Pečalbu*, drugi i treći put u Hrvatskoj. Unatoč tome, upravo je on izazvao poteškoće s cenzurom i odgodu objave ove knjige.]

Bilješke

- [1] *Thomas Babington Macaulay* (1800-1859), britanski političar »vigovac« (konzervativac), povjesničar i književnik. Glavno mu je djelo nedovršena *Povijest Engleske*; tradicionalist, svijet dijeli na civilizirane narode i barbare, a Britanija mu je pritom najviši stupanj civilizacije.
- [2] *Henri-Frédéric Amiel* (1821-1881), švicarski filozof, moralist, pjesnik i kritičar (najpoznatije djelo: *Journal intime*).
- [3] *Solomon Gessner* (1730-1788), švicarski pjesnik i slikar, utjecao na romantičare.
- [4] *Kuhreigen* (njem.) – pjesma švicarskih alpskih pastira. *Ranz des vaches* (franc.)

– tipična švicarska pjesma koja se svira na rogu.

- [5] Prema legendi, mitski francuski junak iz vremena Karla Velikoga, Roland (Orlando), umro je – teško ranjen – pušujući u rog da bi pozvao kralja u pomoć.
- [6] Autor djela *Tako je govorio Zaratustra* Friedrich Nietzsche (1844-1900) često je boravio u Švicarskoj i bio redoviti profesor u Baselu.
- [7] *Arnold Böcklin* (1827-1901), švicarski simbolistički slikar, bavio se ponajviše mitološkim temama.
- [8] *Andreas Hoffer* (1767-1810), tirolski gostioničar, vođa ustanka protiv Francuske.
- [9] Autor možda misli na seriju slika iz Basela, nastalih oko 1440. godine, s jednim od najstarijih poznatih prikaza srednjovjekovnog alegorijskog *Mrtvačkog plesa* (*Danse Macabre*), tipičnog žanra koji prikazuje personifikaciju smrti i prolaznost života. Slike su oštećene, gotovo uništene 1805. godine, ali su sačuvani crteži. Moguće je da se opaska odnosi na seriju drvoreza *Mrtvački ples* Hansa Holbeina mlađeg (1497/8-1543), također nastalu u Baselu 1523-26.
- [10] *Johann Ludwig Uhland* (1787-1862), njemački pjesnik i germanist, romantičar. Mnoge pjesme uglazbili su mu slavni njemački skladatelji.
- [11] *Gottfried Keller* (1819-1890), švicarski književnik, realist; najpoznatiji po romanu *Zeleni Heinrich*, životopisu romantičkoga junaka s jakim autobiografskim crtama, prvom značajnijem djelu realizma na njemačkom jeziku.
- [12] *Peter Rosegger* (1843-1918), austrijski književnik, pisao uglavnom autobiografsku prozu inspiriranu životom u Alpama (roman *Jakov posljednji*).
- [13] *Franz von Defregger* (1835-1917), austrijski slikar, autor slika s temama iz života tirolskih seljaka.
- [14] Stijena s rupom nedaleko Elma u Švicarskoj; dvaput godišnje, u proljeće i na ljeto, pri izlasku sunca zrake prolaze kroz rupu i padaju na crkvu u Elmu. Prema legendi, rupa je nastala kad se Sv. Martin borio s divom.
- [15] Maksimilijan I., njemački kralj i svetorimski car iz dinastije Habsburgovaca, vladao 1486-1519; uzdigao Habsburgovce do najmoćnije europske vladarske kuće. Nakon bitke kod Dornacha 1499. godine izgubio je neke teritorije u korist Švicarske federacije, nakon čega je ona dobila punu neovisnost od Svetog Rimskog Carstva.

- [16] *Margarete Maultasch*, grofica od Tirola (1318-1369), nakon smrti darovala Tirol Habsburzima.
- [17] *Eduard Hanslick* (1852-1904), njemačko-češki muzikolog i estetičar, jedan od najutjecajnijih glazbenih kritičara svoga doba.
- [18] *Camille Saint-Saëns* (1835-1921), francuski skladatelj, pijanist, orguljaš i glazbeni teoretičar, glazbeno čudo od djeteta i slavni virtuoz. Tradicionalist, sljedbenik bečkih klasičara, no oslanja se ponajviše na francusku glazbenu tradiciju. Autor je brojnih sonata, pet simfonija, a najpoznatiji je po poemi za orkestar *Danse macabre* (1874.), glazbenoj fantaziji za orkestar *Karneval životinja* i operi *Samson i Dalila*.
- [19] *Jules Émile Frédéric Massenet* (1842-1912), francuski skladatelj, najpoznatiji po operama (*Manon*, *Werther*).
- [20] *Vincent d'Indy* (1851-1931), francuski skladatelj i glazbeni pedagog.
- [21] *Gustav Klimt* (1862-1918), austrijski slikar i grafičar. Potkraj 19. stoljeća najpoznatiji predstavnik bečke secesije; nakon 1903. radikalno mijenja svoj stil u smjeru stroge stilizacije.
- [22] Francuska je blijeda poput ljljana, / Čelo joj je ovjenčano sivim sporišem... – Stihovi iz 'pogrebne pjesme' *Les Journées de juin* francuskog pjevača i autora pjesama Pierrea Duponta (1821-1870), koje citira Baudelaire. *Sporiš* je vrsta ljekovite biljke, stolisnik, hajdučka trava (verbena).
- [23] *Stjepan Kovačević* (1841-1913), hrvatski političar, hrvatski ministar bez lisnice u ugarskoj vladi 1905-1906. godine; mađaron. *Vasa Đurđević* (1841-1915), političar, vođa Srpskog kluba u hrvatskom saboru i predsjednik Sabora. *Nikola Tomašić* (1864-1918), hrvatski ban između 1910. i 1912. godine, mađaron.
- [24] Matoš aludira na francusku riječ *fortune*, koja znači i sreća i bogatstvo.

Proljetna ćaskanja

Prvo, najljepše pramaljeće s tihim kišama, mekanim oblacima i zamornim južnim vjetrovima što kao u pjesmici iz Levanta duvaju.^[1] Po voćkama pade mladi snijeg. To je bijelo, pahuljasto, mekano cvijeće, kao bijeli duvci i bijele koprene na napupaloj djevojci, na bijeloj vjerenici. Procvao je jaglac, razlićak, zumbul, a daleka zvona zvuče kao da ih čujete prvi puta. Na samotnim šetnjama dobivate maturantske duše i čeznete za ženama što imaju svu ljepotu i sva obećanja proljeća. Mislite na Pavla i Virginiju,^[2] na terase u saracenskim arhitekturama sa svilom djevičanskih krinolina plavih infantica, s cvijećem od naranče u kosi, pa na izabrane duše kao Betina v. Arnim, Eugenija Guérin i Đalskova Maričon.^[3] Jesen je, kažu, umorna. Ne, nije. Jesen je vesela. Umorno je proljeće. To je odabrana umornost, neka tuga i melankolija prave mladosti, tiha čežnja djevojke što je još sama, mladića kojemu će proljeće biti prva ljubav. Sjedim na samotnom mjestu, gledam prvog žutog leptira, slušam pjevanje i cvrkut ptica i čekam prve laste. Bog zna hoće li se vratiti lasta, moja lasta, što svakog jutra leti u mojoj sobi i cvrkučće, cvrkučće, čavrlja i čavrlja, pričajući mi impresije sa svog zimskog putovanja.

I dok ona, lasta, čavrlja i brblja, brblja i čavrlja, u mojoj sobici zamirišu paestumske ruže,^[4] sicilski vinogradi i širaski^[5] vrtovi, bijeli ljiljani, koje ljubljaje Gospod oko voda judejskih i galilejskih, šalju prema tamnome modrome nebu svoje molitve, te vidim u rumenoj večeri rumeni Damask kao u čaši rujna vina, slušam siringe i svirale Teokritovih^[6] pastira u sicilskim vinjagama i čujem Demostenov junački plač u strogim ritmovima vječne Akropole. Čuo sam ozivanje proljeća kroz kantilenu valova i zvona na Lémanu, mrsio mi je kosu »Föhn«, alpski proljetni vjetar što lomi ledenjake i ruši niz litice bijes gorskih bujica, disao sam miris procvjetalih kestenova na pariskim boulevardima, opajao sam se dahom zlatnog crvenog krina, gledajući florentinsko proljeće sa San Miniata^[7] i iznad

Böcklinovog^[8] ljetnikovca u Fiesolama, ali što je sve to? Vuku me ljubičice oko papskog dvora u Avignonu, zimzeleni engleskih zamaka, krasna proljeća i lipe srodnih ruskih krajeva, majevi u Granadi i procvjetale višnje u Japanu. Umrijeti i ništa od svega toga ne vidjeti — ne vidjeti: — ne vidjeti palme u oazi, kedra na Libanonu i krasnih močvara u Indiji! Svak ima svoj san, svoj ideal životni, a ja, da mogu, probavio bih cijeli život na putu, idući svijetom većinom pješice, zadržavajući se na lijepim mjestima, žureći se iz dosadnih, lutajući Njemačkom i Orijentom kao G. de Nerval,^[9] idući za gospođom Avantirom kao cirkusi i ciganska kola. Jer divan je, lijep je ovaj svijet, divna je ova zemlja, a bolje je biti živ prosjak na crkvenim dverima no mrtav Caesar u grobu. I onog što očajava i umire, može utješiti procvjetala proljetna grana.

No ne samo u lijepe, neviđene krajeve, već i u lijepa pramaljetna vremena nose nas ove oživljive struje proljetne. Sve što je lijepo i za život najsposobnije, nosi balzamski miris i uskrсну boju proljeća. Ove pčelice vuku zrakom iste arkadijske zvukove kao u blaženo doba kada sisahu med sa božanskih uspavanih usana mladog Platona. Kora ovog drveta je ista kao ona pod kojom se slušaše kucanje srca metamorfozovane nimfe. Akantus, divni cvijet, zadržao je klasičnu harmoniju svojih skladnih crta. I sunce ovo je planet Homerov, ali bogovi, proljetni stari bogovi padoše u bogomračje u panbeotiji^[10] novog doba, upropaštujući kao demoni svoje budioce poput Shelleya, Hölderlina^[11] i Nietzschea. Eolova metalna »harfa« u vinogradu što na lozi već pušta suze, Eolova harfa na vjetru nosi čemernu pjesmu drevnog poganskog boga, tužeći kao Pan na samrtni u boji zvukova zamuknule pjesme u atenskim tragedijama. Ta pjesma vjetra je elegija izgubljenog proljeća i slobode. Sjetite se stare Atene, slobodnog kazališta Aristofanovog, apsolutno slobodnog života sofista i cinika, imitatora životinjske nekonvencionalnosti, pa ćete naći naš jezuitski, puritanski i licemjerni vijek grdnim jednim robovanjem usuprot frazama o slobodi.

Ej — ići, doživljavati, putovati, ali može li se dan-danas još što doživjeti? Da sam rođen u XVI. vijeku, išao bih kao ostali »clerici vagantes«^[12] — grabancijaši i muzikaši — od dvora do dvora, od grada do grada, ili bih s našim uskocima branio krajinu, krvavu košulju, srećan što mogu na kolcu izdahnuti za krst, onda simbol Zapada i prosvjete, i za ostatke ostataka hrvatskog heroizma. Tko je imao više proljetnog, dakle životnog osjećanja od ljudi Renesanse, naročito od prvih ljudi Renesanse? Primavera, proljetna

vila je božica tim dušama. Sveti Franjo Asiški, počivajući u grobnici sa svojom pokroviteljicom, groficom Frangipani, u modrom zatišju humova »Zelene Umbrije«, razgovaraše panteistički s pticama i cvijećem jer imadaše milost razumijevanja ptičjeg i bilinskog jezika. Kako slatko i danas zvone Medicisovi^[13] stihovi o mladosti i pramaljeću! U divnoj preporodnoj, proljetnoj pripovijesti o Aucassinu i Nikolici^[14] čezne junak za paklom, jer u pakao, veli, dolaze krasni vitezovi i zavodljive ljepotice, a u nebo prosjaci, kljasti, bogalji i nelijepi bogomoljci. A ima li koga tko je opjevao proljetnu snagu kao Boccaccio i tko je naslikao sav čar prvog, andeoskog, djevičanskog proljeća kao debela »mješina«, kao epikurski prijatelj elegantnog Medicisa, Botticelli, kasniji Savonarolin pokajnik? Sve žene, upravo djevice toga lapidarnog umjetnika, sve njegove anđelice su cvijeće: u žene, u harmonijske, blažene djevice pretvoreno cvijeće. Parfeni što su boje, slike, bijele vile u prozirnim, koprenastim haljinama božanskoga tijela što se ne stidi krotke svoje nevinosti i čistoće u zdravlju nedodirnuto prvog paradiza. Parfeni, mirisi, metamorfozovani u skladne djevojke, i djevojke, nebeska lica i strukovi što se kao anđeli čuvari mogu pretvoriti u dah, u miris, i iščeznuti kao tamjan, kao parfen procvjetale prirode prema blaženoj vedrini modrog neba kojim lete grlice i golubice, drugarice svjetlosti — alaudae aves, lucis amicae.^[15]

Proljetne su duše što uvijek cvjetaju, što su stalno, permanentno proljeće, što se hrane mirisima kao mjesečari fizičara, vodopije i satirika Cyrana Bergeraca, Molièreovog i Swiftovog učitelja, prvog putnika na Mjesec. Još u Descartesovo i Malebrancheovo^[16] doba se smatra jedini čovjek posjednikom duše. Pas, lelećući pod udarcem, smatran je mašinom. Tek kasnije, pod utjecajem spinozizma,^[17] sluti čovjek svoje srodstvo duševno s dušom svijeta. Mi danas znamo da je čovjek ruda, biljka i životinja, da je njegova svijest, probuđena svijest i, rekao bih, kratak résumé mineralnog, botaničkog i zoološkog svijeta. Čovjek u spavanju je biljka. On kao cvijet samo sniva. Cvijeće je san što sanja možda o čovjeku, i zato nas tako srodno i tako čudnovato, kao muzika, zanosi i uznosi miris, taj nijemi razgovor cvijeća, besjedeći o životu što je u nama, ali za koji možemo imati tek tamnog sjećanja i osjećanja. Shelley, cvjetna duša, pjesnik divne *Prepelice* (*Skylark*) što prezire zemlju, pjeva cvijet s osjećajem, cvijet s dušom (*Sensitive Plant*). Goethe proučava metamorfozu bilja. Heineov lopoč čezne za mjesečinom na širokim rijekama, a njegova ljubav premire

u vrtovima sa suncem, majem i majskim cvijećem. O. Mirbeau^[18] opisuje u *Bašti muka* grozno kinesko cvijeće, procvjetalo na dubrištima ljudskih golgota i mučilišta, što nosi sve grčeve ljudske sramote, muke i požude u grčevima svojih divnih i kapricioznih oblika. Izišavši iz staklenog vrta poput onoga barunice Rothschild kraj Ženeve, imate dojam neviđenog, drugog, čudnog svijeta. Na prsima vam leže i po sljepoočicama vam lupaju sva proljeća, sve vjerojatnosti, svi životi, svi paklovi i svi rajeji. Maeterlinck, posjednik divnog cvijetnjaka u cvjetnoj Provansi, napisao djelo o *Inteligenciji cvijeća*, a naskoro će novi kakvi Lubbock^[19] izdati rječnik cvjetnog govora, jer čovjek razumije cvijeće, budući da je biljka, kukac, led, oganj, lav i zmija, veliki i mali predgovor na knjizi sa sedam pečata što ga zemlja piše u čast Božanstvu. Kao spirala penje se cvijet prema nebu, boreći se proti zakonu težišta i dajući boju domovinama. Cvijet je ljepota u carstvu vječnog ćutanja i vječne sanje. Cvijet je mir što cvate. Duša mu je miris, i ta duša, penjući se prema nebesima, nema samo nešto od nevine duše djevojačke, jer ima i zlog, opasnog bilja što kao polip hvata, drobi, muči i ubija ne samo biljke već i životinje oko sebe. Japan, zemlja orhideje i hrizanteme, proljetna je zemlja što cvjeta i obožava cvijeće poput J. J. Rousseaua, dakle jaka zemlja.

Ma što se reklo o egzotičnom cvijeću, ruža ostade kraljicom cvijetnjaka. Slavuj je, kažu pjesnici, poginuo, pjevajući o ljubavi, na trnu, i iz njegove krvi procvate rumena, krvava ruža. — Trn je plakao — pričaše mi nedavno gospodica — plakao je u proljeće, žaleći što je prezren i sam, plakao je i gledao je u sunce. Djevojčice se desi u blizini i reče trnu: — Što plačeš? — Plačem, jer samotujem! — reče trn. — Samotan si kao i ja! — reče djevojčice, pomisli na nepoznatog, neviđenog viteza i pritisne trn na bijele, snježne grudi, ciknuvši od ljutog bola. Sunašće se svemu tome nasmijalo, a iz tog posmijeha i krvi djevojačke procvate rumena ruža, teška od rose i od ljubavi, koju zataknu doskora na kalpak daleki vitez, zamijenivši kod divne djevojke trn i samoću. Cvijeće je uokolo hihotalo, a kad ode vitez s ružom i djevojkom, u očima šaroga cvijeća krijesile se suze u biser-rosi za ružom, teškom od rose, boje i ljubavi.

Ja imam ružu, prastaru i suhu, u žutoj staroj knjizi: *Ogledalo temelja, virae, i zakona katolicsanskoga, to jest Sveto Pismo iliti jezgra svih događajah...* Godine MDCCLIX... Po originalu Rayaumonta, priora od Sombrevala,^[20] »sloxio«, »primistio«, a »sada u nass slavni, uljudni i krasni illyricski jezik

prinessao« otac fra Emerik Pavich,^[21] »sstioc poglaviti svetae bogoslovicae u gradu Budimu«... U staroj, dobroj toj bunjevačkoj knjizi je, među inim, staračkom rukom zapisano: »Milčika, drago moje dite, umerla je 1875, maja 20-ga, u 18. god. mladosti svoje...«

Ja imam ružu, prastaru i suhu, u staroj dobroj knjizi, sa starim, čudnim mirisom... Ja imam komadić starog, pokojnog proljeća u staroj, pobožnoj, djedovskoj kupusari.

Kao što se javilo proljeće u sonetu Petrarkinu, u Du Bellayevoj^[22] pjesmici, u slici Botticellijevoj i na kipu Verrocchijevu,^[23] tako se proljetni titanizam nevezane, divlje prirode javio u djetinjskoj i herojskoj, u prometejskoj i purgarskoj duši orkanskog, mjesečinastog, sjenastog i dubokog genija Beethovena, šetaoca i prijatelja prirode, ljubitelja drveća i ladanja, božanskog komponiste *Pastoralne simfonije*. Bura i duboki šumski mir, seosko zvono i satirske gajde, ljubičice i grom, golema ljudska duša u okovima sićušne materije i atom ljudskog revoltiranog života u neizmjernosti fizičkog svijeta: sve to grmi, likuje, jeca, orluje, pjeva i tuguje u muzici tog poluboga što je Revoluciji, što je prometejstvu moderne duše još više od rušioca transcendentalnog svijeta, od Kanta. Sve što se ne da reći, sva proljeća budućnosti, sve sreće jače od smrti i slabije od života, zna nebolomni ditiramb ovog titana s licem tužnog satira, sličnim gruboj Dantonovoj glavi,^[24] što je potkraj života oglušio i samo neizmjernu kozmičku muziku svoje tužne i ojađene, siromašne i herojske duše čuo i slušao... Lutajući bečkom okolicom, ušao je, kažu, uveče u kuću ladanjsku gdje je čuo prekrasno sviranje svoje sonate. Beethovenska muzika domami u polumračnu sobu Ludwiga van Beethovena i duša mu zaklikta kao orao od bola i od simpatije opazivši da je neznanka glasoviračica — slijepa. Nad ladanjskim krovovima stao se razlijevati arpeggio tužne mjesečine, a Beethoven sjedne i zasniva svoju *Mondscheinsonatu* u bogodanom času svetačke inspiracije... Slijepo djevojčce je Orfeja po muzici raspoznalo... Tako je, vele, komponovao Beethoven svoje dojmove! Tako je muzikom pripovijedao slijepom djevojčetu š t o je to mir, zanos i sreća, čežnja, očajnost i ljubav tihih, polumračnih proljetnih mjesečastih večeri.

I mi u Zagrebu možemo se naslađivati svim muzikama proljeća. Grad i ladanje, goru i rijeku, lijepe šume i krasne parkove — sve to ima grad Kvaternikov i Šenoin, pa već kao prijatelji lijepe prirode budimo srećni,

živući u mjestu što nam oskudicu industrijskog napretka nadoknađuje primitivnim ljepotama svog položaja i divne okolice. Čeznja za dalekim ljepotama je naša nemoć za razumijevanje onih krasota što su oko nas. Hrvatska neka nam bude utjeha proti mnogim Hrvatima! Proljeće naše zemlje neka procvjeta u nama! Ne mogući u Španiju, idimo u Gračane!

Ne mogući u Gračane, idimo k Jägerhornu,^[25] jer je i Salvator (pivo) proljetni opojni cvijetak.

Obzor, 31. 3. 1912.

Bilješke

- [1] Autor misli na narodnu pjesmu *Marina kruna*, koja počinje stihovima:

*Popuhnul je hladan vetar,
hladan vetar od Levanta
i odnesal Mari krunu.*

- [2] *Paul et Virginie*, pastoralni roman francuskog pisca Bernardina de Saint-Pierrea, izašao 1787. godine. Idila o dvoje mladih u srcu prirode.
- [3] *Betina von Arnim*, Elizabeta Brentano (1785-1859), žena pruskog romanopisca von Arnima; ime Betina dao joj je Goethe koji se s njom dopisivao. *Eugenija Guérin* (1805-1907), francuska književnica poznata po *Pismima* i *Dnevniku*. *Maričon* je pripovijetka K. Š. Gjalskoga iz 1884. godine, o djevojci koja propada zbog nedostatka materinskog odgoja.
- [4] Pridjev prema *Paestum*, grad na jugu Italije, u antičko vrijeme grčka kolonija Poseidonija; poznat po proizvodnji glinenih predmeta i uzgoju ruža.
- [5] Pridjev prema gradu *Shirazu* u Perziji, nekadašnjoj prijestolnici, poznatom po vrtovima i parkovima.
- [6] *Teokrit* (3. st. pr. Kr), starogrčki pjesnik iz Sirakuze na Siciliji, autor pastirskih pjesama i utemeljitelj pastorale i idila, u kojima slavi prirodu i jednostavni život.
- [7] *San Miniato al Monte*, Romanička bazilika na brežuljku iznad Firenze, smatra

se jednom od najljepših crkava u Italiji.

- [8] *Arnold Böcklin* (1827-1901), švicarski simbolistički slikar, bavio se ponajviše mitološkim temama. Umro je u talijanskom gradu Fiesole.
- [9] *Gérard de Nerval* (1808-1855), pseudonim francuskog pjesnika Gérarda Labruniea, izrazitog romantičara; autor je poznatog putopisa *Voyage en Orient* (1851), u kojemu opisuje svoje putovanje u Njemačku, Švicarsku, Austriju, Tursku i Egipat.
- [10] *Panbeotija* (grč.) – sveopće poprostačenje (stari Grci smatrali su Beočane prostacima).
- [11] *Friedrich Hölderlin* (1770-1843), njemački pjesnik predromantizma, jedan od najutjecajnijih europskih pjesnika.
- [12] *clerici vagantes* (lat.) – lutajući klerici.
- [13] *Lorenzo I. Medici*, zvani Veličanstveni (1449-1492), firentinski bankar i državnik, veliki mecena umjetnosti, također i sam dobar pjesnik.
- [14] *Aucassin i Nikolica* – *Aucassin et Nicolette*, francuski *chante-fable* (djelo nalik romanu pisano kombinacijom stiha i proze) iz 13. stoljeća nepoznatog autora, jedno od najvrednijih dijela srednjovjekovne književnosti.
- [15] *alaudae aves, lucis amicae* (lat.) – ptice ševe, prijateljice svjetla.
- [16] *Nicolas de Malebranche* (1638-1715), francuski filozof, dekartovac, glavni predstavnik protureformacijske katoličke filozofije.
- [17] Panteističko filozofsko učenje filozofa Barucha Spinoze (1632-1677).
- [18] *Octave Mirbeau* (1848-1917), francuski književnik, stvara na razmeđu naturalizma i simbolizma (zbirka pripovijetki *Pisma iz moje kolibe*, romani *Opat Jules*, *Vrt muka*, *Dnevnik jedne sobarice*).
- [19] *John Lubbock* (1834-1913), engleski bankar, političar-liberal, filantrop, ujedno i znanstvenik-amater koji je dao značajan doprinos matematici, arheologiji, etnografiji i nekim granama biologije; sljedbenik Darwina. Jedna njegova knjiga nosi naslov *Flowers, Fruits and Leaves*, a druga *Flowers and Insects*. Najpoznatija mu je knjiga iz područja biologije *On the Senses, Instincts and Intelligence of Animals, With Special Reference to Insects*; Matoš vjerojatno misli na tu, u svoje vrijeme popularnu knjigu.
- [20] *Royaumont, prieur de Sombreval*, pseudonim francuskog vjerskog pisca i humanista Isaac-Louisa Lemaistre de Sacyja (1613-1684), prevoditelja biblije na francuski, poznate kao Bible du Port-Royal ili Bible de Sacy.

- [21] *Fra Emerik Pavić* (1716-1780), hrvatski vjerski pisac i prevoditelj iz Mađarske, franjevac, prosvjetitelj. Pisao i prevodio teološka i filozofska djela, uređivao pučke kalendare na hrvatskom jeziku za niže slojeve, objavio hrvatsku početnicu i rječnik.
- [22] *Joachim Du Bellay* (1522-1560), jedan od najvećih francuskih renesansnih pjesnika.
- [23] *Andrea del Verrocchio* (oko 1435-1488), talijanski slikar, kipar i zlatar, učitelj da Vincijev. Matoš vjerojatno misli na njegovu poznatu skulpturu *Dama s buketićem cvijeća*.
- [24] *Georges-Jacques Danton* (1759-1794), jedan od vođa Francuske revolucije u početnoj fazi; bio je krupan čovjek velike glave.
- [25] *Jägerhorn – Lovački rog*, poznati restoran i prenoćište u Zagrebu u Ilici.

Bog uskrsa

Rodio se u jaslama, među domaćim životinjama. Istok, dubok i tajanstven, pošao je za njegovom zvijezdom i triput mu se kraljevski poklonio u magu Gašparu, u knezu Melkioru i u kralju Baltazaru. Već djetetom bježaše iz domovine pred domaćom čedomornom tiranijom. Njegov dolazak objavljivahu proroci i David, kraljevski njegov praotac, pa Ivan, žrtva Salomina. Đavo ga je u pustinji napastovao, dao mu je žezlo vlasti nad cijelim svijetom, ali on ga je odbio, postavši vladar vlastitoj duši i kao takav car svim oslobođenim dušama ljudskim. Nečiste duhove tjeraše iz ljudi u krmke. Vodu pretvaraše u vino slatkim snagom svoje rječitosti. Kao Sokrat se družio s lijepim Magdalenama. Okružio se prostim dušama prostih ljudi jer nije mario za licemjerno slovo farizejsko i za skolastičnu mudrost književničku. Lazara podiže iz groba jer volja i dobrota je jača od smrti. Jer, on bijaše život. Židovima koji sami sebe smatrahu odabranim narodom govoraše da su bogu svi narodi djeca. Osjećaše Gospoda u duši svojoj, u sreću svome i u djelima svojim, pa bi stoga proglašen sinom božjim. Tuđinac Samaritanac pokazao mu se milosrdnijim od zemljaka. I napokon ga denunciraju. Pilat, skeptik i liberal, pere ruke, ali ga iz oportunizma žrtvuje — njega, »nekog Hrestosa« u kasnijem Tacitu.^[1] Jedan učenik ga je prodao za malu svotu, a drugi, glavni, zamalo te ga ne izda. Pribiše ga na krst kao razbojnika između dva razbojnika.

I onda je uskrsnuo.

I svake godine uskrsava u dušama, sposobnim za palingenezije unutrašnjeg vječnog proljeća.

Uskrsnuće je čudo i nevjerojatnost — govorahu Voltaireu — čini mi se:

— Živjeti, roditi se jedared nije manje čudo no živjeti dva puta — odgovori skeptični umnik.

— Procvjetali ljiljan — govoraše Isukrst — divniji je i ljepši od Šalamuna

u slavi i mudrosti njegovoj. Ne živi čovjek o hljebu no o riječi iz usta božjih. Udari li te tko kamenom, ti njega kruhom. Ljubi bližnjega kao sama sebe. — Evo, to je sve što je rekao, a to je sve što čovjek, što svaki čovjek može znati. I onda — u veličajnoj propovijedi planinskoj naučio je čovjeka moliti — moliti Očenaš, molitvu nad molitvama. U noći, u magli, u kaosu zapalio je vječnu svijeću ljudskoj nesreći. Uskrsnuo je kao primjer, da svi mi u Njegovom duhu uskrsnuti možemo.

Samo život duha je od vrijednosti. Taj glas duše javlja se u nama kao glas savjesti. Glas savjesti je glas božji i onaj koji taj glas vječno sluša sin je božji, dijete je božje, on je sin i dijete duha. U svakome, pa i u najgorem čovjeku, tinja u duši ta sveta vatra, u svakome je čovjeku bog, i zato treba ljubiti svakog čovjeka i zlo vraćati dobrim. Dobro čini zbog dobra i zbog ničega drugoga. Moralni utilitarizam je sofizam i doskočica. Dobrota je više od inteligencije, a savjest je više od razuma. Zato treba kult savjesti biti najviši ljudski kult, pa ako tome kultu smeta oko, ruka, rodbina, ako smeta tome kultu ma koja druga svoja ili tuđa vrijednost, tu vrijednost treba odbaciti i odreći se, jer što je napast veća i opasnost veća, veća je i pobjeda boga u čovjeku. Savjest je jedino što nas dijeli od životinja. Savjest je svjesno osjećanje da su svi ljudi jedno, jedna velika zajednica, jedan veliki čovjek; savjest je svijest da je naša pojedinačna duša — duša humaniteta i da je duša dio duše božje.

On, Isukrst, dao je čovjeku dušu kao prvu i jedinu dužnost. Ne samo Ivan Krstitelj. I drugi su mu preteče, naročito Sokrat, Platon, pa i čisti učitelj Pitagora. Ti Heleni htjedoše naći savjest, boga, samo u razumu. *Novom zavjetu* je kategorijski imperativ, dužnost ljudska i savjest, iznad samog razuma, sasvim kao kasnije Kantu. I Hegel, divinizujući čovjeka čisti je kršćanin u smislu čistog, prvobitnog kršćanstva, kao što su čisti kršćani mnogi »bezbožnici« i kao što su nekršćani mnogi što u ime Kristovo žive od kršćanstva, kao krvnik što živi u ime pravde i pravice...

Danas se pravi jaz između egoizma i altruizma, između kršćanstva kao reprezentanta altruizma i poganstva kao reprezentanta egoizma. Riječi, riječi, riječi! Čovjek koji bi mogao živjeti sam, bez tuđe pomoći, bez pomoći tuđe ljudske kulture, tako se mučno može zamisliti kao čovjek koji bi sam sebe stvorio, koji bi bio sam sebi ocem i materom. Isto takav je apsurd čovjek koji bi živio samo za druge, koji bi tuđim ustima jeo, tuđim plućima disao, tuđim tijelom živio, tuđom mišlju mislio i tuđom dušom

duhovao. Kršćanski asket, što živi na misirskom stupu samo za sebe, za spas duše svoje, sa socijalnog je gledišta veći egoist od »egoista« Napoleona. Kršćanstvo je sasvim individualistično kad mu je najsvetiji kult sasvim individualna duševnost, pa bilo to i na štetu svih društvenih, altruističnih dužnosti, i sasvim je altruistično kad dužnost prema drugome izjednačuje sa dužnošću prema samome sebi. Marko Aurelije i Hanibal zacijelo ne bijahu ljudi sebičnjaci i izvan svih ljudskih dužnosti. Stirnerov kult pojedinca je skrajnja posljedica proglasa slobode apsolutne autonomije svake savjesti. Kao kršćanski asket, Stirner negira sve društvene dužnosti. Nietzsche, najveći moderni dušmanin kršćanstva, vjeruje kao prvi kršćani u novog čovjeka i, kao pravom kršćaninu, njemu je ponajglavnije zanimanje proučavanje moralnog problema. *Ecce homo* — zove se posljednje djelo njegovo. Novi Antikrist mišljaše najzad za sebe da je novi Krist.

Budući da ništa ne znamo, pravi duh filozofski smatra, kao i duh religiozni, sve čudom. Čudo je život, čudo je smrt. Misteriji, čudesa nas okružuju. Život je vječno, tajanstveno umiranje i uskrsavanje, ali ne samo u smislu fizičkom već i u moralnom. Kada god učinim djelo u neskladu sa svojom savješću, doživio sam vrstu moralne smrti, a bog u meni, dajući mi svjetlost svog vječnog duha, uskrsava me u osjećanju kajanja i duševnosti. Samo proklete duše su duše bez tih divnih uskrsa, koje jamačno zna i epikurski pjesnik Lukrecije kad veli da plamtimo, da gorimo, da živimo onim bogom što u nama živi.

Bog svih uskrsa je On, sin bezgrešnog, nevinog krila, vođa duše, uzdah Kalvarije i prolaznog očajavanja na mukama krsta. On je prvi što donese svijetu, onda svijetu robova, evanđelje, sveto i vječno Evanđelje Slobode. Divna domrémyska čobanica, Ivana, Djevica Orleanska, pogiba na lomači krvavih, inkvizitorskih dominikanaca, sazivajući ime Njegovo, kao Hus^[2] i talijanski srednjovjekovni republikanci gonjeni tiranijom Crkve, kao Rienzi.^[3] Jednakost, Bratstvo, Sloboda — riječi Spasiteljeve su lozinka jakobinaca, đaka čistog kršćanstva u Rousseauovom *Vikaru savojskom*, koji sintetišu nauku republikanca Brutusa i nauku humanog čistog evanđelja. S evanđeljem u ruci šalju Miltonovi drugovi, tvrdi puritanci, na smrt neparlamentarnog svog vladara.^[4] Sazivajući ime Spasiteljevo, gine naš Bakić u Krupi,^[5] Zrinjski u Sigetu, senjski hrabri kanonici pod Klisom, a u narodu našem je krst i danas simbol slobode, te umire »za krst časni i slobodu zlatnu«, jer — kako pjeva Višnjić^[6] ustanak Karađordev protiv

*Jer je krvca iz zemlje provrela,
Zeman došo, valja vojevati,
Za krst časni krvcu prolijevati,
Svaki svoje da okaje stare...*

Danas, na dan boga svih uskrsa i svih sloboda, boga svih muka i svih oslobođenja, boga svih nevinih i svih potlačenih, danas otvorimo vrata Njegovom uskrsu u ojađenim našim dušama. A ti Omladino, što je još Perikle nazva narodnim proljećem, ti Omladino, proljeće hrvatskog i srpskog naroda, vjeruj u uskrsnuća vjeruj u boga svih uskrsa, i Lazar, hrvatski Lazar će uskrsnuti kao onaj kojega vizija našeg S. Str. Kranjčevića vidje u plamenu i lomu pariskih barikada. »Vjeruj, vjeruj, spasit će te vjera...«

Obzor, 7. 4. 1912.

Bilješke

- [1] Rimski povjesničar Publije Kornelije Tacit (oko 55 – 117. ili 120. n. e.), u svojem djelu *Anali* (XV, 44) spominje Krista, opisujući kako je Neron okrivio kršćane za požar Rima: »Da stane dakle nakraj tim glasovima, podmetne Neron krivce i stavi na najrafiniranije muke one koji su bili omraženi sa svojih gadosti, a koje prosti narod nazivaše kršćanima. Ime im to dolazi od Krista, koji, za Tiberijeva vladanja, bude pogubljen po naredbi prokuratora Poncija Pilata.«
- [2] *Jan Hus* (1369-1415), češki vjerski reformator.
- [3] *Cola di Rienzi* ili *de Rienzo* (1313-1354), rimski tribun, vođa pučkog ustanka 1347. godine.
- [4] Engleski pjesnik John Milton (1608-1674), autor epa *Izgubljeni raj*, bio je punitanac, pristaša republikanaca, branitelj vjerskih i građanskih sloboda,

sudionik engleskog građanskog rata i revolucije. Engleski kralj Karlo I. bio je sklon ukidanju parlamenta, apsolutističkoj vlasti i rimokatoličkoj crkvi, zbog čega je stekao široki krug neprijatelja, osobito među protestantima i puritancima koji su bili utjecajni u parlamentu, pa su ga zbog veleizdaje godine 1649. optužili i pogubili pristaše revolucionara Olivera Cromwella. Milton je objavio spis u kojemu opravdava taj postupak.

- [5] *Matija Bakić* (poginuo 1565.), zapovjednik grada Krupe na Uni, sa samo 28 boraca branio je grad od turskih napada puna tri tjedna i pri provali iz grada utopio se u Uni.
- [6] *Filip Višnjić* (1764-1834), popularni srpski epski pjesnik i guslar, zvan »srpski Homer« jer je bio slijep. Njegove pjesme, uključujući i *Početak bune protiv dahija*, objavio je Vuk Stefanović Karadžić.

Zagreb i Zagrebi

Netko je rekao da je Zagreb ugodan samo kao zabranjeno voće, kao limunada Stendhalove Napuljke.^[1] To je živa istina. Kad ne mogah boraviti u tome gradu — bez kojega uostalom ne mogu biti, mada on može biti i bez mene — čeznuo sam za Zagrebom kao Hrvat za Hrvatskom, kao vojnik za civilom, kao uznik za slobodom. Sada kada se mogu ovdje kretati kao svaki peštanski agent, kada vidim da sam tu tuđinac kao toliki Zagrepčani, sada mi je Zagreb dosta dosadan. To je sasvim prirodno. Nakon Pariza, pa i nakon Ženeve i Beograda, Zagreb je provincija i još nešto gore! Živjeti se da na selu i velegradu. Zagreb nije selo, a nije ni velegrad, pa je zbog toga tako dosadan, tako silno dosadan, te se tu ljudi iz dugočasice čak ubijaju. *Tedium vitae, moeror Zagrabienensis*,^[2] spleen zagrebački, naročito kad zaintače vječna ta zvona, kad dosade i novine u kafani, pa se bulji na ulicu u kišu i u ista poznata lica na kojima čitaš vječno jedno te isto s prekrasnom nadom da ćeš se i na Mirogoju u njihovom društvu jamačno dosađivati. Samo ono su dani koji nisu svakidašnji. Zato nisu pravi dani svakidašnji dnevni zagrebački, pa se ljudi naročito ovog ljeta ubijaju da bi prekinuli taj »o, kako svakidašnji život!«

Zagreb nije jedan grad, upravo jedno selo. Najprije je tu Grič — Gornji grad, pa Kaptol, onda Donji grad, imajući zasebnu fizionomiju i poseban život s posebnom arhitekturom. Kao u starim, mrtvim gradovima, u Gornjem gradu se samo stanuje. Tamo nema ni amala (nosača) ni fijakera; nema ni jedne veće gostionice i postoji samo jedan veći bakalski dućan. U Veneciji nije veća tišina. To je stari, pravi, aristokratski Zagreb, ali tek svojom arhitekturom, dok starih hrvatskih koljenovića tu gotovo i nema. Od historijskih porodica imaju tu još svoje dvorove samo Jelačići, Rauchi i Kulmeri. Dajmo još nekoliko starih i poznatih domaćih imena kao Mažuranić, Mihalović, Špun, Rakovac, barun Turković, Pongrac, Hatz, Schauff i sve ostalo je došljak, činovnik. Na Griču je jedna jedina kafana,

nekad kafana Šenoe, Rakovca, Kurelca i Bogovića, danas prazna, ako i najljepša u Zagrebu položajem, dok te prazne gornjogradske ulice više ne ore gromkim glasom Ognjana pl. Štrige,^[3] pa odjecima koraka Ivana Mažuranića, generala Filipovića,^[4] Ilije Guteše,^[5] povjesničara Kukuljevića. Od učitelja i majstora naših ostade vjeran Gornjem Gradu tek Ivan pl. Zajc i Franjo Marković. Ni gričkog orla nema već davno. Samo toranj sv. Marka, kralj mrtvih stvari — da upotrijebim barresovsku^[6] retoriku Iva Vojnovića — bdi kao njegov mletački kolega nad kućama u starom stilu i nad stanovništvom bez ikakvog stila. I dom Frankapana prestaje biti konviktom »plemića«.^[7] Grič nije više feudalna, ali nije ni moderan, demokratski. Ti stari dvorovi ladanjskog plemstva i izumrlog građanstva većinom su kancelarije i birokratski stanovi. Aristokratsko hrvatsko gnijezdo bez aristokracije. Odlaskom kazališta u Donji grad izgubio je Grič posljednji ostatak svog aktivnog narodnog života.^[8] Jedino još sabor... Ali i sabor... Iza ovih ferija neće Grič imati više liceja^[9] ni gimnazije. Stara naša gimnazija zaboravit će da bijaše akademija, zaboravit će i na nas, đake svoje, što imadismo katehetom još Nagela-»Naglića« i njegove kaljače... I tako će još više opustjeti Grič, Grič Tome Erdedija,^[10] Zlatarovog zlata, srpanjskih žrtava,^[11] probuđene ustavnosti Trojedne Kraljevine i napunjenih sova u prirodoslovnom muzeju.

Pa ipak, ima li Hrvatu ljepšeg mjesta na svijetu od toga brda, od tih starih kuća i domaćih zakutaka, kada noću nema na Griču nikakvog tona koji bi smetao skladu dojma? Pod brijegom u beskrajnosti svjetla novi Zagreb u mraku kao čaroban san u dnu vode, svud uokolo vidici rodne zemlje sa srebrnim pojasom Save, a na mjestu gdje snivate i slušate historijsku pouku mjesta danju žalosnog i vječno parodisanog, nošahu se istim mislima i zanošahu istim zanosima Gaj i ostali lučonoše Đalskovog *Osvita*...^[12] Kao izvjesna tjelesa električnu struju, tako izvjesnim budnim dušama istaknuta historijska mjesta donose iskru zapretanu u njima. Idite noću na Grič i kao iz misterijskog fonografa čut ćete pouku toga grada, te zemlje, toga naroda, vidjet ćete gričke duhove: kraljeve i banove, izdajice i mučenike, prokletnike i budioce. Vaša duša, u dodiru sa samom sobom u prošlosti, s predačkom dušom, ojačat će kao izraz cijelog historijskog životnog niza i principa, izgubivši slabost efemerne pojedinačnosti i primivši u sebe sve osjećane energije kolektivne prošlosti. Tako dugo dok nas može revoltirati revolta Matije Gupca i zanositi žrtva Zrinjskog i posljednjeg Frankapana,

oni nisu mrtvi i žive u nama kao dijelovi probuđene naše energije. Koji nemaju sposobnosti da se u dodiru s historijskim mjestom, živim simbolom kontinuiteta narodne vitalnosti, intuitivno okoriste s energijama što odovud izviru, ne mogu nikad postati nastavljači kolektivnog i historijskog determiniranog nacionalnog zadatka.

Nema više ni nje na lijepom Strossmayerovom šetalištu: — barunice Buratti-Vranyczany! Divni svoj dvorac,^[13] građen u stilu aristokratskih francuskih »hotela«, ostavila je velikaškim darežljivim pokretom gradu Zagrebu. Ne bijaše lijepog proljetnog dana a da nije sišla sa svog dvora, nekad kraljevskog, šetajući svoju gospodsku i milosrdnu starost na tom najaristokratskijem i danas najplebejskijem zagrebačkom vidiku. Iza grofice Sermage i barunice Kušlan ostavi zauvijek stari Grič i ta aristokratska hrvatska stara filantropska dama, te od mnogobrojnog hrvatskog plemstva čuvaju predačka slavna ognjišta još samo kontese Jelačić i stara gospođa bar. Rauch. Naše slavno i junačko, sabljom a ne dvorskom lakejskom službom proslavljeno plemstvo, samo onda napreduje kad ide s potrebama zemlje i naroda, ne zatajujući svog hrvatskog značaja. Propast naše aristokracije ide toliko usporedo s njenim odnarođivanjem te se ne zna je li to propadanje uzrok ili posljedica nacionalnog indiferentizma.

Kaptol, nekad antagonist Griča, drugi je stari Zagreb sasvim zasebnog života i obilježja. Tu je središte naše crkvene aristokracije koja je bogata ako i ne svemožna kao prije, dok je svjetovno naše plemstvo ostatak ostataka. To crkveno plemstvo se drži jer nije birano po rodu i jer se rekrutira iz narodnih, najviše seljačkih i malograđanskih, iz demokratskih redova. Kažu da Kaptol posjeduje pol milijarde. To je najveći hrvatski kapital i nema sumnje da se njime koristi svećenstvo više no narod koji ga pokloni crkvi. Vjerski, katolički interesi su danas u Hrvatskoj jedini novčano očuvani mada je kapital najmanje potreban baš za religijske interese...

Dok Grič ima sasvim birokratski, a Kaptol sasvim sacerdotalni karakter, u jezgri sasvim različit ako i ne oprečan Donji grad, novi Zagreb je pravi moderni grad, grad rada, prosvjete i trgovine, treći Zagreb, grad redakcija, demonstracija, tvornica, vojarna, banaka i radništva. U Gornjem gradu, kod Matejnice,^[14] nalazite u prastaroj kući s tramovima, vinjagama i pticama po kavezima starinsku gostionicu u stilu XVI i XVII vijeka poput nekih kućica

u staroj Novoj vesi, a u Ilici i na donjogradskim trgovima imate kafana i hotela s komforom i poslugom najmodernijeg Beča i Berlina. Sav čar Zagreba dolazi od tih kontrasta između Zagreba i idilskih sela (sv. Duh, Horvati, Trnje) u gradskoj općini što s predgrađima i silnim ljetnikovcima u Tuškancu, na Pantovčaku itd. stvaraju posebni, četvrti Zagreb.

Sav čar, ali i sav unutrašnji antagonizam toga grada dolazi od te pocijepanosti, simbolisane u Griču, Kaptolu i Donjem gradu. Grič je tradicija, ali mrtva tradicija, bez predstavnika hrvatske narodne historijske revolucijske misli. Kaptol je sjedište privilegisane, bogate kaste, kojoj mogu ali ne moraju biti identični interesi stališki i konfesijski sa narodnima. U Donjem gradu također ne vlada hrvatska narodna misao. Trgovina nije u našim rukama. Promet je mađarski. Prosvjeta je pod nadzorom vlade, dakle nije slobodna i sasvim autonomna. Radništvo, dakle veliki dio puka, narodno je doduše osjećanjem, ali internacionalno socijalističnim odgojem, osjećajući se — kao plemstvo i veći dio svećenstva — najprije stališem a tek onda narodom.

Prema tome Zagreb nije čisti hrvatski grad. Grič je hrvatski tek prošlošću, Kaptol vjerom, a u Donjem gradu je hrvatstvo spalo tek na dva-tri novčana zavoda, prosvjetu i malograđane. Zagreb je nekakvo središte tek kulturno i politički, pa da to nije, postao bi veliko selo kao Kaniža. Taj grad nema stališa, aristokracije i imućnog građanstva, koji bi kao slobodna narodna elita davao ton i iz središta vodio narod. Zbog toga danas narodnu borbu i hrvatsku misao ne reprezentira Zagreb, već selo i provincija. Dodir s hrvatskim ladanjem povećava a život u Zagrebu umanjuje naše individualne nacionalne energije. To priznanje je žalosno iz pera zagrebačkog pripadnika što se zagrebačkim prirodnim i historijskim ljepotama tješi u užasnoj razrovanosti i anarhiji ovdašnjeg javnog i socijalnog života. Ja i mnogi moji vrlo inteligentni znanci smatramo se tuđincima u tome gradu tuđinskih utjecaja u kojemu Hrvati tek služe kao činovnici, popovi, vojnici ili radnici. U Zagrebu ne vlada danas ni tradicija ni moderni hrvatski demokratski nacionalizam. Nema ni jedne velike zajedničke misli koja bi sve Zagrepčane stvarala ćelijama jednog jedinstvenog organizma, već sva ta pojedina tkanja vegetiraju posebnim životom, kao posebne, anarhijske ćelije u tijelu što trune, što se raspada. Ta disharmonija i oskudica moralnog jedinstva otrovala je i duše, pa mnogi postadoše — kako je već ovdje kazano — ili očajnici ili cinici, te vidimo u

ovom polukulturnom, žalosnom gnijezdu pojave kao u centrima kulturama zasićenim, pojave ludosti i samoubijstva, spleena i životne site iznemoglosti, što nas ovog nesrećnog ljeta užasavaju pod ovim blijedim, vječno zamagljenim i očajnim vulkanskim nebom neuropata i samoubilaca. Očajna nemoć polugrada, polukulture, poluljudi, poludruštva, koje se u nekim svojim pojavama zove »polusvijet«. Antisocijalni nagon, beskrajni egoizam je posljedica takvih prilika u kojima se slabije dobre duše razočaravaju, a zanos i polet se guši u sveopćem sitničarstvu. Pa onda, dodajmo još k tomu politički momenat...

Da sam statističar, vrlo lasno bih dokazao da sve krize socijalnog života u Zagrebu idu paralelno s našim nacionalnim krizama. Čitalac me razumije. Zakračunajte zdrava čovjeka u luđačku ćeliju i on će svisnuti, sići s uma. Pada u oči da u posljednje doba s cinizmom i sveopćim indiferentizmom raste u Zagrebu upotreba njemačkog jezika. Danas već švapčare i oni što prije desetak godina smatrahu javno švapčarenje sramnim atentatom proti hrvatskom zagrebačkom karakteru. Kako je hrvatstvo jedina misao što može ujediniti u ideji rada i sloge ovu našu anarhiju, smatramo glavnim njenim krivcima sve one koji se ogrešuju proti tome načelu. S tog vidika kao osvjedočeni i tolerantni liberalci nikad ne bijasmo antisemite kako nas krivo prikazuju mladi cioniste, već smo proti svima onima koji naš narod znaju tek eksploatisati i od naše zemlje živjeti radeći istodobno proti toj zemlji i tome narodu. Mi smo dakle antisemite onoliko koliko smo antihrvati i koliko i među kukavnim Hrvatima nalazimo dušmana svoje zemlje i naroda.

U našem društvu nema osnovnoga društvenoga načela prema kojemu se u drugim narodima prosuđuje vrijednost rada i pojedinaca, pa tako je Zagreb lišen socijalne etike i mjesto u kojemu ništa, ama baš ništa ne kompromituje. Kod općeg prosuđivanja vrijednosti pitat će Francuz, Nijemac ili Englez prije svega: u kojem je odnošaju izvjestan čovjek ili djelo s nacionalnim ili demokratskim idealom i korišću Engleske, Njemačke, Francuske. Lišeni takvog kolektivnog načela i idealnog mjerila, Zagrepčani žive bez osjećaja za vrijednost djela i osoba u neakvoj amoralnoj, nekritičnoj i anarhijskoj atmosferi, poznavajući tek vrijednost kao novac, ne poznavajući sila kao što je dostojanstvo duha, srca i značaja. Ne može se zamisliti nezgodnija sredina za razvitak višeg čovjeka! U takvim nesrećnim, polutanskim prilikama osposobljava i preporučuje se za

život samo očajni, u nebo vapijući mediokritet, dok je svaka etička i intelektualna superiornost kao nešto suvišno, abnormalno i neprirodno. Naša »kultura« je kult nekompetencije i najobičnije običnosti. Ovdješnji smijeh nije smijeh superiornosti, već smijeh glupana Turgenjevljeve Rusije. Otud tragika odabranih duša među tim hrvatskim krasnicima. Otuda dolazi te se finiji dusi povlače u ironijski, sarkastični zakutak kao Ante Starčević propadajući kao Radmilović,^[15] doživljujući pogrebe kao Harambašić, živeći poput Pilara, I. Tkalčića, Nodila^[16] usred »kulturnog« grada koji o njima nema ni pojma ili iščezavajući bez traga za nas kao Imbro Tkalac i novinar Selak.^[17] Tek mi, mlađi, siti te diktature Gospodina, Veleučenog Gospodina Glupana, pokazasmo Mu zube i još ćemo Mu ih dadne li bog pokazati, Njemu i njegovom milom kolegi Velemožnom Gospodinu Hulji! Razvitak superiornih, viših individua od kojih živi kultura i narod, jedini je cilj svakog pravog društvenog uređenja. Kod nas je obratno, ali novo pokoljenje, koliko ga znam, neće se dati utući i premlatiti kao Kovačići i Radmilovići. Dosta nas ubijaše Veleučeni Gospodin Glupan i dragi njegov svemoćni kolega Velemožni Gospodin Hulja.

Jer pored tih tolikih i takvih Zagreba ima još jedan Zagreb, hrvatski kao grička tradicija, zanosan kao tornjevi nove katedrale, domaći i narodan kao krasni zagrebački pejzaž, zdrav kao divna okolica zagrebačka. To je Zagreb što radi, što se muči, što trpi, sto ne očajava i čeka, što Zagreb danas čini Zagrebom: svjesna hrvatska demokracija zagrebačka, prava Hrvatska u Zagrebu. Ni na bijelom hljebu ona neće očajati. Ustreba li, znat će i ginuti u neodgodivom času za veliku stvar. U svakom slučaju — znat će za nju živjeti.

Obzor, 28. 7. 1912.

Bilješke

- [1] Stendhal, koji je dobar dio života proveo u Italiji, autor je putopisa *Rim, Napulj i Firenca* (1817.), prvog djela koje je potpisao tim pseudonimom. U njemu prenosi anegdotu o Laodini, koja je suprugu podvalila opijum u limunadu da bi mogla provesti noć s ljubavnikom, s kojim je potom počinila samoubojstvo.

- [2] Umor od života, mrzovolja zagrebačka (lat.).
- [3] *Albert Ognjan Štriga* (1821-1897), hrvatski pjevač i organizator glazbenog života; ilirac, osnivač Prvog ilirskog glazbenog društva 1840. godine. Pjevao je Obrena na praznizvedbi opere *Ljubav i zloba* V. Lisinskoga 1846. godine.
- [4] *Josip barun Filipović* (1819-1889), hrvatski plemić i austrijski general, jedan od najvećih hrvatskih vojskovođa, proslavio se u bitki kod Solferina 1859. godine, u Austrijsko-pruskom ratu 1866., te osobito kod okupacije Bosne i Hercegovine 1878.
- [5] *Ilija Guteša* (1825-1894), hrvatski političar srpskog porijekla, protivnik režima.
- [6] *Maurice Barrès* (1862-1923), francuski književnik i političar, sljedbenik esteticizma i simbolizma, individualist, vrlo utjecajan u svoje doba (djela: trilogija *Kult samoga sebe*, roman *Iskorijenjeni*, poetska proza *Nadahnuti brežuljak*, memoari *Spisi*). U mladosti anarhist i ljevičar, u poznijoj dobi okreće se nacionalizmu, konzervativnim idejama i religiji.
- [7] Plemićka škola (internat) u Zagrebu, postoji od 1627. godine; preseljen je s Gornjeg grada 1913. godine, dakle neposredno nakon objavljivanja ovog feljtona. U njemu se kao dječak školovao i Fran Krsto Frankopan (1643-1671).
- [8] Kazalište se iz stare Stankovićeve zgrade na Markovom trgu u novu zgradu na današnjem Trgu maršala Tita preselilo 1895. godine.
- [9] Gornjogradska gimnazija na Katarinskom trgu.
- [10] *Toma II. Erdödy Bakač* (1558-1624), hrvatski ban od 1584. godine, pobjednik nad Turcima kod Siska 1593.
- [11] Žrtve sukoba iliraca s vojskom prilikom demonstracija na Markovom trgu 29. 7. 1845. (15 poginulih i 30 ranjenih).
- [12] Povijesni roman Ksavera Šandora Gjalskoga iz 1892. godine, s temom hrvatskog narodnog preporoda.
- [13] Danas gradska palača Dverce.
- [14] *Matejna* – stara krčma srušena početkom 20. stoljeća, u koju je Matoš rado zalazio.
- [15] Junak istoimenog romana K. Š. Gjalskoga, umjetnik i intelektualac neuklopljen u malograđansku sredinu.
- [16] *Đuro Pilar* (1846-1893), geolog, sveučilišni profesor, putopisac, prvi profesor

astronomije na zagrebačkom sveučilištu, rektor sveučilišta. *Ivan Krstitelj Tkalčić* (1840-1905), hrvatski povjesničar i svećenik, akademik, autor brojnih djela iz povijesti Zagreba i zagrebačke nadbiskupije. *Natko Nodilo* (1834-1912), povjesničar, publicist i političar iz Splita, pobornik sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom, prvi profesor opće povijesti na zagrebačkom sveučilištu, rektor sveučilišta, kasnije predsjednik Društva hrvatskih književnika.

- [17] *Imbro Ignjatijević Tkalac* (1824-1912), istaknuti publicist, filozof, novinar, liberal, protivnik Austrije, panslavist. *Josip Selak* (1867-?), gospodarstvenik, političar, novinar i pisac.

Martin iz Zagreba, M. u Zagreb

Po lijepom ovom kišovitom vremenu krenuh na dalek put, na naučno putovanje — — —

I opet se dere, tamo među knjigama, taj komadić dječije literature! Želi sisati, a ja mu ne mogu udovoljiti želji. Mir, mali! O, kako je teško biti otac! O, kako je teško biti otac umjesto matere! O, kako je teško očevati tudoj djeci! Kako je teško feljtonisati s djetetom u sobi!

Krenuh dakle na dalek put, naime u Zagorje, i uskliknuh po starom hrvatskom običaju kod Černomerca:

— Zbogom Hrvatska, idem u Krapinu!

Među suputnicima najglasniji je gospodin u mekanom, širokom, umjetničkom šeširu, u kaputiću od baršuna, s fantastičnim crnim leptirom umjetničke lavallière-kravate.^[1] Govori i govori, priča i priča, a požudno ga ne slušaju samo njegovi mladi prijatelji već i ostali putnici.

— Ah... što... Nodilo?^[2] Svoje teorije o padu Rima uzajmio je od Gibbona,^[3] od Montesquieua, od Vilima Ferrera.^[4] Kod nas su na glasu samo umovi kojih nitko ne pozna, koji su sami svoji čitaoci. Kukuljević ima poprsje na Zrinjskom trgu. Tko je čitao, tko čita Kukuljevića? Njegov *Jurić i Sofika* je parodija dramatike, komad gori od *Udmanića*.^[5] Armin Pavić^[6] nije napisao ni Sofike, a bogme ni Jureka. Sedam godina je, kažu, ležao na drugom izdanju svog *Porfirogeneta*. S a m o sedam godina. Za sedam godina može se napisati dobar roman i *Porfirogenet* je izvrstan roman. Pustite me na miru s tim vašim Jagićem.^[7] Taj čovjek piše o staroslavenskim i drugim starim knjigama koje nikad nisu ništa vrijedile. To je isto kao da se tamo za pet stotina godina proslavi kakav učenjak pišući o Jorgovaniću i o Juzbašiću, o Selimu Juzbašiću.^[8] Što bi rekao Spencer, veliki Herbert Spencer, da čita Jagićeve radove o svakakvim inkunabulama? Što taj Klaić?^[9] Njegova monumentalna hrvatska povijest je pisana za reklamu

knjižari,^[10] glasovitoj s kalendara *Šoštara*,^[11] pa *Dom i svijeta*.^[12] Šteta što je Klaić napustio kontrabas. Ovaj dobri muzikaš je zagazio u povijest sa debelim bajsom. Mi mladi ćemo sve te ikone u ropotarnicu, sve te idole u antikvarnicu. Samo korist je mjerilo svakog rada. Prema tome je Bulić, Rački, Pilar,^[13] obična danguba. Jest, dr. Gundrum Oriovčanin,^[14] on kao Pelagić^[15] kod Srba, dr. Gundrum je najveći popularizator higijene, najkorisnije nauke u Hrvatskoj. Četirfilirski listovi čine više za pismenost širokih masa od svih nečitanih knjiga u dubokim podrumima Jugoslavenske akademije. Najveći Hrvat je onaj, koji je izumio kukuružnjak i palentu. Dramatično je ono što je korisno, to jest ono što se sviđa masi, što uzbuđuje umorene dnevnim radom živce gomile. Dramatično je dakle ono što nije literarno... Uostalom, ja imam već gotovu dramu. Prvi čin je u zraku. Avijatičar, kao kobac u dvorište s pilićima, sune iz visine na sjajnu, fantastičnu terasu, u svečanost cara od Eldorada. Idila, medeni mjesec u uzduhu na balonu, među oblačićima; kao anđeli na starim slikama. Odozdo velegradovi — kao kraste na zdravoj koži, spomenici i katedrale kao prištevi: sve same visoke, veličajne senzacije, pa princeza od Eldorada žali samo to što je njen Persej običan apaš koji je zamijenio automobil avionom pa mora živjeti od primitivne umjetnosti otimanja kao njeni vladalački preci, nekad samo grofovi od Eldorada. U drugom činu uhvate avijatičara kada je kod nekog velegradskog Rabusa bez Rabusovog^[16] znanja uzimao kolomaz za uzdušne svoje putove, ali budući da je on anarhista, princeza od Eldorada uzrokuje generalni štrajk, revoluciju, koja napravi od njenog apaša diktatora, historijsku veliku osobu. Novi Napoleon, car uzdušnih mitnica i zračnih mostova, čezne za gospodstvom svijeta i mora da navijesti rat posljednjem moćnom svom takmacu, caru od Eldorada. Tu nastaje tragični konflikt: ili se odreći princeze od Eldorada što ne može preživjeti pad svoje kuće i zemlje, ili se odreći kobne vojne. Napoleon aeroplana je za rat, ali kad baš prije odlučne bitke (posljednji čin!) čuje da se njegova divna ženica otrovala, on se smuti, izgubi vlast nad sobom i aeroplanom, pa kao Ikar, kao pali anđeo, kao Lucifer, stane padati, padati i padati, dok napokon ne probije platneni strop ambulantnog cirkusa i svojim padom ubije dresiranog magarca što je baš dirigirao modernu simfoniju *Umjetnost i novac*.

Umiješam se u zanimljivi razgovor i kada se imenujem, predgovornik, jamačno bluffista i futurista, čitalac florentinskog lista *Leonarda*, đak

Prezzolinijev i Marinettijev,^[17] glasno se nasmije, tamo već u Zagorju.

— Zar vi M.? Idite s milim bogom! M. je moj dobar drug, a vas nikad nisam vidio. Baš jučer sam mu uzajmio dvije krune i stari moj plašt. Ja znam M-a napamet i M. mene zna naizust. Kad već sâm sebe improvizujete, kada ste već sâm sebi otac, kada ste već sâm sebi majka, glumite kakvu drugu osobu. Vi ste, moj gospodine, šoštar, ordinarni šoštar, a ne književnik. U Zagorje jamačno idete da metnete u promet tu svoju »književnost«.

Dode do kavage, pa i do bitke. Na z-koj stanici skinu me s voza i odvuku na općinu. Futurista je sa svojim drugovima iskazao da sam pustolov što ulazim u klasičnost hrvatskog pejzaža s tuđim imenom i sumnjivim namjerama.

U buhari sam bjesnio, lupao, razbijao, i dozvani seoski liječnik, zakleti neprijatelj abnormalnosti, konstatuje na meni maniju megalomanije i vezanog me otpremi u Stenjevac. Dr. Žirovčić, ravnatelj tog zavoda, inače moj znanac, postane iza moje jadikovke vrlo neozbiljan i pusti me na slobodu, žaleći u mom žalosnom slučaju tragičnost šale naših futurista.

Tri dana dakle putovah iz Zagreba, a da grada Meha, Leha i Čeha ni vidio nisam! I sve to samo zbog toga što sam se pred suputnicima imenovao pravim svojim imenom! Odsele ću i Hrvatskom putovati incognito.

Udem, dakle, i opet u voz, ne pitajući kamo će. Klijet bijaše po običaju puna. Onako mrtav-umoran htjedoh sjesti ali pol klupe je zapremila golema, grdna kolosalna korpa. Košara u kojoj plivaše Mojsije niz Nil ne mogaše biti veća.

Ta korpa na klupi imadaše dimenzije Noemove barke, dajući mi užasne senzacije sveopćeg potopa. Dobivao sam košara dosta u svom životu, dobivao sam ih velikih kao gostiona k Zlatnoj košarici, ali strahovitije korpe smrtno moje oko još ne vidje!

— Dolje s tom košaretinom! Klupa je za ljude, a ne za korpe! Dolje s tom meštrijom!

— Kada ja stojim, možete i vi! — oglasi se babetina u čizmama, s organom ženskog Mandrovića^[18] i mimikom Majke Jugovića u konverzaciji s kosovskim gavranom. — Ako ste vi gospodin, nismo ni mi seljaci marva. Što vam je sakrivila ova jadna košarica? Je l' ona kriva što je na svijetu? Je

I' ona kriva što sam ja na svijetu i što mi sve pokraše gospoda poput vas? Što sam vam učinila pa da ne puštate na miru mene, jednu staru, slabu ženu, što pošteno svoj porez plaća!

— Dolje košaru! — viknem sav izvan sebe, i kada me babetina nastavi grditi i škropiti kao svetom vodicom svojim prodikama, sjetim se na kult energije, sjetim se na Plutarhove junake i na Napoleona i... sjednem.

Sjednem na košaru, upravo u košaru. Propadnem, padnem, potonem u korpu kao onaj koji prvi put uskliknu: — Baš sam u sosu! — Još pravo ne dodirnuh ni dna košare, kad al osjetim na hlačama neugodnu, vlažnu impresiju. Pogledam kao mladenac kojemu se desi neprilika kod kadrilje, pogledam i vidim na hlačama, po hlačama i oko hlača nešto grozno, nešto strahovito, nešto užasnije od prolivene krvi — nešto tragično i hipertragično: nešto žuto, žuće i najžuće! — bog je velik, a Muhamed je njegov prorok! — šapnem u smrtnoj tjeskobi, zaboravivši na časni krst i na svoje ime, pretvorivši se u bezimenog muhamedanskog fatalistu, a srce mi probode goli mač babinog mandrovićevskog i jugovićevskog vriska:

— Moja jaja! Uboga moja jaja! (Taj vrisak izbačen je u klasičnom kajkavskom narječju, a ja ga donosim u štokavskoj verziji.) U hipu se načini napeta dramatska situacija, velika pojava, velika kazališna scena koja bi se mogla nazvati »M. u mišolovci«. U hipu se sjetim da sam u historijskom pejzažu gdje je nekada Udmanić babu potkovao i onda babu hajdučki bombardovao municijom njenih jaja iz njene košare, u tren oka se — velju — sjetim da sam sio u košaru i da sjedim u košari punoj jaja...

Jeste li ikad čuli za ajeršpajz sa šunkom? Jeste? Vrlo dobro. Ja sam bio taj auflag na omletu. Jeste li ikad ubili? Niste. Vrlo dobro. Ja sam ubio u zametku nekoliko stotina budućih dvonožnih života. Kao jastreb, kao lisica, upropastio sam cijelo dvorište budućih pilića, kvočaka, kopuna, pijevaca. I onako žut u crnom svom odijelu, onako crno-žut u svojoj sramoti stajao sam, čučao sam, sjedio sam — što li — kao zločinac, drhtao sam kao narodni zastupnik kojemu narod plaća mućkovima, kojemu puk mućkovima vraća, ako i ne svake subote...

Izgubih osjećanje stvarnosti. Pretvorih se u crno-žutu stvar.

Pred zagrebačkom stanicom smiluje mi se dobra, mlada žena, Mađarica, kao prava moja posestrima. Metne mi u naručaj svoje čedo, s l u č a j n o m e n i v r l o s l i č n o , pa obeća da će skoknuti do prvog željezničkog

poznatog činovnika i uzajmiti mi novac za naknadu štete.

Na kolodvoru zagrebačkom bijaše feljton, bijaše premijera, bijaše besplatna senzacija, bijaše žuto — bijaše suncokret!

Čovjek u crnom, čovjek u žutom, crno-žuti Hrvat drži u rukama čedo što se dere kao svaka omladina i čupa crno-žutom nesrećniku brkove mađarskim ručicama. Pored nesrećnika ukmetila se seljačka baba u čizmama, s tragičnom, užasnom košarom, s tragičnim, užasnim omletom u košari. I baba viče, dere se, plače, udara me košarom i prijeti, da će, ustreba li, k samom vladaru na tužbu.

Što da odužujem?

Podoh u Krapinu i ne vidjeh Krapine.

Dobrosrdačna Mađarica, naravno, nije došla. Odvezla se dalje u Peštu. Ostavila mi je svoje čedo.

Dok pišem te retke, dere se kao bokter na mojim knjigama moj sinčić.

Postadoh otac, mada nisam. I to se događa.

Obzor, 6. 6. 1912.

Bilješke

[1] *lavallière* (franc.) – široka, mekana kravata s velikim čvorom.

[2] *Natko Nodilo* (1834-1912), povjesničar, publicist i političar iz Splita, pobornik sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom, prvi profesor opće povijesti na zagrebačkom sveučilištu, rektor sveučilišta, kasnije predsjednik Društva hrvatskih književnika.

[3] *Edward Gibbon* (1737-1794), engleski povjesničar, autor cijenjenog djela *Propast Rimskog carstva*.

[4] *Guglielmo Ferrero* (1871-1942), talijanski povjesničar, autor djela *Veličina i pad Rima*.

[5] Drama Josipa Freudenreicha (1827-1881) o Joci Udmaniću, legendarnom

hajduku, jedno od njegovih manje uspjelih djela.

- [6] *Armin Pavić* (1844-1914), hrvatski književni povjesničar i prevoditelj, kazališni i književni kritičar. Za ediciju *Stari pisci hrvatski* priredio je djela I. Gundulića i J. Palmotića. Za objavu je priredio djelo *De administrando imperio* bizantskog cara Konstantina Porfirogeneta 1906. godine.
- [7] *Vatroslav Jagić* (1838-1924), hrvatski lingvist i slavist, ostavio je ogroman opus radova iz širokog područja interesa: izučavao je staroslavenske spomenike i stariju hrvatsku književnost, glagoljicu itd. Smatra ga se za jednog od najznačajnijih svjetskih slavista 19. stoljeća.
- [8] *Ferdo Juzbašić*, pseudonim *Selim* (1866-1905), pjesnik iz Županje, autor samo jedne zbirke pjesama (*Spomenici*, 1898), piše u tradicionalnoj maniri; nije postigao značajniji uspjeh.
- [9] *Vjekoslav Klaić* (1849-1928), hrvatski povjesničar, književnik i muzikolog, autor glasovite *Povijesti Hrvata* u pet tomova.
- [10] Zagrebačka knjižara i naklada Kugli (ranije Hartman), koja je objavila Klaićevu *Povijest Hrvata*.
- [11] Njem. postolar, obuçar; u Zagrebu nekad omiljeni kalendar *Zagrebački šoštár* s popularnim štivom.
- [12] Časopis kojega je izdavala naklada Hartman / Kugli, prvi hrvatski ilustrirani zabavni list (izlazio 1888-1923).
- [13] *Don Frane Bulić* (1846-1934), svećenik, arheolog i povjesničar, osnivač arheološkog muzeja u Splitu, vodio arheološka istraživanja u Solinu i drugdje. *Franjo Rački* (1828-1894), povjesničar, publicist, narodnjački političar, »otac moderne hrvatske historiografije«. *Đuro Pilar* (1846-1893), geolog, sveučilišni profesor, putopisac, prvi profesor astronomije na zagrebačkom sveučilištu, rektor sveučilišta.
- [14] *Fran Gundrum Oriovčanin* (1856-1919), hrvatski liječnik, pisac i prevoditelj s bugarskoga; pisao knjige poučnog sadržaja, osobito o zdravlju i higijeni, protiv alkoholizma i pušenja i sl.
- [15] *Vasilije Vasa Pelagić* (1838-1899), srpski liječnik, prosvjetni radnik i publicist, revolucionar i propagator socijalizma.
- [16] Nekada poznata zagrebačka mesnica i mesoprerađivačka firma.
- [17] *Giuseppe Prezzolini* (1882-1982), talijanski kritičar, novinar, urednik i pisac, kasnije emigrirao u SAD. S Giovannijem Papinijem (kasnijim vodećim

fašističkim intelektualcem) u Firenci osnovao značajni književni časopis *Il Leonardo* (izlazio 1903-1907), koji je zastupao socijalističke i avangardne ideje i pokrete, ali i militantni talijanski nacionalizam. *Filippo Tommaso Marinetti* (1876-1944), talijanski pjesnik i teoretičar književnosti, začetnik i glavni predstavnik futurizma.

- [18] *Adam Mandrović* (1839-1912), glumac, redatelj i pedagog, jedan od organizatora kazališnog života u Zagrebu, Beogradu i Sofiji, zapamćen po velikim kreacijama u djelima Sofokla, Shakespearea, Molièrea, Ibsena i Gogolja.

Kafanske varijacije

Kiša

Sunce, pravo južno sunce, sunce kao u Provansi i Lombardiji, sunce bijelo i živo, te je i sjena tanka i plava kao škuro sunce zimsko. Sve je mrtvo, pospano od sunca, osim muha što na Jelačićevu trgu dolijeću od svog objeda na piljaričkom stoliću i umorno padaju pred kafanu s umornim, dremljivim konobarima. Pred polaispijenom kafom puši se od vrućine stari, debeli gospodin. Purgar, penzionirac? Ne znam. Sivi alpaka-kaput, bijele hlače, vrat broj pedeset, stari panama-šešir na zatiljku. Zadrijemao, a novine se s rukama polagano spuštaju na stol.

Cinkuš Sv. Kralja^[1] pjeva da su već dva sata.

Faunovo popodne.^[2] Stari drijema i sanja. Vidi sebe u vodi, ugodnoj i mekanoj kao svila.

Na obali oleandri, crvene ruže, pa jagode, trešnje i žute naranče, u tihoj, blagoj glazbi vjetra kroz Eolovu harfu. U mekanu, bistru, mlačnu vodu ulazi divna, bijela, naga žena. Od nje zadrhti list, voda i zaneseni čovjek penzionirac.

Dok se sve to događa, odnekale iz Duge ulice^[3] zaluta u kafanu malo dosadljivo psetance. Krije se pod stolovima i traži kao da je izgubilo novčarku. U nervoznoj užurbanosti doskakuta do nogu usnulog Fauna, stane njuškati i digne nogu —

— Kiša! — zavapi probuđeni penzionirani Faun, na veliko čudo dremljivih gostiju i dotrčalih konobara.

— Ah... zadrijemao sam, starost, vrućina, mi debeli ljudi, događa se to, poslije ručka ne treba u kafanu! — ispričava se sav uzrujan, crven i smeten, a mali zlobni Fifi trči obijesno, na tri noge, prema Ilici i zlobno laje na

automobil s kojega se vije elegantna modra ženska koprena, kao barjak, kao neviđeni, daleki modri barjak, kao čarobnost tuđine, svježine, vedrog neba, kretanja, putovanja...

Kibic

Kibic je Hamlet. On voli akciju, ali se ne usuđuje u akciju. Tri četvrtine Hrvatske kibicuje, najviše u politici, gdje politički kibici — nije li tako? — sve kvare i pokvare.

Premda sam nervozan, premda igram šah loše kao Napoleon, mahnit sam šahista.

No kada godijer igram tu poraznu igru, sjedne pored mene gosp. N., inače moj »pretpostavljeni«, pa me ždere i ždere mi džigericu, pije mi krv na pamuk, loče mi mozak kao Ugolino^[4] svojim savjetima i blagonamjernim primjedbama. Evo, baš pomičem Nj. Veličanstvo Kralja.

— Ne! — zaurla kibic da se potresoše prozori i gosti skočiše sa stolica. Dobih lupanje srca kao da sam optužen s uvrede Veličanstva.

— Konja, a ne kralja! — bjesni raspaljeni kibic i... skače vlastoručno s mojim konjem. Naravno: gubim partiju i kibic mi se ruga, kori me što nisam pazio.

Jedared mi stao protivnik hvatati kraljicu. Obuzeo me strah i drhtanje. Bilo mi je kao Mariji Stuart^[5] u tamnici, a kada se počeh pretvarati u Mariju Antoanetu pred krvnikom, načinivši definitivni, odlučni, sudbonosni skok sa Nj. Vel. Kraljicom, zaurla užasan glas iza mojih leđa —

— Ne!!! —

... i ja osjetim silan udarac i sramotnu kukavičku vrućinu na desnom obrazu.

Kibic, grozni kibic, moj vječni i prokleti kibic, prilijepio mi strašnu, vruću zaušnicu!

Izgubih bitku, onesvijestih se i padoh, sasvim kao teški ranjenik.

Umro još nisam, ali kad umrem, postavite mi na grob topa, piona ili

»alfijera« (skoroteču) i napišite na ploči:

»Ovdje počivaju umorne kosti našeg nezaboravnog Šahovića-Šahuljka. Ubi ga kleti Kibic!

Pokoj vječni nesretniku!«

Protivnik

Sjedim vam tako u kafani. Nagovori me gospodin od mog stola. Silan, krupan, glomazan kao Rusija. Pravi Hadži Loja.^[6] U zubima da te nosi! Brat bratu sto dvadeset kila. Jamačno mesar, ne sluteći da je najjači čovjek u Zagrebu.

Pročitavši i bacivši indignirano nekakve novine, pita me familijarno:

— Čujete, poznajete li vi toga A. G. Matoša? Toga čovjeka bi trebalo u šlapruk, pa maljem po čelu.

— Otkud bih ga poznao? — velim i gledam na vrata.

— Pa to je zločinac, molim vas lijepo. Evo, ovdje se javno piše da je prosti tolvaj i tat Kristušev.

— Blago vama kada vjerujete novinama!

Silnik naruči pet boca piva. Pa opet pet. I opet pet. Pijemo bratimstvo, on kao Pepić, ja kao Tonček. Za revanš naručim novih pet piva.

— Izvolite, gospodin M.! — veli kelner.

— Matoš, kakav Matoš? — izvali Pepić oči kao kuhan rak, zija u mene i od čuda se smjesta otrijezni.

— Pa onaj... znaš... onaj iz novina —

Pepić ne vjeruje. Misli da je sve to dogovoren vic. Naručuje nove flaše.

Pročita li ove retke, možda će se ipak uvjeriti.

Da, ali Pepić ne čita protivničkih članaka!

Inače... feš dečko! Em smo Horvati!

Mimica

Kada je došla u Hrvatsku, nije znala ni riječi hrvatski. Pa ni sada ne zna mnogo. Zna samo nepristojne, masne riječi. Neki veseljaci je, naime, prevariše da neke gadne, nepristojne znače: dobar dan, zbogom, ili slično, pa se, sirota, i sada često buni, pa vam mjesto pozdrava psuje oca, mjesto žemička upotrebljava druge, vrlo skliske izraze: kao dijete što se igra nabijenim revolverom...

Prava carica. Sjedi na prijestolju, smješkajući se milostivo na sve strane. Među bocama. Parfen pokraj alkohola. Zasukala bijele rukave i kada pucaju šampanjci, traži okom ranjenog Orlovića Pavla da mu ljute vida rane. Smeđa kosa kao da bijaše nekad crveno obojena, a tamne sive oči su blazirane i umorne, te podsjećaju na simbolizam Tomislava Krizmana.^[7] Samo dva su joj zuba plombirana. Inače vrlo ljepuška i podsjeća na poeziju, na barok-poeziju nekih naših pisaca. Slično gospođi Dubarry,^[8] kada je naime gđa Dubarry u Parizu bila u dućanskoj službi. I Mimi bi mogla ruinirati kralja da ga ima. U oskudici kraljevskog ždrala peruša nekog penzionirca i kućevlasnika s nogama kao kifle i s nosom kao salcštangl. Barem tako se govori. Ja o tome ne znam ništa. Trač.

Priča se da sam i ja oko nje »šmirao«. To je istina. Al... platonska ljubav. Jer: ja volim kasirke samo platonski. Bojim se da ih ne kompromitujem. Isprispovijedala mi je svoju prošlost. Naravno (vi već pogađate):

Oficir (grof ili barun). Njegova porodica je proti meزالijansi. Rastanak, posljednji rastanak, i to u Opatiji. Prvi hotel. Polazak na morsku obalu da se ubiju, ali ljubavnici osjećaju da još ne večeraše. Ostaviše smrt za sutra. Sutra... plač na obali, samo plač. More, Jadransko more primi suze grofa Ferdinanda i pučanke Mimice. Zato je more slano i miriše kao konzervirane sardine.

Napokon mi Mimica dosadi. Čula je da pravim stihove i silom je htjela da joj u *Savremeniku* posvetim barem jedan sonet.

Gdje se nalazi, ne znam, ali znam da me potpuno zaboravila, dok ja, kako vidite, nje nisam!

?

Tih, miran, tajanstven; kao Čovjek Gomile E. A. Poea. Užasno!

Krišom ga gledam — bojim ga se. I on gleda uokolo ispod oka i kroz prste nehajno zamišljene, odvratne ruke: ruke što se nekako stidi.

Davno je već platio. Napokon se oprezno diže i — —

Potrčim za njime.

— Pardon, prijatelju, to je moj još neplaćeni kaput i kišobran moje mame Marije.

— Odista? Šta ćemo kada su kaputi tako slični i profesori tako rastreseni. Ja sam dr. N., iz S-a.

Uđemo u kafanu. Pijemo pivo. Ja častim, naravno.

Imperativna nužda otjera me na nekoliko časaka napolje. Kada se vratih, ne nađoh više profesora.

Ne nađoh ga nikad više.

Naravno, i opet se zabunio i ponio moj neplaćeni »pelc« i kišobran moje mame Marije.

Ah, ti rastreseni ljudi!

Nesporazumak

Gospodin kapetan, silan kolerik na prvi pogled, piše pismo. Pred njime bijela kafa i mastilo. Dakako, svaki čas, gledajući u papir, umače pero u kafu, usred kajmaka, crveneći se od jeda kao puran. Najednom poplavi i drekne kao na manevru:

— Švajneraj! — Ne rekoh li vam, Dreckfink verdächtiger,^[9] da mi donesete novo, čujete li, Dreckfink, novo — novo pero.

— Pha... donio sam, gospodine kapetane!

— Jesi metlu, metlu donio, canštoher si donio, Dreckkäfer elendiger!^[10]

Konobar donosi novo novčato pero. I opet — kao i prije. Kolerični topnik zamoči prvi, pa drugi, pa treći put pero usred — ma usred »šauuma«.

Konobar opaža zabludu i prilazi kapetanu, modrom kao šljiva od jeda, koji skoči, mahne da ga čušne, ali ja se upletem.

Što da odužujem? Gonio me po kafani golom sabljom kao Karlo XII. Patkula.^[11] Nikad nisam znao da tako izvorsno skačem. Preskočio sam stolove. Preskočio sam biljar. Uto se srećom pojavi moj prijatelj dr. R. i otme kapetanu sablju.

Aferu smo fertuševali.

I tako zbog malo vrhnja malo te ne platih glavom.

Trus

I

— Ah... šta kuraža, hrabrost je stvar vježbe, treniranja, kao sve drugo — priča neustrašivi Joško Palček nazvani Bermudez. (Govorismo naime o hrabrosti i o kukavičluku.) — Jest, kuraža je najobičnija vježba. Duševna energija je kao energija fizična i možda nije drugo no fizična energija. Srčanost je u jezgri stvar živaca. Zdravi nervi su junaci, bolesni su kukavice. Fridrik Veliki bio je iz početka sinja kukavica — to je poznato. Kasnije se naviknuo na topove, bajonete, pucnjavu, krv i druge kerefeke. I kavalerijski konj se iz početka plaši. Vježbanjem postaje heroj. Bukefal. Stara, poznata je stvar afera: Cimbri^[12] i Rimljani. Rimljani se bojahu Cimbara i Marius ih moraše na njih priviknuti. Sve je navika, pa i biti bez straha. Strah božji je, gospodo moja, jedini kojega imam čast poznavati. Priznajem, nekada sam i ja bio plašljiv kao Mariusove legije i Fridrik Veliki, a vježbom i vježbom izliječio sam se od te sramotne bolesti. Evo, jednom se vratim kući i legnem. Znate kako je — instinkt: ako ti se tko uvuče u sobu, nagonom ćeš ga tamo osjetiti. Dugo nisam mogao usnuti. Valjam se i valjam, pa od dugočasice zapalim svijeću i cigaretu. Odbijem

prve dimove, i — opazim vis-à-vis u ogledalu lopova. Leži pod mojom posteljom. U ustima mu nož, u svakoj ruci po jedan browning. Ja ustanem, uzmem iz ormara bombu —

— Zar baš bombu?

— Jest, bombu, i mirno rekнем: Čuješ ti, huljo pod krevetom, već dugo te čekam. Vani pred vratima su žandari, a u rukama mi je bomba. — Lopov se izvuče ispod postelje, stane me na koljenima moliti i zaklinjati, ja mu otmem bodež, browninge i — — — smilujem mu se. Nategnem ga ljudski za uši, išćuškam ga kao balavca i otvorim prozor, pustivši ga pobjeći. Iza toga sam spavao kao zaklan.

— A što ga nisi ubio?

— Čemu? Na koncu konca i on je reskirao, i on je kuražan čovjek. Kako rekoh, sve je stvar vježbe. Hrabrost je vježbanje kao i genij. Nitko se ne rađa junak. Nitko se ne rodi kukavicom. Jedno i drugo postajemo u životu. Spartanci, Rimljani, vitezovi srednjeg vijeka, Hrvati Nikole Zrinjskoga i baruna Trenka, pruski i Napoleonovi grenadiri: sve to bijaše hrabro jer se vježbalo u hrabrosti kao ja što činim od rane mladosti. Nekada sam se plašio duhova. Dobro. Zavukao sam se u crkvu i tu sam se dao zaključati preko cijele noći. To me izliječilo. Bojao sam se krvi. Dobro. Ne mogući zbog službe sudjelovati u Rusko-japanskom ratu, štenkao sam mesare i časnike, imao sam užasne dvoboje u Italiji i Njemačkoj, a u lučkim gradovima kao Trst i Rijeka tukao sam se s pijanim, krvožednim, britanskim mornarima. Bojao sam se užasne smrti. Dobro. Dao sam napraviti lijes, dao sam se kao mrtvac zakopati noću u mom vrtu i tri dana sam tako u živom grobu odležao.

II

Godinu dana iza tog junačkog razgovora nađem se s istim tim Joškom Palčekom, narečenim Bermudezom, u istoj kafani, nekako baš prije Božića. Baš mi je pričao kako ga na lovu htjedoše napasti krijumčari... kad al... rrrrrrrrr... zaori mukla podzemna tutnjava. Jedan debeli gost baca se pod

divan i zakruli: Potres!!! Druga dvojica zaglaviše vrata, a koljena im čine filip-jakob, filip-jakob,^[13] drugi kao iz puške pohitiše napolje: jedni s novinama, drugi sa žemičkom, treći s kafom u rukama. Lome se boce i posude, pada sa stropa štukatura, na trgu se napravila grozna zabuna i gužva, u kafani se podigla zagušljiva, slijepa prašina, a kroz darmar i stravu ječi kao jarac penzionirac pod stolom: — Veliki bože, smiluj se! Mama, gdje sam ja! —

Ja ostadoh na mjestu. Od straha nisam se ni maknuo. Kad nas je užasni potres preskočio kao smrt, obuzme me sreća i radost života, pa se okrenem da vidim kako se vježba u hrabrosti naš junački Josip Palček alias Bermudez. Micika, feš kasirka, srećna i nas mijana kao i ja, što ostade na životu u toj dolini suza (u kafani), namiguje mi i zove me prstom k sebi. Ja do kase i imam što vidjeti:

Vježbajući se u hrabrosti, hrabri naš Palček junačku, brkatu svoju glavu je položio na Micikine cipele, sakrivši lice pod njene šlingovane suknje.

Micika i ja umiremo od smijeha, a Joško se dostojanstveno diže, dostojanstveno čisti koljena i još dostojanstvenije veli:

— Svi ste utekli, kukavice. Sram vas bilo! Samo ja sam Miciki priskočio u pomoć!

Čarobna kupica

U tajnom pretincu imam divnu čašu. Bilikum kada sam veseo, kalež kada sam žalostan. Od suvoga je zlata. Držak je u obliku neviđenih, božanskih vila i nimfa. Posuda je u formi srca. Na njenom rubu cizelovane su vinjage tačnošću benediktinskog zlatara, a na bokovima, kao na Ahilovom štitu, vidite hrvatski vinograd i grozdiće, a u vinogradu vije se kolo gorskih vila, povotkinja i bakhantica, dodola i kozonogih satira gajdaša, lakrdijaša i pastira, što se vesele u vinu, svirci, u lakoj ljubavi oko zamišljenog, umornog i kao procvjetali trs čarobnog mladića: oko Bakhosa Oslobodioca.

Samo u odabranim časovima posežem za misterijskom tom kupom na kojoj se među krvavim rubinima, bolnim smaragdima i biserima kao suze blista riječ Hrvatska. U takvim časovima se moja čaša puni demonskim vinom, u

zamrznuta prsa ulazi toplina veledušnosti, a na nenaviklo oko dolazi suza mladosti, suza molitve, suza samilosti, tvoja suza, zaljubljena Psiho, i tvoja suza, Božji Sine iz Nazareta, rođeni »med oslom i volom«, kako ćemo sutra pjevati.

Sutra će se i moja čarobna čaša napuniti pićem novog života. A popit ću je u znaku Kristove ljubavi, praštajući sve uvrede, zapjevavši kao obično:

*Prvu čašu za Horvate,
Da se slože i pobrate!*

A čaša, čarobnica čaša, rast će, rasti i rasti, dok ne naraste kao golem zlatan bassin, pun purpura, a u crveno večernje kupanje će ući sve moje drage s čaše figure, bogovi, boginje, vile, pastiri, satiri, svirači i gajdaši, čekajući u igri, svirci i dokolici da nas čarobnik san pokrije mekoćom crnog svog baršuna i prospe u našu čašu sreće sjajnu magiju svojih zvijezda: zvijezde Gašpara, Melkiora i Baltazara.

Kroz dim

Od kafanskog dima vonjam sav po dimu. Kao stari cigaršpic. Od silnog dima pretvorilo mi se tijelo u šunku na što upozoravam ljubazne antropofage i ljubitelje ljudskog mesa u Evropi. Kao morfinista Toma de Quincey^[14] svoje tijelo, zavještam moje truplo Akademiji kada ga već ne prima za života među besmrtni svoje.

Kroz dim, kroz ležerni duhanski dim vas gledam, kafanski moji dragi drugovi. Kroz dim evo vidim i čujem Janka Veselinovića. Zabacio hajdučki lijepu, junačku glavu i pjeva moćnim glasom narodnu pjesmu. Kroz dim najjeftinije cigare gledam tvoje silensko i stoičko lice, Ante Starčeviću, dobrotvore i učitelju duše naše. Kroz tugu dima vidim nasmijane oči Lacka Vidrića^[15] i tebe, Grabancijašu,^[16] jedini moj prijatelju. Kroz beogradski dim gledam drage kardaše B. Stankovića, Lukovića, Nušića, Jovana i Žarka Ilića, komičara Stanojevića, Simu Pandurovića, mučenika kapetana

Novakovića, silnog novinara i oca radikalizma: pokojnog Peru Todorovića.
[17] Kroz dim kao da slutim u Juliusovoj kafani na Strossmayerovu šetalištu
Šenou, Perkovca, [18] Vraza, Babukića [19],... Kroz dim drhti uz polumjesec
zvijezda ilirizma, zvijezda roda i naroda moga!

Kroz modruljasti opojni dim gledam bečku kafanu sa starim gospodinom
Brahmsom i zelenim cipelama Petera Altenberga, [20] pa München sa
karnevalom, Božom Nikolajevićem, [21] nezakonitim sinom kneza Mihajla
Vel. Teodorovićem, [22] s Ibsenovim [23] stolom u Café Maximilian, pa s
bizmarcima-herinzima, [24] slikarima i čečē-kelnericama. Ah! Andres
Städtchen, andres Mädchen. [25]

Kroz dim vidim ledenjake, Zürich, Holbeinove *Mrtvačke plesove* u Baselu,
[26] pa Mont Blanc, Juru i sjajni Léman, divno jezero Shelleya, Rousseaua,
gde Staël, [27] B. Constanta, [28] Gibbona [29] i Amiela, [30] s ljetnikovcima
Byrona i Paderewskoga. Kroz umorni dim gledam ženevske nihiliste,
sanjare i studentice, pa Mladoturke oko Ahmed Rize u ženevskoj kazališnoj
kafani. [31]

Kroz duhanski dim gledam kao zadimljen, zamagljen Babel, kao kaos od
svjetla, tmine, zločina, genija, ludila i slobode: Grad gdje se ponova rodih,
gdje se zasitih hrane duševne do oboljelosti, gdje sam jeo kod Prokopa, [32]
kod legendarnog mramornog stola Voltairea i glasnog Napoleona, stanovao
u hotelu, gdje poginu Marat. [33] Kroz modri dim gledam taj dim slave,
ljepote, znanja i slobode, vidim ocean na kopnu, vidim Pariz! Pariz s
njegovim šampanjcem u gladan želudac, Pariz s kafanicama glada,
čudenosti, boema i talenta, gdje nađoh ostatak dima Verlaineovog duhana,
diskutirajući s Moréasom i Golbergom, ulazeći s Rouveyreom [34] u tajne
modernih plastika i slušajući na Badnjak kako svira Ivo i Juro Tkalčić [35]
tamo u stanu kod Belfortskog Lava [36] i Opservatorija. [37]

Kroz dim, kroz enervantni, modruljavi, mekani dim kafanski gledam život
kako teče i teče, juri i juri proračunanošću lokomotive, kužnošću kloake,
harmonijom planetarnog sistema i tromašću hrvatskog indolentnog filistra.

Gledam kroz dim i vidim samo turgenjevski dim... dim... dim — —

Pa ipak, dok pišem te zadimljene retke i gledam kroz dim hoću li u dimu
naći moju... tvoju... njegovu... našu... vašu zvijezdu... blijedu zvijezdicu
Kroaciju, vršim velik i neizmjeran posao:

Krećem se naime oko Sunca!

Hrvatska sloboda, 24. 12. 1910.

Bilješke

- [1] *Sv. Kralj* – zagrebačka katedrala, posvećena sv. Stjepanu (Istvánu), prvom kralju Mađarske (975-1035) koji je pokrstio svoj narod. *Cinkuš* (mađ.) – zvono, zvonce.
- [2] Poema *L'Après-midi d'un Faune* francuskog simboliste Stéphanea Mallarméa (1842-1898). Faun je starorimski bog šuma i planina, pokrovitelj stada; *faunom* se naziva pohotan, nemoralan čovjek.
- [3] Današnja Radićeva ulica u Zagrebu.
- [4] Knez *Ugolino della Gherardesca* (oko 1220-1289), talijanski plemić iz Pise, poglavar grada, najprije pristaša Gvelfa a onda Gibelina; u Danteovom *Paklu* je među izdajnicima političkih kolega, u drugom krugu pakla, zarobljen u ledu do vrata, gdje je osuđen gristi zatiljak svog protivnika nadbiskupa Ruggerija. (Ruggeri ga je bio zatočio u kulu s dva sina i dva unuka, te ih ostavio da umru od gladi.)
- [5] *Marija Stuart* (*Mary Queen of Scots*, 1542-1587), škotska, a potom nakon udaje i francuska kraljica. Nakon pobune škotskih plemića pobjegla je u Englesku, gdje ju je dala pogubiti kraljica Elizabeta.
- [6] *Hadži Loja*, pravim imenom Salih Vilajetović (1834-1887), sarajevski odmetnik, vođa otpora austrijskoj okupaciji 1878. godine.
- [7] *Tomislav Krizman* (1882-1955), hrvatski grafičar i slikar, ilustrator, scenograf i kostimograf, začetnik hrvatskoga umjetničkog obrta i dizajna; stvara u duhu secesije i *art-deco*a, te avangarde.
- [8] *Jeanne Bécusse*, *grofica Dubarry* (1743-1793), ljubavnica kralja Luja XV., u svoje vrijeme pojam ljepote, stila i elegancije, no bila je skromnog porijekla.
- [9] *Dreckfink verdächtiger* (njem.) – sumnjivi prljavče!
- [10] *Dreckkäfer elendiger!* (njem.) – Gadni govnovalju!

- [11] Švedski kralj Karlo XII. (1682-1718, vladao od 1697.), ratovao s ruskim carem Petrom Velikim. *Johann Reinhold Patkul* (1660-1707), livonski plemić, vođa pobune protiv Švedske koja je tada vladala Livonijom (današnja Estonija i Latvija). Zbog njegovih je diplomatskih napora pokrenut Veliki sjeverni rat (1700-1721), kada su Saska, Poljska-Litva i Rusija ratovala protiv Švedske za dominaciju na Baltičkom moru.
- [12] Germansko pleme koje je pružalo žestok otpor Rimljanima dok ih 101. pr. n. e. nije porazio Marije.
- [13] *Činiti filip-jakob*: drhtati, tresti se.
- [14] *Thomas de Quincey* (1785-1859), engleski književnik, najpoznatiji po autobiografskim *Ispovijestima jednog engleskog uživatelja opijuma*.
- [15] Vladimir Vidrić (1875-1909), pjesnik.
- [16] Najvjerojatnije pjesnik Silvije Strahimir Kranjčević (1865-1908).
- [17] *Borisav Bora Stanković* (1876-1927), srpski romanopisac realist (*Nečista krv*). *Stevan M. Luković* (1877-1902), srpski lirski pjesnik. *Branislav Nušić* (1864-1938), srpski pisac, komediograf (*Gospođa ministarka*, *Sumnjivo lice*). *Jovan (Jova) Ilić* (1824-1901), srpski pjesnik i političar, Matošev dobrotvor u Beogradu. *Žarko Ilić* (1863-1907), najmlađi od pet Jovanovih sinova, pisac, boem, Matošev prijatelj. *Čiča Ilija Stanojević* (1859-1930), srpski glumac i komediograf. *Simeon Sima Pandurović* (1883-1960), srpski pjesnik, simbolist i modernist. *Maksim Novaković*, srpski oficir koji je zajedno s bratom Milanom zahtijevao sankcioniranje »crnorukaša« i njihovog vođe majora Dragutina Dimitrijevića Apisa, zbog tzv. »Majskog prevrata« godine 1903. i ubojstva srpskog kraljevskog para Obrenovića. Braća Novakovići su godine 1907. navodno počinili samoubojstvo u zatvoru; kasnija je istraga pokazala da su bili ubijeni. O tom je događaju Matoš pisao u reportaži »Pogibija Milana i Maksima Novakovića« (*Naši ljudi i krajevi*). *Pera Todorović* (1852-1907), jedan od vodećih srpskih novinara i urednika toga doba, pisac i političar; osnivač *Malih novina*, prvog srpskog senzacionalističkog lista; jedan od osnivača Narodne radikalne stranke.
- [18] *Ivan Perkovac* (1826-1871), publicist, književnik, novinar, urednik *Pozora*, *Vienca* i *Nevena*, političar, saborski zastupnik.
- [19] *Vjekoslav Babukić* (1812-1875), jezikoslovac, hrvatski preporoditelj.
- [20] *Peter Altenberg* (1859-1919), austrijski impresionistički pisac.
- [21] *Božidar S. Nikolajević* (1877-1947), srpski književnik, povjesničar umjetnosti, diplomat; školovao se u Njemačkoj. Kasnije osnivač katedre za povijest

umjetnosti na beogradskom sveučilištu i ravnatelj Zemaljskog muzeja u Sarajevu.

- [22] *Velimir (Vilhem) Teodorović* (1849-1898), vanbračni sin srpskog kneza Mihajla i Marije Berghaus. Veći dio života proveo je u inozemstvu, bavio se umjetnošću i književnošću. Umro je u Münchenu.
- [23] Norveški dramatičar *Henrik Ibsen* (1828-1906) od 1875. godine do 1890-tih živio je i radio u Münchenu, gdje su nastale i praižvedene neke njegove najpoznatije drame (*Hedda Gabler*, *Stupovi društva* i dr.).
- [24] Specijalitet od ukiseljene haringe.
- [25] *Andres Städtchen, andres Mädchen* (njem.) – U svakom gradiću drugo djevojče.
- [26] Serija drvoreza *Mrtvački ples (Danse Macabre)* Hansa Holbeina mlađeg (1497/8-1543), nastala u Baselu 1523-26. godine, s tipično srednjevjekovnom alegorijom sveprisutne smrti i prolaznosti života.
- [27] *Madame de Staël* (1766-1817), francuska književnica švicarskog porijekla, u razdoblju romantizma vrlo utjecajna i popularna autorica romana i eseja, teoretičarka romantizma.
- [28] *Benjamin Constant* (1767-1830), francuski političar i književnik, romanom *Adolphe* jedan je od preteča romantizma; veliki prijatelj Madame de Staël.
- [29] *Edward Gibbon* (1737-1794), engleski povjesničar, autor cijenjenog djela *Propast Rimskog carstva*.
- [30] *Henri-Frédéric Amiel* (1821-1881), švicarski filozof, moralist, pjesnik i kritičar (najpoznatije djelo: *Journal intime*).
- [31] *Mladoturci* su pokret nastao u Osmanskom carstvu 1865. godine, s ciljem da zaostalu Tursku pretvori u modernu europsku državu; na vlasti su od 1909. godine, kada uvode liberalni ustav i provode brojne reforme. *Ahmed Riza* (1850-1930) je jedan od najistaknutijih vođa tog pokreta, političar, znanstvenik, predsjednik turskog parlamenta, učenik i pristaša francuskog sociologa i filozofa, utemeljitelja pozitivizma *Augustea Comtea* (1798-1857).
- [32] *Café Procope*, kavana u Parizu, u koju su u 18. stoljeću zalazili znameniti književnici.
- [33] *Jean Paul Marat* (1742-1793), francuski političar, liječnik i prirodoslovac švicarskog porijekla, jedan od vođa francuske revolucije (sankilota), zahtijevao je smrt kralja; i sam je pao kao žrtva atentata. Ubila ga je sljedbenica

Žirondinaca Charlotte Corday, dok se kupao u kadi zbog kožne bolesti (poznata slika Jacques-Louisa Davida *Maratova smrt*).

- [34] Matoševi pariški prijatelji: *Jean Moréas* (1856-1910), grčki pjesnik, esejist i kritičar umjetnosti koji je živio u Parizu i pisao uglavnom na francuskom; simbolist, stvarao pod jakim utjecajem Verlainea. *Mécislas Golberg* (1869-1907), poljsko-francuski pjesnik, kritičar, novinar, filozof i anarhist, također je pisao na francuskom. *André Rouveyre* (1879-1962), poznati francuski karikaturist, grafičar i književnik.
- [35] Braća *Ivo Tkalčić* (1875-1938), pijanist i *Juro Tkalčić* (1877-1957), čelist, skladatelj i profesor glazbe, Matoševi susjedi i prijatelji iz djetinjstva; s Ivom i Jurom prijateljevali su i u Parizu.
- [36] Bartholdijev kip lava u francuskom gradu Belfortu, mjestu junačkog otpora Prusima u ratu 1870-71. Matoš misli na manju kopiju tog kipa u Parizu.
- [37] Čuveni pariški opservatorij u središtu grada na lijevoj obali Seine, izgrađen još u 17. stoljeću.

Ladanjske večeri

Jučer bijah kod susjeda, mog dobrog prijatelja. Poslije objeda odjašem dolje u polja.

— Faljen bog!

— I majka boža. Kak stoji ljetina?

— Do sada dobro, fala bogu i majki božoj.

— Kuruze dobro stojiju. Ne daj bože gorše!

Prijatelja nađem na oranju. Sije heljdu. Premda rodom gospodin sitne, gospodske, kapelanske ruke, sve glavne poslove svršava »vlastoručno«, sasvim kao stari Rabelais, koji — kako veli — bijaše najbolje poslužen kada je sam sebe služio. To je naša nova generacija s novom vjerom — vjerom rada... I tronut i duboko utješeno gledam prijatelja na oranju, na vlastitoj brazdi, na zemlji, na našoj dobroj zemlji. Sijačka desnica pravi kao gudalom dva »staccata«, po dva pravilna trzaja iz kojih pada pregršt klice, sjemeni — sveta pregršt rada i života. Ruka u vreću, pa pravi po dva trzaja, monotono, automatski, makinalno, a umorni i ustrajni korak sijačev daje takt tome veličajnome i jednostavnome lajtmotivu. Sjećam se Reljkovića i mog posljednjeg sastanka sa bolesnim, na smrt spremnim Josipom Kozarcem. Sjećam se rimskog građanina koji je tim katonskim sijačkim gestom^[1] na dubokoj brazdi helenske civilizacije stvorio prvu Evropu i načela Prava. Mislim na Rousseaua i na Tolstoja. Selo, izvor gradskih energija. Ladanje, princip zdravlja, prirodnosti i rada protiv varoškoj truleži, neprirodnosti i lijenosti. Ne znajući sijati na polju, sijući tek na brazdi nepoznatih, plodnih i dobrih duša, zabavljam se s djecom, s dvojicom mališana prijateljevih i s njihovim drugom, djetetom kočijaša što branom, evo, valja grude iza sijačevih koraka. Sijač je sav u ritmu, u pravilnom ritmu sijanja. Vidim ga u bojama slike Manetove i Groharove,^[2] pa kada stane ulaziti u zlatnu plohu umornog sunca, kao crna silueta, kao

crni »štikeraj«, kao crni vez na plohi skrletne bengalske svile, dušom mi zakoledaju divni Hugoovi demokratski stihovi i ja v i d j e h »le geste auguste de semeur«, »uzvišeni pokret sijačev«.

A žito, zrelo žito leluja se kao u vrijeme faraona, starca Laerta i rimskih šljivarskih vitezova, dvije ptičice narodne naše pjesme lete prema modrini naših gora u kopreni domaćeg ambrozijskog zraka, prepelica pućpurikne negdje u zelenoj kao smaragd djetelini, povjetarac milujući šuška po lišću mlade kukuruze, naši konji ržu na paši, na dobroj paši iza kiše, ja ležim nauznak, gledam i gledam u nepomičnost neba kao u čudo, kao prvi put u životu, gledam u nebo nježno, sivkaste modrine, u naše nebo hrvatsko, toliko slično nebu, modrosivom nebu moje druge domovine — Francuske, gledam i gledam u nebo i nalazim da to nije nebo već modro, dobro, živodajno oko. Mi živimo, dišemo, sijemo, nas siju, nas vrše i nas sahranjuju pod vječnim okom neba, okom svijeta, pod vječnim i svetim okom božanstva. Zato, Čovječe i moj brate Hrvate, kada te stisnu brige i kada te stane gušiti uskost vlastite kože, digni oko gore, sursum corda, baci oko na nebo visoko! Kao onaj visoki, nepomični sokol, kao Daidal i kao aeroplan mašat ćeš se sunca. A noću ćeš u tim visinama pored zvijezda Jakoba, Berenice, svete kraljevske Trojice, i pored fatalne, veličanstvene zvijezde Napoleona Bonaparte, slične zlatnoj pčeli, naći svoju zvijezdu, zvijezdu svoje zemlje i naroda svoga. Jest, pravo imadahu Haldejci i stari astrolozi. Između života naše duše i sjajnih života nebeskih postoji sklad uzročnosti. Kant je vidio na ovom svijetu tek dva čuda, tek dva žrtvenika: kategorički imperativ, moralni zakon u nama i zvijezdama osuto nebo nad nama. A isti zakon što vlada vidljivošću, vlada dušom našom. Harmonija nebeskih sfera, sferska muzika zvuči u onim odabranim ljudskim dušama što najviše odgovaraju onom neminovnom zakonu i poretku što je upisan u nebesima, »knjigama od vijeka«. Sursum corda!

Preskočila me žabica (neću više rasti!), koju u travi pronade dječija hajka.

— Gdje je Zagreb? — pitam Vojčeka. On pokazuje prstom prema Treščerovcu.^[3]

— Gdje je Karlovac? — Jurica pokazuje debelim svojim prstićem prema Zagrebu.

— A gdje je vaša kuća? — Opet krivo pokažu sinčići mog prijatelja, ali Dragec, sin beskućnikov, sin vlastelinovog kočijaša, mališan u gaćama,

košulji i zelenoj krpici od šešira, pokazuje prema uzvisici s bijelom, balkonskom, gospodskom starom kurijom mog prijatelja i veli:

— N a š a kuća je ono!

— Oh, ne! — privinem ubogo beskućničko dijete na prsa i rekнем mu, mahnuvši kao svemožni Atila rukom na četiri strane svijeta: — Naša kuća je ono sve što možeš okom gledati.

Tko ima sve, nema ništa, i zato ima sve tko ništa nema! Loš vic, zar ne?

Te noći sam iza tolikih besanih, nervoznih pokušaja spavao kao što se spava tek na ladanju. Spavao sam kao top.

Drugi dan — druga kuća, moje glavno boravište: kućica u voćnjaku, nad seoskim ilovastim, crvenkastim putom, na brdu među vinogradima i nad starodrevnim selom sa seljankama u pećama i muževima u Americi. Prema sjeveru — divna dolina sa starodrevnim mlinom, šume, sela, crkve, dubrave, pa lanac modrih bojom romantičnog zamagljenog plavog cvijeta zaprašenih planina od žumberačke Sv. Gere pa do Plješivice i Okića. A oko vrata toga krasnog, šumovitog gorja s konturama počnulog, srećnog i idilskog života — đerdan od bisera prigorskih mjesta, od drevnih gradova kao Slavetić i ruševine Okića, pa vinorodnih starih sela tamo od Vivodine, Sv. Jane pa do Jaske. U daljini nadesno siva devina grba Zagrebačke gore, a nalijevo krnji zub Kleka, Uskoci, zapuštena žumberačka republika, Ozalj-grad s tragikom Šenoine elegije, plemenita i kao Turopolje stara općina Draganić, klijeti u vinogradima, parazitski Židovi po historijskim šljivarijama i kurijama, prema jugoistoku najrodoljubiviji naš grad Karlovac, Karlovac Kvaternikove bune, Lukšića, Vranyczanyja, Kovačevićeve opozicije, Banjavčića, Vinkovića, Lukinića i najnovijeg »masreglovanja«: između Kupe, žumberačkih gora i Prigorja i opet sam u klasičnom, kao Zagorje i Gorski kotar nesrećnom i divnom hrvatskom kraju, u okolini uskočke nepravde i pogibije Petra Zrinjskog i Katarine, banice svijetle i pobožne! Ova magla je tamjan, a ove krasne šumske gore su oltari. Ovaj potok, purpuran u svjetlu sutonskog sunca, ovaj potok je krv što nekorisno teče iz ove stare rane što se zove Hrvatska. Ova kukavica što kuka dolje u šumi, ova kukavica je glas ove seljanke što kuka za živim i ujedno mrtvim svojim vojnom u Americi. Ova gusjenica je pohlepni, bezdušni tuđinac što se ušuljao i potajno oglodao šume i naše voćnjake. Ovaj ćuk noću kobi nevolju ove zemlje i ovog prokletog plemena kao

»genius patriae«. Ova žuč što mi u tom paradizu poput zelena otrova suši slinu, steže jezik, grlo i srce, te mi je od jada i čemera mučno kao od zelene žabokrečine, dolazi s vjetrom, dolazi na blagim, na bjelkastim putovima mjesečine, »per amica silentia Lunae«,^[4] s podrtina Ozlja, iz žumberačke, u Hranilovićevim^[5] idilama opjevane sirotinje, iz ovih zapuštenih parkova oko kurija, prepuštenih bankovnim parcelacijama, i iz ovih seljačkih, mahovinom i trulom slamom pokrivenih potleušica, bjednijih i gladnijih no u stara turska, kmetska vremena što zaboraviše i svoje Matije Gupce. Koliko nas ima, recite po duši, u kojima se stidi Evropljanin da je kao Hrvat sužanj, kukavica, rob, izmet, sramota ljudskog roda, parodija kulture i modernih načela slobode... u kojima se stidi Čovjek da kao današnji Hrvat mora biti sluga u vlastitoj kući, i rob, sinji rob u divnoj zemlji gdje svaka travka, svaki vjetrić, svaki cvijet, svaki lug, svaka gora pjeva kao Gundulićeva *Dubravka* o dragoj i slatkoj slobodi, gdje nauku slobode zaboravljenu u narodu i popljuvanu u kaputašiji, besjedi, propovijeda i na sve četiri svjetske strane pjeva tek pitomi, zdravi sklad hrvatskih krajeva, hrvatskog pejzaža, sklad našeg neba, zraka, sunca i zemlje?

Zato, jer nam vječno šapću pjesmu o slobodi, o dužnosti, o našoj svetoj dužnosti prema našoj zemlji... zato nas, robove i nemoćnike, pune tolikom tugom te vesele, zelene gore, tamne i modre prema vrhu, a išarane na dnu kao perzijski bajni, bagdaski, haremski ćilim šarama dalekih svojih njiva, livada, oranica, zabrana i veselih, pitomih gorica.

Vidjeh Alpe, Provansu, Italiju, ali ovi naši krajevi više mi se sviđaju. More je veličajno, ali je odviše monotono. Alpe, antipatične starom Rimljaninu i Flaubertu, simpatične Byronovoj odviše teatralnoj romantici, drobe čovjeka svojom ledenom veličajnošću. Tu kod nas ništa nema u prirodi tragično i opasno. Naš pejzaž je par excellence idiličan, kao pejzaž rimskih pjesnika i velikih pejzažista francuskih. Poznam neke naše šumarke i gajice blizu Zagreba s jasenovima i vrbama, kao izvađene iz Corotovih^[6] okvira, a osnovni ton naših zaselaka je u nevjerojatnom skladu s poezijom Horacijevom i s idilama Vergilija, svetog i proročkog pjesnika. Već zrak je osjetljivo drukčiji kad prijeđete ovamo k nama kod Siska, kod Varaždina ili kod Ogulina. Talijanski pejzaž je divan, ali tamo sam uzdisao za našim šumama i našim pticama. Ljepote evropskih krajeva su eksplloatisane hotelom i sanatorijem, postavši nepristupačne mršavim kesama. Kod nas je lijepa okolica još uvijek domaća, poetična i kao Španija primitivna,

evropskom snobovskom turistikom još neokaljana, obilujući onim čega su lišeni već svi napredniji narodi: šumom, drvetom. Mi smo još narod hrastovih šuma, pa smo samo zato tako lijeni jer obilujemo tako debelom i gustom hladovinom. Dok u Engleskoj mogu imati hrastove parkove tek lordovi, dok uginuše lijepe šume oko idilskog gnijezda Labuda Avonskog, [7] pjesnika ljetne noći i windsorskoga gaja, mi imamo u neposrednoj zagrebačkoj blizini hrastove parkove Tuškanac i Maksimir, imajući prilike da se za tri sata po hladu hrasta, bukve i pitomog kestena odšetamo na jedinstveni, neopisivi vidik Sljemena.

Tko se napio žive vode na vrutku Kupe, na Plitvicama, na izvoru Save i Rječine, na vrelima Krndije, Fruške gore i bosanskih planina, nikada se drugog pića zaželjeti neće! Samo naša jezera poznaju zlatnu sjenu s krila utve zlatokrile, samo naša zemlja krije buzdovan Kraljevića Marka i nebrojeno, pusto blago cara Radovana, samo u našim zatišjima kaplje kao suza s ponosne vjeđe izvor-trusovina i bistra vilin-voda zaboravka.

U neposrednom mom susjedstvu — kao stvorena za mene! — starodrevna kurija nekadašnjih zrinjskih peharnika, s grdnim dvorištem i golemim, pustim gospodarskim zgradama, s vidikom na Pokuplje i Prigorje, s jablanima što šušte kao unutrašnjim nemirom sred najveće tišine, s crvenim kokotom sa starinskog zdenca što misli na Kinu, s Eolovom harfom na pecari, pa s vrtom, kao Zolin Paradou[8] malo zapuštenim, po mom ukusu, vrtom sa starim ružama, povrtnjakom, javorovima, vočkama, glicinijama, ribizima, drvenom kapelicom i dubokom, ledenom hladovinom na klupama pod tamnim, gustim, vjevericâ punim jelama, smrekama i borovima što se južno s vinogradom spuštaju niz obronak prema sjenokošama, livadama i selu. Kuriju, žutu i tihu, s juga pritisnuše modre glicinije, japansko drvo čezne u malom parku za Japanom, sicilijanska jela za Sicilijom, u toplom, čistom i mekanom zraku plove galije oblaka nad lastama i naglim letenjem divljih golubova i banditskih kobaca, kao razgovor, čudan i uspavljiv prelazi s drveta na drvo, s cvijeta na cvijet ugodno, slatko, sanljivo šuštanje, a park, vrt, kurija, ovo brdo, tako je daleko, tako samotno u posebnosti bogatog, sebi prepuštenog i pasivnog života, da se ne čuju ni seoska crkvena zvona. Ali zato se čuju zvukovi, veskovi, šaputanja jeke, odjeci, čuju se jecanja, suzdržavani glasovi u pamuku tišine i mira ladanjskoga, čuju se žmarci, drhtaji i trzaji tvari, stvari i predmeta, za koje moj jezik nalazi tek nagađanja umjesto riječi. Crveni mak sâm od sebe

zadržšće, pušta struju svog nemira, i sva trava uokolo zastrepi u čudnoj groznici. Nešto mi tiho tijacko prođe iznad čela i kao sijeda kosa padne mi na glavu povjesmo slučajnosti... povjesmo svilene, srebrne paučine. Ležim u čudnom mirisu cvijeća što ga ovdje zovu kamilice i zajčeki (zečići), a kroz zujanje pčela i mušica evo sitan zvuk koji se pretrgne, pa s lica skinem blagorodnog kukčića »coccinelu septempunctatu«.^[9] U zraku čudan, nepojmljiv šum: to — što reko Đura Jakšić^[10] — »oblak ide naviše«. Pa onda zvuk motike iz doline, iz daljine kukurijekanje pijetlova, prohujavanje vjetra iz visine, cvrkutanje lasta pod strehama i neki tajni drhtaj iz zemlje, što prelazi u bilje, u drveće, u lisje i u mene. Srce mi sasvim drukčije kuca, krv mi neobičnije kola: zemlja, moja domovina, pušta mi u ovom ležanju kao kroz korijen u tijelo balzam svojih sokova, a srce mi buja, kipi i lupa u ritmu mističnog krvotoka ove svete grude. Karanfile, crveni i mirišljivi, tu u travi mi smo braća! Oblaci, tihe čerge i karavane oblačne, naši pustolovni putovi i efemerne sudbine su zajedničke! Zemljo, sveta grudo pradjedovska, ja sam tek kaplja tvoje izmučene krvce, listak tvog starodrevnog drveta, nova karika u nizu tvojih grobova, kukavni atom u kompleksu tvojih nesreća, i osjećam da nikad nikakva hrvatska usta neće znati iskazati hijerogliffe onih tvojih riječi pred kojima zapanjen i orajen ležim kao pred idolom u iskonskom mucanju i mirodijskom mirisu tvoga šarenoga cvijeća. Gledam dolje u dolinu, na livadu: među šumovitim humovima kao zaljubljena mehkota među sočnim seljačkim, suncem opaljenim dojkama. I opet mi se nameće stih koji me kao fiksna ideja jurio cijele ove godine u gradu i u Italiji: *Dol blažena, tihi zavičaj pastira...*^[11]

Jest, dol blažena, tihi zavičaj pastira je Hrvatska kao slika, kao muzika, a dol prokleta, mrski je zavičaj puzavaca kao društvo, kao politika, kao domovina. Tako divna, tako djevičanski čista i neokaljana, gledate li Hrvatsku okom indiferentnog prijatelja prave, čiste ljepote, a tako odurna, toliko pandurska pljuvačnica, kada motrite našu zemlju okom čovjeka Hrvata i evropskog građanina. Zato taj grozni kontrast toliko peče i boli, zato toliko buni, ogorčuje, i do očajnosti rastužuje kad u mirisu kamilica i zajčeka gledate zdravlje i krasotu naše zemlje, kad udišete jedinstveni naš zrak, pun šumskog svježeg mirisa, i kada vam misao kao svilena marama na vjetru leti onuda kuda dvije ptičice gorom proletješe...

A sunce, sunce Homerovo, izdiše s apoteozom požara u purpurnoj smrti koja se zove i opet jedan dan, i opet jedan korak bliže onom mjestu na

kojemu će naše kosti, bog zna za koga!, nadubriti ovu zemlju poreskih glava bez ljudi, politike bez političara, literature bez književnika, omladine bez mladosti, plemstva bez ponosa, djevojaka bez momaka, ekonomista bez ekonomije, seljaka bez grunta, sela bez seljaka, učitelja bez plaće, knjiga bez čitalaca, kazališta bez drame, značajnika bez pameti, umnika bez značaja, naprednjaka bez kulture, mudraca bez liberalizma, umjetnika bez ideala, đaka bez ispita, novinara bez pismenosti, trgovine bez Hrvata, konstitucije bez sabora, sabora bez parlamentarizma, kukolja bez žita, rodoljuba bez hrvatstva, svećenika bez brevijara, mjenica bez veresije, lihvara bez pedepse, generala bez vojske, prijestolnice bez prijestolja, krunovine bez krune, prava bez obrane, zločina bez kazne, Catiline^[12] bez Cicerona, tiranije bez Harmodija,^[13] suspenzije bez pardona, ratobornosti bez puške, ordena bez zasluga, krčmara bez vina, socijalizma bez tvornica, športova bez igrališta, skandala bez kompromitovanja, djece bez roditelja, zemlje bez naroda, naroda bez zemlje, Hrvatske bez Hrvata! Zapada sunce, sunce Svačićevo i Kvaternikovo, i meni se čini da u zemlju, u mrak, u crni grob pada srce, crveno, krvavo jedno srce u zlatu sakramenta... čini mi se da tone u smrt srce crveno, žarko, u ljutu krvavu ranu pretvoreno srce, srce Hrvatske.

Hrvatska sloboda, 15., 17. 18. 7. 1911.

Bilješke

- [1] Aluzija na to da se rimski cenzor, državnik, pisac i govornik Katon bavio poljoprivredom, te ostavio djelo *De agricultura*.
- [2] *Ivan Grohar* (1867-1911), slovenski impresionistički slikar.
- [3] Mjesto nedaleko Ozlja.
- [4] Uz prijateljsku šutnju mjesečine (Vergilije, *Eneida*, II, 255).
- [5] *Jovan Hranilović* (1855-1924), hrvatski književnik, grkokatolički svećenik, pravaš, potomak poznate hrvatske plemićke obitelji s Žumberka; autor zbirke pjesama *Žumberačke elegije*, urednik *Obzora* i *Vienca*.

- [6] *Camille Corot* (1796-1875), francuski slikar pejzaža, na razmeđu realizma i impresionizma.
- [7] *William Shakespeare*, prema svom rodnom mjestu, Stratfordu na rijeci Avon.
- [8] *Paradou* je zapušteno imanje, obraslo bujnom vegetacijom, iz *La Faute de l'Abbé Mouret* (1875), petog romana iz ciklusa *Rougon-Macquartovi* francuskog književnika Émilea Zole.
- [9] *coccinela septempunctata* (lat.) – kukac božja ovčica, bubamara.
- [10] *Georgije »Đura« Jakšić* (1832-1878), srpski pjesnik i slikar, jedan od najistaknutijih predstavnika srpskog romantizma.
- [11] Stih iz spjeva *Grobničko polje* *Dimitrija Demetra* (1809-1872).
- [12] *Catilina* (Katilina), rimski patricij (109-62. pr. n. e.), vođa urote protiv Senata koju je otkrio Ciceron.
- [13] *Harmodije*, Atenjanin koji je kovao urotu protiv tiranina Pizistrata i njegovih sinova (514. g. pr. n. e.).

Nokturno

Taman je kao noć, sjajan kao noć, samotan kao noć, tih kao noć, mekan i baršunast kao noć. Njegov pravilni i nježni trup ima smeđu graciju djevojačkog uvojka. Široka, krhka krila čuvaju ga od dosade sunca i strše nad nepomičnim dnevnim njegovim snom kao žalosna, crna jedra nad crnom, žalosnom korabljom. Hitra su kao munja, smagnuta su od blijedog noćnog sjaja, tužna i suha kao sušica jesenjeg bolnog cvijeta, a kada tumaraju kroz sumornost večernjih aleja i mlačnih mirisa, zuje sanljivom, zagonetnom harmonijom noći i tišine; zvukom od zvuka, ćuhom od ćuha, jekom od jeke. Tako zuji i šuška smrt kroz sjenaste, mjesečinaste staze, paljetkujući posljednji med s uvelih ljudskih usana, žutih, ljubičastih i umornih. Nema ništa ljepše od krila tog crnog, nijemog i sjajnog sina zelene noći i sure ponoći. Posuknula ih prašina svilasta, kadifasta i pahuljasta, a oduvao bi je šapat najslađe ljudske riječi. Nema ptice, ljubavnice, nema krina i bijele kraljice s ovakvom haljinom, nema ploda s nježnijim paspaljem ni elegijskog noktura sa sanjarskijim, žalosnijim bojama.

Sve što vedra, ljetna noć nosi najlakše, najrjeđe, najljepše i najtajanstvenije, najnježnije boje svog šapatljivog cvijeća, najbolnije akorde sjene i mjesečine, nevidljivi prašak s ugasnutih, pokojnih zvijezda, prosu na ta žalosna, samotna, zujna, suha krila. A na njima dva smaragda, dva oka, slijepa, mrtva i ogromna, pogružena u paučinu što ju prede sjeta, sjena, mrak i tišina. To su mrtve, sjajne oči sjajne i mrtve ponoći, kada docni čas planduje na krilima svog bezazlenog ljubimca, brojeći kroz disanje lipa, uzdisanje gnijezda, šušanj lišća, kroz pjesmu cvijeća, i cvrčka, slijepe korake vremena, vječnog lutaoca.

Ali ponoćniku leptiru dosadi kraljevska stara bašta sa stoljetnim istočnikom, stoljetnom tišinom i stoljetnim baštovanom. Umoriše ga ljubičice, hijacinti, naduvene lale i božuri, blijede i krvave ruže i sjenasti

drvoredi, puni hladovine, košuta i lipovog zlatnog mirisa. I zaigra se preko ograde jer ga vuče svijet i muči daljina.

U sumaglici se sja ogroman čarobnik, neizmjeran crni dijamant, a u njemu sva čudesa nebeskih visina: srebro Mliječnog Puta, žuti ćilibar mjesečine, pa sjaj zvijezda i pjena sjetnih oblaka. Kada se nad svijetlim, neizmjernim ogledalom nađe između dva duboka neba i opazi svoj lik nad zvijezdama, u morskim crnim bezdanima, zaboravi leptir na cvijeće u srećnom, starom kraljevskom vrtu. Kroz slani povjetarac zahori zviždanje, huka i sapa, a lutalac leti i leti, sve brže, za krvavim, rubinskim očima.

I opazi da to nije neman i morsko čudo već velika kuća na vodi, nakrcana dosadom i natovarena ljudskom nesrećom, a čarobne, neodoljive oči da su fenjeri kao oni u kraljevskom zaseoku. Klone i padne na vlažno, hladno gvožđe, a u zoru usne i sniva o zlatnim lipama, hijacintima, ružama i azalejama, o samoći visokih, pozlaćenih odaja i o crnom cvrčku. Kada se uveče probudi, pogibaše od bola jer jedva krenu vilinskim krilom. Voda i vjetar izjedoše čarobnu njegovu mantiju, dar cvijeta, sjenke, zvijezde i mjeseca. Velike, dragulju iz noćne mistične duge slične oči iščeznuše kao dvije suze na buri. Krila prokapaše, a na njima težak, crni prljav čađ što suklja i suče kroz željezne dimnjake. Hudosrećnik poleti, ali oslabi i klone, žaleći u mukama za starom svojom domovinom. Posrtaše u grdnim bolovima, dok ga ne smrvi ljudska stopa, a tragična i tvrda.

Obzor, 19. 8. 1904.

Flanerija

I flanerija je riječ neprevedljiva poput svih koje označuju viša, rafinovana uživanja. Riječ šetati znači u narodnoj našoj pjesmi nešto ukočeno, gospodsko, dok je flanimanje zabava bezbrižna, ležerna, regbi demokratska. Šetalac ima cilj, zna kamo i zašto ide; šetanje je kretanje obično higijensko, utilitaristično, dok je flâneur umjetnik, svrha mu je flanimanje — l'art pour l'art. Vodi ga slučaj, avantira, poezija. On je pjesnik, pustolov, posmatrač, humorista, filozof. Pravi flâneur doživljava na najmanjem putu najviše senzacija. »Ah, lutati po Parizu! Divna i ugodna li života! Šetanje je vegetovanje, flanimanje je uživanje, sakupljanje duševnih crta, zanos pred uzvišenim vidicima nesreće, ljubavi, radosti, pred slikama divnim ili kukavnim; to je roniti pogledom do dna tisuće života« — veli kralj pariskih flâneura, veliki Balzac.

Život je flanerija, manje ili više zabavna, šetanje nepoznatim putom, besciljno flanimanje, najviše onda kad tobože imamo cilj. Još nitko ne stiže kraju te čudne šetnje kako i kada je naumio, ni Aleksandar, ni Cezar, ni Napoleon. Sokrat je toliki mudrac jer je grdan flâneur, najveći flâneur flanerske, odisejske Helade. Skita se po brbljavim trijemovima i pazarima, ćereta s fićfirićem Alkibijadom i s heterama, poziva sam sebe u goste, zabavlja Aristofana i prima na nepopravljivu, flâneursku ćelu sadržaje ljubomornih vaza Ksantipinih.^[1] A ima li, recite, većeg flâneura od vedrog, čestitog i skeptičnog plemića Montaignea, najmudrijeg sina zlatne i purpurne Renesanse? »Jer je ovaj svijet hram vrlo svet, kamo je doveden čovjek da posmatra kipove, ne djela ruke smrtne već ona koja misao božanstva učini osjetljiva.«

Pošto je život flanerija, čovjek je flâneur i onda kada najmanje flanira, svi su veliki dusi flâneuri. Goethe i Renan^[2] flaniraju kroz sve civilizacije i sve ideale, Shakespeare, Balzac i Saint-Simon^[3] kroz sve duše i značajeve. Književnost, umjetnost, poezija i nije ništa drugo nego veličajno flanimanje,

imaginarno putovanje, zadovoljujući najpustolovniju čežnju za novim, za poletom iz vulgarnog i uskog našeg kruga. Zaželjeste li neba? Evo vam Rafaela i Murilla. Dante i Juvenal^[4] znadu put u pakao. Veliki pisci su nesumnjivo bolji putovođe od Cooka i Comp.^[5] Vuče li vas želja u Španiju, Ameriku ili u daleke, egzotične krajeve, Byron, Chateaubriand i Loti^[6] će vas utješiti ako nemate jahta kao Maupassant ili kao moj novinarski kolega gosp. Gordon Bennett.^[7]

Još nikada ne bijaše taj flâneurski cilj kulture evidentan kao danas. Nervoznoj, spleenskoj modernoj duši je zemlja odviše tijesna, pa se opasuje krilom labudovim, respective rješava probleme aeronavigacije. Još malo i Daidalov titanski potomak neće se, biva, stidjeti Zeusove ptice i munje. I ponajljepše moderne knjige napisashe flâneuri. *Zarathustra* je plod hladnih i vrućih flanerija po Švajcarskoj i Italiji. Dostojevski, Heine, Shelley, Hugo i Ibsen poznaju — kao prognanik Dante — čemernu flaneriju progonstva. Suptilni Verlaine bijaše skitnica kao Poe i Whitman, koji spjeva rowdyja, amerikanškog skitača. Gorki je flanirao po kalu najbezimenije Rusije, a Knut Hamsun^[8] poznaje groznu flaneriju glada.

Srbi danas nemaju tako mudrih i duhovitih flâneura, kao što bijaše Ljubomir Nenadović^[9] i »dražajši« naš učitelj Dositije. »Rasti i rasprostranja se srce naše kad s jedne visoke planine na sve strane kud god oči okrenemo, različne okruglosti i bezčislene krivosvitke linije upazismo: vrsi gora ko nebu nas vozvišavaju, a doline kao da nam svoje visokopočitanije pokazuju, od nas daleko odstupaju i vseglubočajšimi poniženijami klanjaju nam se. Ko ne bi bio rad da može u jedno isto vrijeme na svima, koje oko sebe vidi, planinama biti?«^[10]

Da se ne bojim pretjeranosti, ustvrdio bih da je kultura nastojanje oko što lakšeg, što intenzivnijeg i ugodnijeg flaniranja, jer sve flanira, sve se kreće — kako veli Mudrac: — i sunce i bacil, i molekil i misao, a znanosti su zapisci tih flanerija. Kemija je flaniranje elemenata, astronomija flaniranje planeta.

Svijet je vječna metamorfoza, vječno flaniranje iz smrti u život, iz materije u duh. Gigantska moderna trgovina je simbolsko flaniranje ljudske energije i rada na putovima prometa. Homer i Herodot flanirahu pješke, veslom ili jedrom. Našoj flaneriji služi para, električna. Naši (tj. vaši) potomci flanirat će kao ptice i ribe, pod oblacima i pod vodama, i ta flâneurska žudnja ne

ustavi se tako dugo dok se ne bude flaniralo brzinom nesite misli.

Da Pariz nije najflâneurskiji, ne bi bio najkulturniji, najduhovitiji, najnonšalantniji grad. U tim sivim, uzanim, starim i veselim ulicama rodio se Figaro-Beaumarchais^[11] i Poquelin-Molière. Ove škure mansarde, okićene mršavim zelenilom, boemskim smijehom ili grizetskom pjesmicom, vidješe dva Napoleona i tri revolucije. Balzac, Musset, Rops^[12] i Baudelaire su stari njihovi znanci. Pariz je najidealnija flanerija jer je natovarena tradicijom i najčišćim modernizmom, rafinovanom aristokracijom i inteligentnom demokracijom. U toj vidljivoj sintezi dodiruju se svi ekstremi. S bazilike Naše Gospe gleda Abélardov srednji vijek na Louvre, s Louvrea posmatra Renesansa kupolu Mazarina,^[13] taj toranj akademijske besmrtnosti gleda zlatni vrh nad grobom Napoleona, a sa surih Invalida^[14] gleda slava kralja Sunca, i slava zlatnim pčelama i legijskim orlovima^[15] posutog Empirea, Eiffelov toranj, simbol gvozdеног, naučnog modernizma.

Flanerija od mog stana do Luxembourga^[16] ne traje ni deset minuta, a ljepša je i poučnija od puta kroz cijelu nametljivu Budimpeštu. Korak-dva i eto nas pred s t a r u d i j o m , punom sirotinje, rublja i stjenica tamo iz doba mušketara, ali nad prljavim pragom divna glava, glava paža ili pofrancuženog Merkura, a više — grb, grb ljubavi, jer ta s t r a ć a r a bijaše dom dragane Henrika IV, divne Gabrijele d'Estrées.^[17] Nekoliko koraka i eto nas na trgu s crkvom sv. Sulpicija, škurom od vremena, sa strogom dorskom kolonadom i tornjevima kao dva topa, kamo se peo Huysmansov des Esseintes.^[18] Prema njoj, pod gugutom i cvrkutom, nad žuborom iznad bassina, u okrugu, u čistom rokokou, sjedi mermerna slava galikanske crkve i besjedništva: Bourdaloue, Fléchier, platonski Fénelon i veličajni, tragični Bossuet, »meauxski oraо«.^[19] Nadesno nijemo, asketsko pročelje slavne bogoslovije gdje đakovaše Lacordaire^[20] i Renan. Nad starim, mahovinastim, mračnim ulicama, između crkve i Luxembourga, sacerdotalni mir vječne nedjelje.

Iz drevnih građanskih i gopsarskih »hotela« dopire pokadšto krik, bit će jauk histerične papige ili histerijske i historijske gospodice koja nekada vidje Chateaubrianda^[21] kada bi dolazio u taj quartier opatu Séguinu kod kojega odluči napisati najpobožnije svoje djelo: *Žiće Armanda Rancéа*. Pored sive palače i crkvice Marije Medicis (današnji senat) — crveni muzej Luxembourg s remek-djelima moderne i najmodernije umjetnosti,^[22] a

preko puta od palače Luxembourg ona gostionica (Foyot) kamo baci bombu naivni anarhista. A za palačom i muzejem park, najljepši u Parizu, s kipovima bogova, satira, nimfa, pjesnika, pisaca i umjetnika, s đacima, »rapenima«, »boemima«, grizetama, guvernantama, damama i strancima, s prekrasnim mirisavim lijevima, slapovima, šedrvanima, nijemim vazama i nijemim, kamenitim kraljicama na koje se osmjehuju galantni, brkati lavovi. A po šljunku se sigra, smije i zabavlja najmlađa, najslađa Francuska i ne sluti da viluje na tragovima slavnih flâneura u toj sjenastoj gradini, na tragovima Rubensa, Delacroixa, Sainte-Beuvea,^[23] Baudelairea, Leconte de Lislea.^[24] A ja slušam kako kroz večernji pozlaćeni skrlet tuguju sutonska zvona, sjećam se u toj mramornoj, cvjetnoj i slobodnoj bašti da sam sin nesretne otadžbine, pa berem po staroj, melankolijskoj svesci uvenule riječi i skoro zaboravljam da sam sâm.

*Lieux qui donnez aux coeurs tant d'aimables désirs,
Bois, fontaines, canaux, si parmi vos plaisirs
Mon humeur est chagrine et mon visage triste,
Ce n'est point qu'en effet vous n'avez des appas;
Mais, quoi que vous ayez, vous n'avez pas Caliste,
Et moi je ne vois rien quand je ne la vois pas.*^[25]

Obzor, 23. 7. 1904.

Bilješke

- [1] Sokratova supruga, goropadna i ljubomorna žena. Sačuvala se priča prema kojoj je Ksantipa imala običaj izliti na muža sadržaj noćne posude; kod Matoša vaze, prema franc. *vase de nuit*.
- [2] *Ernest Renan* (1823-1892), francuski filolog i povjesničar religije, hebraist i književnik; religiju istraživao racionalno, suvremenim historiografskim metodama.

- [3] *Louis de Rouvroy de Saint Simon* (1675-1755), francuski memoarist, dvorjanin na dvoru Luja XIV. Autor opsežnih i u književnosti cijenjenih *Memoara*, tiskanih posthumno, u kojima iscrpno opisuje svoje vrijeme i suvremenike. Kritičar apsolutizma.
- [4] *Decim Junije Juvenal* (60-? n. e.), rimski pjesnik, autor glasovitih satira.
- [5] *Thomas Cook & Son*, ili *Cook's Tours*, poznata engleska putnička agencija, jedna od najstarijih (osnovana 1841.).
- [6] *François-René vikont de Chateaubriand* (1768-1848), francuski pisac, političar, diplomat i povjesničar; smatra ga se za osnivača romantizma u Francuskoj; svjetski putnik burnog života. *Pierre Loti* je pseudonim francuskog pisca Juliena Viauda (1850-1923), mornaričkog časnika koji je pisao romane smještene u egzotične zemlje.
- [7] Francuski pisac Guy de Maupassant (1850-1893) od književnosti je zaradio dovoljno da si priušti jahtu »Bel-Ami«, nazvanu po njegovom najpoznatijem romanu, i njome krstari Sredozemljem i Atlantikom. Osnivač *New York Herald* Gordon Bennett (1841-1918) bio je ljubitelj jedrenja i pobijedio je na prvoj preookeanskoj regati.
- [8] *Knut Hamsun* (1859-1952), norveški pisac, kasnije Nobelovac i simpatizer nacizma; jedan je od začetnika modernizma u europskoj književnosti, proslavio se romanom *Glad* 1890. godine, u kojemu opisuje skitalački život siromašnog radnika.
- [9] *Ljubomir Nenadović* (1826-1895), srpski književnik, sljedbenik Dositeja Obradovića, reformator, prosvjetitelj, autor šaljivih epigrama i pjesama, te autor duhovitih putopisa (*Pisma iz Švajcarske*, *Pisma iz Italije*, *Pisma iz Nemačke*, *O Crnogorcima*); planinar.
- [10] Pismo episkopu J. Sakabenti. (op. A. G. M.)
- [11] Imenu francuskog pisca Pierre-Augustina Carona de Beaumarchaisa (1732-1799) Matoš pridodaje ime njegova najpoznatijeg junaka – brijača Figara (*Seviljski brijač*, *Figarov pir*).
- [12] *Félicien Rops* (1833-1898), belgijski simbolistički grafičar i slikar; živio u Parizu, radio serije grafičkih mapa s erotskim i morbidnim prizorima iz pariškog polusvijeta. Ilustrirao je brojne knjige francuskih pjesnika (Baudelaire, Mallarmé i drugi).
- [13] *Mazarin*, zapravo Giulio Mazarini (1602-1661), francuski kardinal i državnik talijanskog porijekla, predsjednik kraljevskog savjeta. *Kupola Mazarinova* je Francuska akademija, koja se nalazi u palači koju je dao izgraditi Mazarin

(*Collège des Quatre-Nations*).

- [14] *Hôtel des invalides*, barokno-klasicistička palača u središtu Pariza, u kojoj se nalaze muzeji i spomenici vezani uz vojnu povijest Francuske, te grob Napoleona Bonaparte. Izgrađena je 1679-1708. godine na inicijativu Luja XIV, kao dom i bolnica za ratne veterane i invalide. U sklopu palače je crkva Chapelle Royale des Invalides, nadsvođena glasovitom kupolom.
- [15] *Zlatne pčele i legijski orlovi* – zlatom utkani ornamenti u obliku pčela, kao znak carske kuće, i insignije u obliku orla, što su ih Napoleonove vojske nosile po uzoru na starorimske legije.
- [16] Palača u Parizu, sagrađena za Mariju Medici početkom 17. stoljeća, poznata po parku.
- [17] *Gabrielle d'Estrées* (1573-1599), ljubavnica francuskog kralja Henryja IV.; premda je kralj bio oženjen Margaretom Valois, život je proveo uz groficu d'Estrées i s njom imao više djece.
- [18] Glavni lik iz romana *A rebours* (*Nasuprot*) francuskog pisca nizozemskog porijekla Jorisa-Karla Huysmansa (1848-1907); obrazac dekadenta.
- [19] Sve glasoviti propovjednici. *Louis Bourdaloue* (1632-1704), francuski jezuit i propovjednik. *Esprit Fléchier* (1632-1710), propovjednik i pisac, biskup u Nîmesu. *François Fénelon* (1651-1715), pedagog i teolog; smatrao da je u odgoju podjednako važan autoritet i sloboda; djelo: *De l' Education des Filles* (*O odgoju djevojaka*). *Jacques Bénigne Bossuet* (1627-1704), francuski književnik, biskup i propovjednik, Fénelonov rival; protivnik protestantizma; autor propovijedi (*Sermons*) i *Nadgrobni besjeda*; bio je biskup u francuskom mjestu Meauxu nedaleko Pariza (glasovita nedovršena romaničko-gotička katedrala).
- [20] *Henri Lacordaire* (1802-1861), francuski ugledni svećenik, propovjednik, novinar i politički aktivist, jedan od glavnih predstavnika katoličkog liberalizma, glasovit po propovijedima koje je držao u pariškoj katedrali Notre-Dame.
- [21] *François-René vikont de Chateaubriand* (1768-1848), francuski pisac, političar, diplomat i povjesničar; smatra ga se za osnivača romantizma u Francuskoj; svjetski putnik burnog života.
- [22] U palači Luxembourg se od 1818. do kraja Drugog svjetskog nalazio muzej umjetnosti.
- [23] *Charles Augustin Sainte-Beuve* (1804-1869), najutjecajniji francuski književni kritičar i esejist svoga doba, također i književnik.

[24] *Charles Leconte de Lisle* (1818-1894), francuski pjesnik, središnja osobnost pjesničke škole Parnasovaca.

[25] Malherbe: Sonet, spjevan u Fontainebleauu god. 1608. (op. A. G. M.)

Slobodni prijevod Dragutina Tadijanovića:

Mjesta koja u srcima izazivate toliko ljupkih želja,
Šume, studenci, kanali, ako je med uživanjima što ih pružate
Moje raspoloženje tmurno i moje lice tužno,
To nije stoga što vi ne biste stvarno imali čari;
Nego, što god vi imali, vi nemate Kalistu,
A ja ne vidim ništa kada ne vidim nju.

Društvenost

Kao svi južnjaci, naš narod je toliko društven i socijalan te u tome pretjeruje, po svjedočanstvu svih poznavalaca pučkih običaja. Prela i posijela, vašari, praznici, kirvaji, svadbe, tko da nabroji vesele prilike kod kojih se naš seljak u prevelikoj svojoj društvenosti upravo upropaštuje? Kada je riječ o našoj društvenosti, seljački stališ ju je svakako sačuvao u najčišćim i najstarijim oblicima, što se ne može reći za ostale naše klase kod kojih se, kao u cijeloj Evropi, može utvrditi padanje društvenosti. Stara aristokratska društva bijahu bez sumnje veselija od savremenosti. Demokracija je tužna, svakako tužnija od aristokracije. Doba koje propovijeda klasnu društvenu borbu zacijelo ne može biti doba savršene društvenosti.

Pa ipak, društvenost je i danas mjerilo svake kulture. Englezi i Francuzi, danas prve rase, imaju već ono što se stvara u Njemačkoj i Rusiji, imaju Društvo što Parižani zovu Svijet (le Monde): društvo nad društvima, društvenu selekciju, narodnu elitu, koja u stvari stoji nad svim socijalnim oprekama jer je sastavljena od svih najboljih socijalnih elemenata pa stvara najviši tribunal javnog mnijenja i daje svim društvenim klasama pravicu u dobrim (i lošim) običajima. To je ono društvo koje nameće svijetu nove toalete, nove misli, nove zablude, nove mode u svim pravcima, vladajući često svijetom bez ikakvog učešća kod raznih institucija vlasti. Periklo i Alkibijad, Ciceron s prijateljima i Cezar, »moechus callens«,^[1] bijahu vođe takvog Društva, kao Luj XIV. i Mylord Rochester^[2] što u stuartskoj Engleskoj ima »najviše duha i najmanje poštenja«, otimajući kod trećeg razgovora — kako tvrdi Hamilton^[3] — svaku žensku reputaciju.

Mi Zagrepčani smo, kao pravi Hrvati, vrlo društveni. Imamo društva, ali to ne znači da imamo Društvo. Imali smo ga za vrijeme ilirizma, pa još nedavno u krugovima s visokim kulturnim tradicijama, ali danas ga više skoro i nemamo. Mi u Zagrebu imamo salone. Ali nemamo Salona, tj.

mjesta kamo dolazi sva zagrebačka elita s ciljem podizanja najviše hrvatske društvenosti. Naši saloni nisu u većini slučajeva hrvatski saloni. Duh je njihov bečko-peštanski, dakle nikakav duh. Aristokratski krugovi imaju društva, ali nisu Društvo jer nisu hrvatski krugovi. Društveno su izolovani, ne znače socijalno ništa, jer su nenacionalni, anacionalni. Njihov je ideal konjanički časnik ili kakav srećni birokratski štreber. Karikatura Pariza i Londona. Ti hrvatski talmi-aristokrate misle da postaju aristokrate, predstavši biti hrvatski aristokrate. Nekoji imaju novaca, nekoji nemaju ni toga. Imaju ime, ali i to se danas kupuje. No oni koji ne dezertiraju iz hrvatskih redova daju nam slutiti što bi bilo naše društvo da naše plemstvo barem živi među nama kao Draškovići, Kulmeri, Vranyczany, Jelačići, Buratti, Mihalovići, Oršići i onaj klasični domaći gospodin P. barun Rauch,^[4] imajući samo tu pogrešku što je banovao. Mi danas nemamo više u plemstvu Sidonije Erdödy^[5] i Janka Draškovića. Nemamo aristokratskog doma koji bi kao dvor Rambouillet u Parizu^[6] bio preporod društvenosti, dobrog nacionalnog društvenog tona i rasadnik fine konverzacije kao salon Matilde Bonaparte, gđe Adam i toliki drugi moderni saloni u Parizu. Otvorite naše novine i nećete naći društvene kronike, »svjetske kronike«, jer mi nemamo Društva, »Svijeta«, pa ni onoga »gdje se dosađuje«. Kaptol, više naše svećenstvo je i danas djelomično vrlo društveno, ali nadbiskupski dvor nije više dvor kakvog Vrhovca i Strossmayera, a u svećeničkim salonima nužno nema onog elementa što stvara pravu društvenost, nema žene, a već knez de Ligne^[7] reče: »Muškarci prave zakone, žene običaje«, tj. društvene zakone. Na istoku, naročito muhamedanskom, upućena je žena na žensko samotovanje i zato zemlje Korana nikad ne mogahu postati krajevi prave društvenosti, pa ni onda kada Šeherezada priča svoje kalifске priče ili kada sultan Sulejman gine za lijepom Julijom Gonzaga.^[8]

Građanstvo i činovništvo, dakle srednja klasa je u Zagrebu danas jedini pravi nosilac društvenosti. Ton našeg društva je dakle buržoaski, s tim manama da specijalno građanski, trgovački i obrtnički naši krugovi ostaju patriotski, oskudijevajući često inteligencijom, a birokratski nemaju novaca i dosta patriotizma u slučaju kada nisu neinteligentni. Zagrebačka društva još ne stvoriše Društva jer Zagreb još nije pravi centar, a samo centralizovana društva i narodi imaju Društvo. Pariz dominira Francuskom i elegancijama svijeta jer je i danas centar francuske i svjetske elite.

Beograd ima već Društvo, jer je centralizovana Srbija. Nesrećne naše prilike političke, dakle, u prvom redu ubijaju društvenost zagrebačku, jer Zagreb još nije središte politike a kamoli trgovine svih zemalja hrvatskih. Glavni grad tek imenom a ustvari provincijsko mjesto kao Split ili Sarajevo, bez tradicijske goparske finoće i kozmopolitske privlačnosti još dan-danas stilizovanog i bogatog Dubrovnika. Šta ćemo, mi Zagrepčani smo provincijalci, obmanjujući sebe i druge da smo velegrađani. Mala Rijeka je u stvari više velegrad od Zagreba gdje se toliko svi poznaju međusobno i uzajamno si zaviruju sve do dna želuca kao na selu. Paradiz »traća« i klevete. Pa onda kaste, sekte, stranke. Frankovci imaju svoja, mađaroni svoja, slavosrbi^[9] svoja društva. Židovi žive za sebe, a pravoslavni su još ekskluzivniji. Na jednoj je strani građanstvo, na drugoj činovništvo, na trećoj vojska, na četvrtoj svećenstvo, na petoj radništvo. Glumci žive sasvim odijeljeno. Umjetnici, slikari i kipari još više. Prava, visoka društvenost nije ušla u domove, već je napolju, u nekoliko patriotskih, naročito pjevačkih društava. Glavni naš društveni faktor je alkohol, vino. Mi nemamo onog pravog Društva jer kod nas samo vino stvara društvenost, pa ne znam je li zagrebačko društvo posljedica alkoholizma ili je alkoholizam posljedica zagrebačke društvenosti. I naši klubovi su društva za konzumiranje alkohola. Mi nemamo klubova kao Mermaid-Club kojemu bijahu članovi Shakespeare, Ben Jonson, Chapman, Beaumont i Fletcher,^[10] ili kao Bentley-Club kamo su išli Newton, Wren, Evelyn, Locke.^[11] U klubu kojemu sam ja član čak se ne pije. Klubovi su kod nas čitaonice, kafane bez kave. Zagrebačka društvenost je dakle društvenost gostionička i kafanska. Naš salon je u krčmi ili u kafani. Bez kafanara i krčmara nema kod nas društvenosti. Zato nema kod nas prave društvenosti jer ti oblici vinskog drugovanja izlučuju iz društva glavni društveni elemenat: ženu. Ne pijano lice, već »vedro, umno naličje« — veli Emerson^[12] — »je cilj naobrazbe«. Mi još nismo društveni u višem smislu jer ne možemo i ne znamo biti društveni bez alkohola. Zagreb će tek onda imati Društvo kada birtaš prestane biti centar zagrebačkog društva a alkohol glavni izazivač prave, neusiljene društvenosti.

Balzac, karakterišući ženu od Društva, veli: »Ima li djece, to je slučajno, a kad odrastu, ona ih skriva«. Mada nemamo Društva i mada i bez njega već imamo takvih balzačkih žena, rijedak je grad što ima krasnijeg ženskog društvenog elementa. Ljepota Zagrepčanke, imajući često prednosti ljepote

njemačke, romanske, orijentalne i slavenske, davno je već na glasu, a u novije vrijeme stvara se u Zagrebu od gospođice, inače vrlo banalne, što čarula švapski, gledajući u braku ne samo jedini »Versorgungsanstalt«^[13] već jedinu pametnu uredbu gdje se može griješiti bez posljedica: od te lutke sa laćmanskim idealima stvara se i odvaja nov tip dobre Hrvatice, dobre matere i inteligentne žene koja se emancipuje od one stare, banalne zagrebačke žene s kojom se nije moglo stvoriti Društvo, jer samo prava, savremena i hrvatska žena stvara pravo društvo hrvatsko. Tome novom ženskom tipu neće trebati »cingulum pudicitiae«^[14] i florentinskog lokota^[15] mjesto smokvinog lista. Ta nova žena neće nas iz kuće svojom banalnošću tjerati u krčmu i stvarati prilike kao u Grčkoj kada kod veselica mogahu od žena biti samo hetere. Ona će naše društvo spasti od surovog tona, pa od hohštaplera i od one gospode što nisu dosadna samo onda kad ih nema i što se krste »gnjavatori«. Ta nova žena dat će nam novu Cvijetu Zuzorić i novu Homotarićevu,^[16] poklonivši nam s novom majkom novog Zagrepčanina, novo Društvo, novu Hrvatsku.

Zbog oskudice Društva ne da se još uhvatiti ono što bi bio zagrebački duh: ono što bijaše duh dubrovački i što je u neku ruku postao duh beogradski. Ne stvorivši još ni pravog zagrebačkog društvenog jezika, mi ne možemo imati pravog zagrebačkog romana ili socijalne komedije. Ono malo djela što tobože opisuju otmjenije zagrebačko društvo imaju sasvim netačan, lažan dijalog, jer znamo da bolji naši krugovi govore i danas njemački ili vrlo rđavo hrvatski.

Stari kajkavski duh — što ga Šenoa tako divno opisuje, našavši ga u građanstvu i u našem srednjem plemstvu — neopazice izumire s ostalim lijepim starinama i regionalnim vrijednostima, a Društvo s novim oblicima i izrazima se u Zagrebu još nije stvorilo.

Stari Zagreb umire, novi se tek rađa, a u takvim prilikama ne može biti društvenog života s jedinstvenim socijalnim stilom. Molière i Thackeray mogahu govoriti jer bijahu kritički glasovi ustaljenih zakona prefinjenog društvenog života i kritike društvene. Mi takvih društvenih kritičara ne možemo imati, jer još nemamo Društva. Zato se u Zagrebu tako teško kompromitovati, te ovdje kompromituje samo talenat i karakter, pa su tu kompromitovani samo oni koji... nisu kompromitovani. Da [tko] danas živi kako je živio Vraz, bio bi smatran parazitom.

Samo ona društvenost ima smisla koja je intelektualna. Bez inteligencije nema društva i zato su Društva samo oni skupovi koji su, kao društvo Augustovo, Medicijevo i Goetheovo, sastanci inteligencijâ.

Dok obična društvenost škodi pravom razvitku, pa vidimo jednog Newtona kako izbjegava nova poznanstva, viša, prava društvenost, društvenost enciklopedista, romantika, društvenost Turgenjeva, braće Goncourt i Flauberta, krugovi oko Bjelinskoga, Renana^[17] i Mallarméa učiniše više za razvitak kulturni od svake izolovane akcije. I nesocijalni dusi kao Nietzsche čeznu za takvim društvima jednakih s jednakima, kao i samotnik Carlyle kada veli: »Da je samo jedan čovjek na svijetu, on bi, najviši ili najniži, postao predmetom užasa sam sebi«. »Sve naše zlo dolazi od nemoći da budemo sami« — veli La Bruyère.^[18] Mrki Schopenhauer doduše kaže: »Tko ne ljubi samoće, ne ljubi ni slobode, jer je samo samac slobodan« — ali dodaje na drugom mjestu: »Dugom povučenošću i samoćom bivamo tako osjetljivi da se osjećamo uznemireni, uvredljivi ili ozlijeđeni najobičnijim slučajevima, riječima, pa i mimikama«. Jesam li u najboljem društvu kada sam sâm, u najboljem sam društvu tamo gdje sam kao da sam sâm.

No za pravu društvenost ne treba samo žene i inteligencije. Treba — novaca. Zagreb nema pravog društva jer nema kapitala, jer kapitalistički naši krugovi nemaju još većinom smisla za hrvatsku najodabraniju društvenost, a oni koji ga imaju nisu kapitalisti. Za pravi salon treba novaca, mnogo novaca, pa je stvaranje zagrebačkog Društva prema tome utopija bez stvaranja hrvatskog kapitala u Zagrebu. Pravu društvenost mogu imati samo ekonomski jaki narodi. Francuzi su danas najdruštveniji narod jer su najbogatiji narod svijeta, kao u prvoj polovici vladanja Luja XIV. kada pišaše gđa La Fayette^[19] u *Uspomenama*: »Onda bijaše u Versaillesu pokus baleta što ga plesaše kralj i Madame,^[20] i koji bijaše od svih dosele najdivniji, bilo mjestom gdje se plesaše, na obali jezera, bilo pronalaskom da s kraja drvoreda dođe cijelo glumište, nakrcano svijetom, približavajući se neopazice i ulazeći u plesu u kazalište...«

Ili zamislite tu zabavu: Iza večere, oko ponoći, izlazi na mjesječinu u park iz Fontainebleaua^[21] cijeli dvor u pozlaćenim kočijama, nakićen i »galantno odjeven«, oko mladog, krasnog kralja, pa šeta i likuje oko krasnog, svježeg jezera u zvuku veselih violina. Uostalom, Watteau je to naslikao kao poeziju najviše društvenosti koju kod nas poznavahu još Đalskovi *Stari*

krovovi i Šenoin stari Zagreb, dok mi za njom možemo tek čeznuti, stvarajući novim naporima temelje za novu hrvatsku društvenost i za Društvo srećnije, društvenije naše budućnosti.

Obzor, 17. 7. 1910.

Bilješke

- [1] Latinski: stari pokvarenjak.
- [2] *John Wilmot, 2nd earl of Rochester* (1647-1680), engleski pjesnik, satiričar, dvorjanin na dvoru kralja Karla II. Antipuritanac, poznati razvratnik i ženskar, umro je mlad od spolne bolesti.
- [3] *Anthony (Antoine) Hamilton* (1646-1720), francuski pisac, autor poznatih memoara, porijeklom Škot.
- [4] *Pavao pl. Rauch* (1865-1933), hrvatski ban 1908-1910. godine, pristaša mađaronstva.
- [5] *Sidonija Erdödy*, udana *Rubido* (1819-1884), plemkinja, prva hrvatska operna primadona, sljedbenica ideja ilirskoga pokreta. Pjevala je na praeizvedbi prve hrvatske opere *Ljubav i zloba* Vatroslava Lisinskog.
- [6] Misli se na kuću i salon markize Catherine de Rambouillet (1588-1655) u Parizu, između Louvrea i Tuileriesa, u kojoj se okupljalo otmjeno društvo duhovitih ljudi (1620-1655), koje je imalo veliki utjecaj na razvoj francuske književnosti.
- [7] *Charles Joseph de Ligne* (1735-1814), belgijski general, služio u austrougarskoj vojsci i u Rusiji; slavan zbog svoje duhovitosti, ostavio je mnoge zapise o svom vremenu.
- [8] *Giulia Gonzaga, grofica Fondi* (1513-1566), lijepa talijanska plemkinja, od svoje je grofovije stvorila kulturni i umjetnički centar. Jedan ju je turski gusar htio ugrabiti i pokloniti sultanu Sulejmanu, ali se uspjela spasiti.
- [9] Starčevićev naziv za Srbe u Hrvatskoj i za sve pristaše velikosrpskih i jugoslavenskih ideja.
- [10] Engleski elizabetanski renesansni dramatičari. *Ben Jonson* (1572-1637),

engleski dramatičar, uglavnom komediograf, Shakespeareov suvremenik i prijatelj (djela: *Volpone ili lisac*, *Alkemičar*, *Mučaljiva žena*). *George Chapman* (1599-1634), engleski dramatičar i pjesnik, predstavnik »teatra osvete«, prevoditelj Homera. *Francis Beaumont* (1584-1616), engleski dramatičar, pisao zajedno s *Johnom Fletcherom* (1579-1625).

- [11] *Isaac Newton* (1642-1717), glasoviti fizičar, matematičar i astronom. *Christopher Wren* (1632-1723), slavni engleski arhitekt, autor londonske katedrale sv. Pavla. *John Evelyn* (1620-1706), engleski kroničar, autor poznatog dnevnika. *John Locke* (1632-1704), engleski filozof, fizičar i politički pisac, utemeljitelj empirizma.
- [12] *Ralph Waldo Emerson* (1803-1882), američki pjesnik, esejist i filozof; ugledni i utjecajni društveni mislilac.
- [13] *Versorgungsanstalt* (njem.) – utočište.
- [14] *cingulum pudicitiae* (lat.) – pojas nevinosti.
- [15] Također pojas nevinosti.
- [16] *Ružica Homotarić*, žena Eugena Kvaternika.
- [17] *Ernest Renan* (1823-1892), francuski filolog i povjesničar religije, hebraist i književnik; religiju istraživao racionalno, suvremenim historiografskim metodama.
- [18] *Jean de La Bruyère* (1645-1696), francuski filozof i moralist, najpoznatiji po djelu *Teofrastovi Karakteri prevedeni s grčkoga, s karakterima ili običajima ovoga stoljeća* (1688), popularnoj zbirci maksima, razmišljanja i portreta.
- [19] *Marie-Madeleine Pioche de La Vergne, comtesse de La Fayette*, poznata kao *Madame de La Fayette* (1634-1693), francuska spisateljica, dvorska dama, najpoznatija po klasicističkom romanu *Princeza od Clèvesa*, a pripisuju joj se i memoari *Sjećanja s francuskoga dvora iz 1688. i 1689.*
- [20] *Madame* je bila titula žene kraljeva brata, ovdje *Henriette-Anne d'Angleterre* (1644-1670), žene Filipa Orleanskog, brata kralja Luja XIV.
- [21] Grad istočno od Pariza, u njemu je čuveni kraljevski dvorac.

Usidjelica

Na najsladim, najsrdačnijim zabavama ima jedna tužna, crna nota. Ako niste igrač, vi ste je opazili. Sjeli ste u kut, pustili ste siti pogled preko pozlaćene prašine dekoltovanih leđa i preko sanjivog veselja, i odjedared osjećate u grudima žalac tuge. Osjećate se usamljeni. Zašto? Jer i vi, možda, volite, a vaša ljubavnica, vaša stara Beatrice ili Laura je žena kakvog blagajnika ili svinjarskog trgovca. — O, Ljubavi, ime ti je svinja! I vi ste možda pristalice apsolutnog, potpunog zadovoljstva, pa u ovoj umornoj, sumornoj i frivolnoj gomili ne nalazite odjeka svojim osjećajima. O, Ljubav je Novac, a Život je Bol do koga dolazimo strahom, kucanjem srca, »smrtnim grijehom«, velikim nadama, a kad se budimo, ostaje nam na jeziku jed gorčine, u srcu nezadovoljstvo, u duši crv.

Ah, naše radosti i veselja su tek novi oblici naših muka. Konac radosti je tuga. Tko se odviše veseli, pati. Pati tko odviše voli, pati tko živi odviše. Pati tko živi premalo. Sve što živi, pati.

Nikada nisam osjećao toliko svu mizeriju našeg zadovoljstva kao na jednom balu gdje vidjeh blijedu, bijelu i kao svijeća visoku gospođicu koja ostade sjedeći, prateći zavidnim pogledom igrača i igračice. Nikada ne vidjeh (da govorim kao Dante!) toliko bola i mržnje u ljudskim zavidnim očima! Nikada ne vidjeh svu šupljinu »višeg položaja«, nikada ne vidjeh tako svu tragiku »pozlaćenoga«, činovničkog, gospodskog siromaštva.

Gospođica koja ostade ležeći — kao riba na obali! — bijaše kći penzionisanog pukovnika. Učila je sve osim onoga što treba jednoj domaćici i kuharici. Bijaše čista, otmjena i mala — kako veli Heine — nije znala što je pratljača, ali je poznavala djela Zole, Strindberga i Hauptmanna.^[1] Imala je sve što treba jednoj poetičnoj gospođici iz dobre kuće. Bila je lijepa, dobra i vaspitana. Nije poznavala ljubavi — fizičke ljubavi. Imala je sve, samo nije imala para.

Nije imala novaca i zato je bila crna nota i tragični ton u toj lijepoj i skerletnoj večeri. Nije imala miraza, zato je bila nesrećna. Stara frajla!

O, kada se samo sjetim! Bila je blijeda i bijela kao posna svijeća. Mlade, nježne grudi uleknuše kao staro, žuto, suho tijesto. Igrači su prolazili pored nje posmatrajući je pogrdnim pogledima i pričajući sramotne događaje. A ona je sve to znala, i sjedila i sjedila kao iskusna žena i neiskusna djevojka, trovala je cijelu električnu atmosferu zlobnim pogledom, a za njom sjede, zijevaju i muče se kao na žeravici njeni roditelji: otac, gospodin čovjek, pukovnik u penziji, i žuta, zelena, nesrećna mati.

Ima li što nesrećnije, nemoćnije od usidjelice? Želite li da vam citiram Stirnera? Bludnica griješi protiv društva, a ne griješi protiv prirode. Bludnica poznaje početak ljubavi. Mati poznaje sve radosti stvaranja. Mati je umjetnik. Kaluđerica vjeruje i ljubi. Ljubavnik svete Terezije je Isus, i taj ljubavnik je najvjerniji. Kurtizana, izdržavana žena, prezire, truže društvo i živi od njega. Vole ih i Perikli i marveni trgovci. Bračna, legalna žena uživa sve radosti svog muža. Ona dijeli sva prava građanska i društvena.

Prostitutka je priznata opozicija. Ona je radikalizam koji može doći i na vladu. Ona ide po glasu svog mesa (i džepa) kada ne sluša glas svoje savjesti i svog srca.

Jedino usidjelica je žrtva. Trpi, trpi dan i noć. Budi je strašan, histeričan san. Kad ustaje, muči, »sekira« svoje roditelje. Nema apetita. Poslije ručka joj je dugo vrijeme. Uveče pri lampi, ili pri mjesecini, bude se u njoj animalni i idealni instinkti. Njena se duša pati, previja i nijemo buktu amo i tamo kao vatra kroz koju duha vjetar. Ona širi ruke i, mjesto krvi i mesa, grli vazduh i mrak. Ona se nada, izlazi na Kalimegdan kao na ljubavni sastanak, ali na putu nailazi na porugu, indiferentnost, i opet pada u svoj pusti, djevičanski krevet kao nezrela, crvljiva jabuka. Boli je glava. Mozak da prsne. Ruke i noge dršću od čudnovate zamorenosti. Muče je slabije ili jače nervozne krize. Noću, u snu, priča, besjedi, jauče, pjeva, škripi zubima, vidi duhove i avetinje, bježi materi i ljubi je misleći da ljubi onog začaranog princa (iz feljtona) ili onog narednika (iz Kraljeve garde), glupog kao vol, lijepog kao berberske voštane figure.

Do danas se formulisalo mnogo argumenata protiv stalnih zakona i države, ali nitko još ne reče da je najgroznija, najtragičnija ilustracija društvenih laži i legalnog sofizma ta blijeda, uvenula, nekorisna djevojka koja je

možda zaslužila da čuva svetu vatru Vestinu ili istočnik Poezije.

Usidjelice, poezijo crvene i blijede jeseni! Poezijo suhog cvijeća, suhog lišća i osušenih srdaca! Nema političkih i društvenih stranaka da brane tvoje interese. Emancipacija se smije tvom konzervativnom i romantičnom djevičanstvu. Čifte se rugaju tvom neplodnom idealizmu. Realiste se smiju tvom misticizmu. Kao pjesnik, ti si gost na ovome svijetu. Kao poezija, ti si, Usidjelice, ponosna, ironijska, nepraktična i lijepa. Ti si jesen, magla, mjesečina. Ti si blijeda, suha i ponosna elegija. Ti si poezija — planet bez plamena, život što zebe od svoje topline. Ti si zima bez proljeća, i proljeće bez sunca, ljeto bez žara, jesen bez ploda.

Usidjelice, vi ste Poezija, Ideal. Vi ste stara mladost i mlada starost. Vi ste blijede svijeće bez plamena, ugašene baklje, vi ste karikature starih, donkihotskih, ritterskih ideja. Vi ste mladost u umiranju i smrt u životu. Vi ste suho, jektičavo, purpurno i zlatno lišće koje gazi nemilosrdna noga te podsjeća pjesnika na vječnu propast, muziku sfera.

Ne čudite se što pišem o bijednim usidjelicama prije no što su požutjeli terazijski i kalimegdanski kesteni. One su mlade i tragične kao starost posljednjeg ljeta.

Slobodna reč, Beograd, 19. 8. 1904.

Narodne novine, 24. 8. 1906.

Crvena Hrvatska, Dubrovnik, 30. 8. 1906.

Bilješke

- [1] *Gerhart Hauptmann* (1862-1946), njemački dramatičar i romanopisac, najznačajniji njemački naturalist, dobitnik Nobelove nagrade 1912. godine. Najpoznatiji je po masovnoj drami *Tkalci* iz 1892. godine.

Ukradeni snovi

U Parizu imadah znanicu. Bijaše odjevena poput madonâ zrele Renesanse. Imala je oči iz kojih se ne može pročitati ništa, jer te oči, oči demonâ, andela, đavola i žene, pročitale najtajnija, najtamnija, najstrašnija i najintimnija slova iz knjige *Duša*. Imala je posmijeh, glasoviti onaj posmijeh. To nije posmijeh samilosti, tuge, ironije, sarkazma, radosti ili brige. To nije posmijeh što ga imaju zajednički svi ljudi. Ne. To je osmijehak što ga ima samo ona, Gioconda, gospa Liza, rođena Gherardini.^[1] Samo njena tajanstvena duša umije se tako nasmiješiti. Taj posmijeh nije rumen kao crveni ljiljan florentinski,^[2] glasan kao cinički hihot Aretinčev^[3] ili vedra radost Ariostova.^[4] Taj smijehak je sjena, upravo dvije lake sjene: tanane sjene svibanjskoga jutra i jesenje večeri, gubeći se u tajnu misterijskih okrajaka usana Sfinge i daleke Sirene. U Parizu sam imao znanicu. Često sam je pohadao i duboko ljubio, i što bih češće dolazio k njoj, to više se ona odaljivale od mene. Kao kada gledaš u pticu što pjevajući tone i iščezava u debelu pučinu modroga neba. Kao kada pružaš ruku za Venerom, zelenom zvijezdom. Kao kada cjelivaš ledeno lice mrtvoj dragani.

A sada je ukradoše, Gospu Lizu, i mi svi što je ljubljamo plaćemo za njome, jer bijaše življa od svih živih žena, mada je već preko tri stoljeća pod crnom zemljom. Pust, taman i pust je njen žrtvenik. Izgubila se kao divna slika divnog sna u kaosu mraka i daljine. Ona je znala da će biti ukradena, pa se zato tako čudno, tako zagonetno, tako neizrecivo i neopisivo smješkala nama, vječnim posjetiocima kraljevskog Louvrea, nad kojima i danas, u melankoliji daljine i pustoši sve hladnijeg, sve dosadnijeg, sve svakidašnjijeg života, lebdi pod čudnim svjetlom njenih crnih očiju crna sjena njenog dragog, ponorskog, serafskog, dijaboličnog osmijeha.

U nevolji znao sam biti u Louvreu cicerone barbarima iz cijele kulturne

Evrope, pa Salon-Carré,^[5] sobu Monne Lize, poznam kao svoj vlastiti stan... Tamo je golema, kolosalna mletačka gozba sa zlatnim pladnjima, hrtovima, svilama, zlatnim brokatima, zlatnim ženama, gordim junacima i gordim mramorima: *Svadba u Kani* Veroneseova.^[6] Tamo se šulja rutavi Satir prema usnuloj bjelini kao mlijeko bijele i tople *Antiope*... Tamo je Correggiova *Sv. Ana*,^[7] divna kao molitva, s figurama bajnim kao gudalo anđeoskih Palestrininih^[8] melodija. Tamo, dakle, danas pored Rafaela »briljira odsutnošću«^[9] tajanstvena, otajstvena, čudesna ženska bajka u kojoj ures ljudskoga roda L. Vinci ne naslika samo treće žene bogataša Gioconda već i sam sebe. Pravo veli Merežkovski:^[10] U Gospi Lizi ima još nešto osim nje. Ona je ogledalo. Ja sam uvijek osjećao da to nije j e d a n , već da su to d v a portreta. Oči, te mirne i duboke oči, te pametne oči su oči jedne, a taj sjenasti, zagonetni, mirni i duboki posmijeh je smiješak druge osobe. Dvije duše su naslikane na tome licu, duša srednjeg i duša novog vijeka, duša crne, Danteove, i duša bijele, Boccacciove Italije, duša vraga i anđela, duša muža i duša žene: duša vascijelog dvospolnog i dvodušnog čovječanstva, duša Dobra i duša Zla. Kao sv. Ivan Vincijev što je pun ženske duše u ženskom svom obrazu sanjarskog androgina i žalostivog Bakhosa, tako je Gioconda refleks muškarca u ženi imajući u svom dualitetu nešto demonskog, pa je demonski, pakleno djelovala i na vedroga, inače mirnoga Gautiera. Gdje se krije genij, gdje je na tom portretu sakriven meštar Leonardo, u usnama ili u očima, u dubini tih očiju ili u sjenama tog superiornog osmijeka? Tajna! Taj jedinstveni portret je, dakle, slika svih labirinata, svih mrakova, svih tajnih zakutaka ljudske duše, pa više no tačno pjeva Baudelaire, također pjesnik od dvije duše: »Leonard da Vinci, ogledalo duboko i mrko, gdje se divni anđeli sa slatkim smiješkom, teški zagonetnošću, pojavljuju u sjeni zavičajnih borova i ledenjaka...«

Jer ova slika nije portret, već simbol, upravo simbol i portret. Zna se da ga je Vinci stvarao četiri godine uz šale dovedenih čauša i pelivana, pa uz zvuke pjesme i glazbe, jer i sam bijaše izvrstan glazbenik. U ovim mirnim očima je zato sva daleka čežnja, tiha sjeta i duboka blaženost zaljubljene »ljubavne viole«, dok u tom smiješku leži sva gracija, finoća i epikurska lakoća stare florentinske životne radosti, skupljene, kao lik u svojoj sjeni, u božanskim sjenama okrajaka tih usana koje poznavahu duboku ljubav i riječi što su smrt kada su izgovorene... To je portret muzike i portret

osmijeha, slika radosti koju izaziva blaga muzika i slika muzike što je izaziva ljubav, žena, »vječno žensko«, prirodni princip utjelovljen u zreloj ženi. Zato gospa Liza nije lijepa, barem ne lijepa u običnom značenju te riječi. Ona je nešto više (i nešto manje). Slikana u osvit zrele Renesanse, ona je simbol prirode, stoljećima ignorovane u srednjovjekovnoj vjerskoj askezi, ona je priroda što se probudila u duši diskretne patricijke i što je tako divna da se sama sebi smješkala od tihe radosti.

Za portretom vidi se plavi pejzaž: Lombardijske Alpe! Monna Liza je duša toga pejzaža, utjelovljenje i slika one bogate, župne^[11] i plodne Lombardije koja se čini, gledana iz bolonjskih parkova, samotnom Stendhalu rajem ove crne zemlje. I nad ovim gorama kasnijeg Nietzschea, nad tom Lombardijom Sforze,^[12] Napoleona, lebde kao oblak nad jezerom, kao san, tihi planeti tih očiju, utonulih u sebe, pa enigmatična gracija tog osmijeha kojim se srednji vijek dijeli od novog vijeka, kojim novo doba i nova duša poletom novog praga i novog praskozorja, pozdravlja novu eru, novo čovječanstvo, novu dušu, novo shvatanje života. Kako je priroda, princip neminovnosti prirodnog zakona bio u ono doba usuprot Averroèsovom^[13] materijalizmu i racionalizmu velikog polumuhamedanca Fridrika II. Hohenstaufena^[14] identičan s duhom dijabolizma, duhom Brunetta Latinija, ^[15] florentinskih epikurovaca, Farinate^[16] i probuđenih klasika, portret tog smiješka je srodan osmijehu onog obrijanog, crnog, svećeniku sličnog patricija s nosom clowna i bistrim okom Mefista: osmijehu Nikole Machiavellija. Zato djelovao je tako dijabolično na Gautiera i Baudelairea slika te demonske žene iz Machiavellijeva grada, u koje je ona neodoljivost pogleda i smijeha kojom napastovao Dis, Nečastivi, svete i strašne časeve sv. Antonija. Koliko grijeha, koliko ljubavnih, grešnih vjerojatnosti imaju samo te tuste, krasne ručice, ručice za golubice, divne kao ruke Bronzinovih^[17] kasnijih slika!

Tek iza dvadesete, tridesete posjete u Louvre opazih da Liza nema obrva! Je li to Vincijeva finta ili bijaše li odista Gioconda bez obrva? Ne znam, ali znam da ima obrve mada ih ne vidite.

Taj portret tako je divan da ga već savremenici i Vasari^[18] smatraju čudom jer prava umjetnost je življa od samog života. Franjo I.,^[19] Vincijev prijatelj i zaštitnik starosti njegove, kupi tu demonsku sliku za golemu relativno svotu od nekih 4000 škuda, a danas je ta umjetnina iznad svake novčane vrijednosti. I čin njene krađe ima nešto dijaboličnoga, kao da sam nečastivi

sakri ženu koja imadaše u oku i u smiješku neodoljivost Parisove jabuke i zmije iz prvog Paradiza, te joj pjeva D'Annunzio, dijete sladostrasti i rob žene kao njegov Andr. Sperelli:^[20]

»Prijatelju i sapatniče, evo moje ruke! Već bijah junak. Bijah onaj što je bez vike razderao u krpe sve snove svoje. Stvor divan i ubilački što se hranjaše moćnim srcem mojim ne vuče me više u svoju opasnu spavačnicu. I ona tamno nalikovaše biću zagonetnom, čudnoj bajci koju u duši ljubljaše Leonard. Ona bijaše idealna hermafrodita, androgina, mišlju stvorena. Njen pogled rađaše nejasnu stravu. Njen pogled ujedaše srce kao što ujeda strelica, i bez prestanka smješkahu se njene usne ni vesele ni tužne. O, Leonarde! Prometeju vječno budni, domišljati Hermese, divni polubože, kakve božanske duše zatvori u tajnu tvojih oblika?... Ja sam Sfinga i ja sam Himera. O, ti, što tu snivaš, u mojim prstima je zarobljena nit tvojih sanjarija. O, ti što patiš, ja sam tvoja rana, ali me ništa više ne zbunjuje i ne dira. Ja znam zakone života. Moj je pogled u meni. Magluštine što ih prodire dubljina mog pogleda, ljepše zore. Što je to zora? Što je sjajna spirala zvijezde? Što je more, milujući i kad je okrutno? Ja nepomično gledam u sebe. Sama, sama i bez glasa posmatram more, more bez dna i bez obale. O, ti što stradaš, tvoje stradanje je teško, ali ti nećeš nikad saznati tajne mog posmijeha...«

(Anima con la labbra — Duša s usnama)^[21]

Taj portret je slika svih nevidljivosti, slika svih duša, svih epoha, svih nepoznanica, slika neizmjerne crte bez početka i kraja, crte života, kojoj je nadesno Iks, nalijevo Ypsilon, a u sredini, u žarištu, u fokusu, oko i smiješak žene, čudne žene, žive i mrtve, poznate i nepoznate žene koja od iskona nosi u miru svoje ponosne renesansne pojave sav nemir i svu tjeskobu naše vlastite duše. Od modernih može se s tim portretom uporediti samo Whistlerov portret *Carlylea* na kojemu je slikar, misleći o smrti, naslikao mudraca i čovjeka što misli na smrt: — život što je nad vlastitom smrću savijen kao vrba žalosnica nad grobom.

I ovaj najbolji Vinci, jedini relativno svršeni Vinci, i ovaj portret će jamačno propasti i propao bi i onda da ga ne ukrade zlikovac ili luda. Jer sve propada, sve umire, pa i platno i misteriji ljepote na platnu. Gospa Liza umrije jedared kao žena messer-Gioconda, da izdahne po drugi put kao

duša Vincijevog genija i kao nemirno biće svih nas koji smo u slatkim sjenama njenog posmijeha našli magle i kaose vlastitih naših upitnika. Duša te čudne žene sasvim nam je poznata jer nam je sasvim nepoznata, jer tako jasno ima na liku svog portreta sve nepoznanice što ih sa strahom i strahopočitanjem slutimo u vlastitom srcu.

U Parizu imadah znanicu. Netko mi je ukrade. Da mi je dovede, ne bih je, priznajem, odao, krijući je kao bogataš tajno blago, kao harem tajnu, kao Pjesnik suzu Mjesečine, »daleko od očiju sunca«.^[22] Vi pak koji nemate te sreće da očima gledate to čudo Giocondu, čuvajte se nje sada više no ikada jer njene čudne oči i još čudniji posmijesi obilaze svijetom poput opasnog demona, sasvim kao u vrijeme kada je noći srednjovječnog čovjeka plašila vještica ponoćarka i kad je vizije smirenih pustinjaka trapila Sotonina pomagačica Venera, dama opasna, smiješak zemlje i ruža pučine.

Ukradoše Vincija i čudim se što još ne ukradoše i u Ameriku ne odnesoše gospođu Notre-Dame de Paris!

Hrvatska sloboda, 2. 9. 1911.

Bilješke

- [1] Djevojačko prezime Mona Lise Gioconde.
- [2] Crveni ljiljan nalazi se na grbu Firence.
- [3] *Aretinac* – Pietro Aretino (1492-1556), talijanski pjesnik, dramatičar i slikar, satiričar, jedan od prvih autora pornografije u europskoj književnosti. Za njega se priča da je umro tako što se ugušio od previše smijeha.
- [4] *Lodovico Ariosto* (1474-1533), talijanski pjesnik, autor epa *Mahniti Orlando*.
- [5] Izložbena prostorija u Louvreu u kojoj su izloženi talijanski majstori 16. stoljeća.
- [6] *Paolo Veronese* (1528-1588), venecijanski renesansni slikar.
- [7] *Correggio*, pravim imenom Antonio Allegri (oko 1489-1534), talijanski renesansni slikar, najistaknutiji predstavnik parmske škole; svojim inovacijama

nagovijestio barok.

- [8] *Giovanni Perluigi da Palestrina* (1525-1594), talijanski skladatelj, autor glasovite *Mise pape Marcela*; njegov stil postao je uzor crkvene višeglasne glazbe.
- [9] Matoš koristi frazu *briller par son absence*, sa značenjem: uočljivo nedostajati, ne biti prisutan.
- [10] *Dmitrij Sergejevič Merežkovski* (1865-1941), ruski romanopisac, pjesnik-simbolist i filozof, konzervativan, religiozan. Matoš aludira na njegov roman *Uskrsli bogovi: Leonardo da Vinci*.
- [11] Izložene suncu, prisojne, osunčane.
- [12] Talijanska velikaška obitelj, vladala u Milanu 1450-1535.
- [13] *Averroes* (1126-1198; arapski: *Ibn Rušd*), najistaknutiji islamski filozof aristotelovac iz španjolske Kordobe.
- [14] *Fridrik II. Hohenstaufen* (1194-1250), moćni i uspješni car Svetog Rimskog Carstva, zaštitnik znanosti i umjetnosti, zbog čestih je sukoba s papom Grgurom IX. i ratova s Papinskom državom više puta ekskomuniciran i proglašavan heretikom.
- [15] *Brunetto Latini* (oko 1220-1293/94), talijanski pisac, filozof i državnik, Danteov skrbnik i učitelj nakon smrti njegova oca. Najvažnije djelo mu je enciklopedijski traktat *Riznica (Trésor)*. U *Paklu* (XV, 82-87) ga Dante smješta u treći prsten sedmog kruga, među sodomite (homoseksualce).
- [16] *Farinata degli Uberti* (umro 1264), talijanski velikaš, vođa stranke gibelina, upamćen ponajviše po spomenu u Danteovom *Paklu*. Posmrtno je osuđen kao heretik i sljedbenik Epikura, pa je kod Dantea jedan od primjera ateista i heretika, negatora besmrtnosti duše, koji su kažnjeni tako da za vijeke vjekova budu ukopani u užarenom kovčegu.
- [17] *Agnolo di Cosimo*, zvan *Il Bronzino* (1503-1572), firentinski maniristički slikar.
- [18] *Giorgio Vasari* (1511-1574), talijanski slikar, graditelj i teoretičar umjetnosti, autor palače Uffizi u Firenci, najpoznatiji po biografskom djelu *Životi najslavnijih talijanskih arhitekata, slikara, kipara od Cimabuea do naših dana*.
- [19] *Franjo I.* (1494-1547), francuski kralj od 1515. godine, uspješno ratovao u Italiji, bio pokrovitelj umjetnosti i začetnik renesanse u svojoj zemlji; doveo je brojne talijanske umjetnike na svoj dvor, pored ostalih i Leonarda.

- [20] Andrea Sperelli, glavni lik romana *Užitak (Il piacere)*, 1889.) Gabrielea D'Annunzija, mladi dekadentni plemić iz Rima, esteta i ljubitelj umjetnosti. Roman je najvažnije djelo književnog pokreta dekadentizma.
- [21] D'Annunzijeve pjesme *Al poeta Andrea Sperelli* iz epiloga zbirke pjesama *Himera* (1890).
- [22] Baudelaire, pjesma *Tristesses de la lune* (*Mjesečeve tuge* ili *Tuga mjesečine*), iz zbirke *Cvjetovi zla*.

Tolstoj

Kao da bijasmo prorok, pogodivši u šaljivom feljtonu povodom bijega Tolstojeva da će nastradati jer je zaboravio kod kuće tešku svoju bundu. I odista, Lav Nikolajevič Tolstoj preminu od prehlade. Nema slavenskoga pravoga srca koje ne zadrhta kod te žalosne vijesti. — Veliki stari čovječe! — uzdahneš kao Englez kod Gladstoneove^[1] smrti. Izgledao je sasvim kao kakav naš vlastelin starog kova, kao graničarski general u penziji, kao kakav dobroćudni fruškogorski iguman. Bio je ruski Alberto Ognjan Štriga: ^[2] visok, jak, silno bradat, slika i prilika divske dobrote. Gledajte samo te dobre stare oči! Duboke kao zdenci, puni životnoga napitka, a na tamnoj i sjajnoj površini vidite sebe. Umro je dobri stari Lav Nikolajevič i pod lipama, pod našim starim lipama počiva divni muž —

*Kî cića uminja koje on imiše
I čista živinja svude poznan biše,
Kî svojom dobrotom kud godi je hodil
I svetim životom svim je bil drag i mil.*

(Hektorović)

Pod lipama leži divni starac. Tako daleko od nas! Tako blizu nama! Pod lipama Kranjčevićeve pjesme, bosanske džamije, zagorske kapelice: pod lipama ruskog i hrvatskog dobrog ladanja.

Zar ne, život! Bijaše plemić, silan kao Mirabeau,^[3] pobunjen kao Byron, rastužen kao Leopardi, mogavši ući svojim velikaškim položajem u sve oblike života: u život dvorski, aristokratski, građanski i seljački, u život zapadni i u život domaći. Sve je bilo na njemu silno i željezno. Znao je piti kao kozački hetman, kartao se i ljubakao drskom kuražom Ljermontova, a na Krimu je zadivio junake svojom hrabrošću genija, dandyja i fataliste.

Turgenjev, svakako vrlo pozvani sudija, nazvao ga je prvim piscem široke, goleme ruske zemlje. Iza smrti Viktora Hugoa postao je najslavniji autor svijeta, i taj silni, paradoksalni talenat anatemisa jednog dana svaku pravu umjetnost i pođe kao prvi kršćanin, kao Budha, stari proroci i kao slijepi Milton za biblijskim glasom povijesti, dragovoljnog siromaštva i odricanja. Iza *Vojne i mira*^[4] dođe njegovo *Uskrsnuće*. Aristokratski genij ruskog naroda obuje bose noge seljačkim likom i u opancima počiva u grobu kao naš A. Starčević, pošto mu puče glas kao onom grdnom raspuklom zvonu u Moskvi za koje nema ni u Rusiji zvonika. A na vječni počinak ga ne poniješe kao Hugoa u Parizu bučna i trijumfalna krila slave i narodnih panteona. To je lijes pravog ruskog čovjeka ruske duše i ruske slobode, dok je drugi car — kako reče terorist Burcev^[5] — car vješala i car bajuneta, ostao živ u lijesu svojih sjajnih, od nasilne smrti čuvanih dvorova. Pod lipama, pod slavenskim mirnim lipama leži najkrasniji član onog dijela ruske aristokracije koja znači Oslobođenje i koja daje Rusiji pjesnike kao Puškin, umjetnike kao Turgenjev, revolucionarce kao Sologub^[6] i knez Kropotkin.

Tolstoja već davno nisam čitao jer se odrekao artistske teorije. Više nam daju intelektualci od moralista. Prava umjetnost ne poučava i ne moralise, pa to ne čini ni Tolstojeva umjetnost tamo gdje je prava umjetnost, a to je ona čak i u *Uskrsnuću* i u svim prijašnjim djelima. Artizam je religija ljudi pesimista, skeptika, intelektualnih aristokrata, pa i mizantropa koji vjeruju u ljepotu samo zbog toga jer ne vjeruju ni u što drugo. Pravi artist je s društvom tek u odnošaju ironičara ili naučnjaka prema naučnom predmetu. Sve to Tolstoj nije. On nije prema svojim ljudima ironičan kao Flaubert ili Maupassant, indiferentan kao poganin Mérimée, ciničan kao Zola prve eksperimentalne i »naučne« periode. Kao Stendhal, Tolstoj je svuda sebe opisao, ali ne isključivo svoju dušu, već sve tuđe duše koje mu bijahu doživljajem. U *Kozacima*, u *Ani Karenjini*, u *Vojni i miru*: svuda ćete naći u sredini Tolstoja i sva su njegova djela, kao Goetheova, više ili manje objektivirana autobiografija, kao *Ispovijesti* sv. Augustina ili J. J. Rousseaua, glavnog i prvog njegovog učitelja. Tih djela ne stvori toliko estetička, analitička, koliko moralna potreba, i odatle njihova silna, uvjerljiva sila unutrašnje potrebe i doživljaja. Društvo i svijet bijaše i ostaje najzanimljiviji kao problem moralni koji bijaše isprva u Tolstoju prekriven, ali kasnije je toliko obladao da je sasvim potisnuo problem umjetnički,

estetički, pa je veliki pripovjedač postao, kao historik Carlyle i kao kasniji Hugo, vrsta modernog propovjednika, dokazavši kako ni moderni život ne može biti bez proroka i svojih profeta. I Zola se tako na koncu pretvorio u humanitarca i u branitelja gažene pravde, sasvim kao ostarjeli Voltaire.

Tolstoj ne pozna toliko modernog čovjeka i žene kao veliki Balzac, ne piše ni izdaleka kao Flaubert, nije oštrouman kao Stendhal i normalan kao Dickens. Turgenjev je bolji umjetnik. Dostojevski bolji psiholog. Gogolj porazniji kritičar, ali Tolstoj nema samo Turgenjevljev osjećaj prirode, spojen s Dostojevskom tačnom psihologijom i bezobzirnom kritikom Gogoljevom, već on natkriljuje sve pisce prošlog vijeka homerskim epskim svojim darom. Tako su znali crtati život u cjelini njegovoj samo Mérimée i Maupassant, ali dok su oni noveliste, silni Rus je znao dati začuđenom svijetu dvije epopeje: epopeju rata, krvavog rata na bojištu (*Vojna i mir*) i epopeju rata u kući, tihog i strašnog rata koji se zove moderni brak (*Ana Karenjina*). Ima vrlo mnogo boljih pripovjedača od Tolstoja, ali dok svi život obično crtaju jednostrano, kao ironiste, psiholozi ili slikari, dok kod Flauberta osjećaš mržnju, dok Stendhal analizira samo volju i razum bez obzira na boje i detalje milieua, dok braća Goncourtli slikaju samo nijanse i samo modernu nervozu, kao Dostojevski, slikar zločinaca i svetaca, što opisuje samo duševne fenomene bez obzira na materijalne, Tolstoj ima jednakog osjećanja za sve pojave materijalne i moralne egzistencije, pa čitajući ga imate iluziju da kraj vas mirno i veličajno teče život kao golema ruska rijeka Volga. Pokojni srpski pripovjedač Lazarević^[7] htjede se okaniti pisanja iza pročitane *Ane Karenjine*. Šta je Stendhalov Waterloo prema Tolstojevom opisu juriša ševardinskog!^[8] Turgenjevljeve žene su poetizovane ili su proračunani efekti kraj ovih Tatjana, Nataša, Olga i Liza. Rađanje je kod Tolstoja opisano istom snagom kao divna smrt grofa Andreja, i u tom silnom epskom djelu je odista čovjek kao ono žalosno i jednolično pred životom lišće Homerovo.

Savjest je svijest prirodnog zakona da on samo zato živi jer se u njemu očituje božanstvo. Tolstoj nije shvatio, kao harmonijski Grci, da je ono što je lijepo, ujedno i dobro, da se popunjuje etički i estetični problem, a ne da se isključuju kao kod njega. Zato je on umro kao disharmonija, a ne harmonijski kao Goethe. Problem volje nije bio njemu problem inteligencije. Kao Nietzsche, on nije također opazio da dominirati znači podređivanje gorih boljim sposobnostima, da je Napoleon po tome altruist,

kao Stylites^[9] što je sveti egoist. Nije kao Goethe uvidio da između moralnih i prirodnih zakona ne može biti nesuglasja, pa je kao Budha život i prirodu htio žrtvovati etici. U ime životne etike propovijedao je samoubistvo. Ikonoklast kao muhamedanci i dekadentni Grčici u Bizantu. Nije pojmio ljude kao što je papa Silvestar III, izvrstan fizičar i mehaničar, i Benedikt XIV, izvrstan humorist. Rušio je ljepotu u ime morala kao cinik Diogen, Luther i Savonarola,^[10] sanjajući utopije kao Campanella, Morus, Fourier i nihiliste.^[11] Kao svi Rusi bio je ekstrem, a ekstrem ne valja biti ni u dobru.

Svaka, pa i moderna kultura nosi u sebi klice vlastite propasti, kao kultura egipatska, grčka, rimska i mehikanska. Argumenat proti tzv. progresu. Tolstoj, doživjevši da se Darwinov zoologijski princip borbe za opstanak kalami i na naše društvo, da se moral želi dići isključivo ekonomskim, dakle spoljašnjim sredstvima i reformama, da nauka nije mogla do danas stvoriti naučnog morala, da je nauka genij žigosala kao abnormalnost, da je demokracija gurala naprijed mediokritete na trošak velikih ljudi, doživjevši Schopenhauerovu, socijalističku i Nietzscheovu groznu kulturnu kritiku, carska užasna vješanja u Rusiji i carske grozne batine u Japanskom ratu, vidjevši kineštinu modernog utilitarizma i neoborive dokaze evropske sveopće degeneracije, opazivši jaz između oficijelnog i pravog kršćanstva, između državnog i prirodnog zakona, između muža i moderne žene — jasno i glasno je viknuo gromovnim glasom u ime Krista Spasitelja da moderni progres nije ništa bez moralnog napretka i da čovječanstvo može ozdraviti jedino moralnim, unutrašnjim preporodom čovjeka, kako je to dokazivao Renan,^[12] očekujući preporod od nauke, pa Nietzsche, očekujući ga od kulta individualne energije i ljepote. Kao Verlaine i naturalista Huysmans, okrenuo se Tolstoj k vjeri i pokazao sa Strindbergom i Bourgetom^[13] da je glavni uzrok moderne moralne krize, pored trilog modernog braka, oskudica religijskih sila u savremenim dušama. Od Pascalovog ograničenog obratio se općem ljudskom moralu. Kao naš Kranjčević, propovijedaše Dobrotu i Slobodu. Kao Preradović, Mickiewicz,^[14] Dostojevski i Słowacki^[15] očekivaše carstvo Kralja Duha i sreću novog mesijanzima, novo sunce novim dušama. Kao naš A. Starčević, mrzio je zelotizam, tražio je da se za spas društva najprije moralno reformira pojedinac, shvatio je društvenu reformu prije svega kao reformu moralnu, i slavni grof^[16] bi se jamačno bio začudio proštivši ove

riječi našega Staroga^[17]: »Koj drugi narod može pokazati seljane kakvi su eno ruski, a samo ih treba na pravi put navesti«.

Taj pravi put narodnog preporođanja svakako nije put naših seljačkih usrećitelja, već onaj slavni put kojim je išao grof Lav Nikolajevič Tolstoj, dok ne stiže evo pod lipe, pod počinak starih, dobrih naših lipa, nama tako dalekih i — Hrvatskoj tako blizu!

Hrvatska sloboda, 26. 9. 1910.

[Feljton je objavljen tri tjedna nakon Tolstojeve smrti. Citirani stihovi iz Hektorovičevog *Ribanja i ribarskog prigovaranja* odnose se na Marka Marulića.]

Bilješke

- [1] *William Ewart Gladstone* (1809-1898), engleski državnik, premijer, najpoznatiji političar viktorijske epohe; zalagao se za oslobođenje balkanskih naroda od turske vlasti.
- [2] *Albert Ognjan Štriga* (1821-1897), hrvatski pjevač i organizator glazbenog života; ilirac, osnivač Prvog ilirskog glazbenog društva 1840. godine. Pjevao je Obrena na praznima opere *Ljubav i zloba* V. Lisinskoga 1846. godine.
- [3] *Honoré Gabriel Riqueti, comte de Mirabeau* (1749-1791), francuski revolucionar, političar i pisac, jedan od umjerenijih vođa Francuske revolucije; ozloglašen zbog raskalašenosti, kocke i dugova u mladosti.
- [4] Starija verzija prijevoda naslova Tolstojevog romana *Rat i mir* (1869).
- [5] *Vladimir Lavovič Burcev* (1862-1942), ruski revolucionar i publicist, žestoki kritičar carske vlasti, a kasnije i boljševizma. Veći dio života proveo je u egzilu; u Engleskoj je osuđen na tamnicu zbog zagovaranja atentata na cara Nikolu II.
- [6] *Fjodor Sologub* (1863-1927), ruski pjesnik simbolist, romanopisac, dramatičar

i esejist. Prvi u rusku književnost uvodi morbidne i pesimistične teme karakteristične za europsku modernu.

- [7] *Laza Lazarević* (1851-1891), srpski pisac (realist), psihijatar i neurolog, autor pripovijetki *Prvi put s ocem na jutrenje* i *Sve će to narod pozlatiti*.
- [8] Bitka kod Ševardina za vrijeme Napoleonove kampanje u Rusiji, vodila se 5. rujna 1812. godine, dva dana prije važne bitke kod Borodina. Tolstoj je opisuje u trećoj knjizi *Rata i mira*.
- [9] Stiliti ili stupnici, sirijski isposnici u prvim stoljećima kršćanstva koji su se trapili sjedeći na vrhu stupa; najpoznatiji među njima su sv. Simeon Stilit Stariji (oko 390-459) i sv. Simeon Stilit Mlađi (oko 520-597).
- [10] *Girolamo Savonarola* (1452-1498), dominikanac iz Firence, poveo borbu protiv pokvarenosti crkve, stekao znatan broj poklonika; sukobio se s papom, spaljen na lomači zbog hereze.
- [11] Filozofi utopisti: *Tommaso Campanella* (1568-1639), talijanski svećenik i filozof, autor djela *Grad sunca*. *Thomas More* (latinizirano *Morus*, 1478-1535), engleski filozof i humanist, autor djela *Utopija*. *Charles Fourier* (1772-1837), francuski filozof i ekonomist, teoretičar idealnog društva koji je svoje ideje pokušao ostvariti i u praksi osnivanjem idealnih zajednica, ali neuspješno.
- [12] *Ernest Renan* (1823-1892), francuski filolog i povjesničar religije, hebraist i književnik; religiju istraživao racionalno, suvremenim historiografskim metodama.
- [13] *Paul Bourget* (1852-1935), francuski romanopisac i kritičar, realist, autor psiholoških romana, katolički konzervativac; za života jako čitan; najvažnije djelo mu je roman *Učenik*.
- [14] *Adam Mickiewicz* (1798-1855), najveći poljski pjesnik iz razdoblja romantizma, autor epa *Gospodin Tadija*; utjecao na našu stariju književnost.
- [15] *Juliusz Słowacki* (1809-1849), dramatičar i pjesnik, uz Mickiewicza najznačajniji predstavnik poljskog romantizma.
- [16] Tolstoj je bio plemić.
- [17] Ante Starčević.

Djevica Orleanska

Exaltata est super choros angelorum.^[1]

Ivana d'Arc, koju teolozi Sorbonne, engleskog onda Pariza, koju su francuski svećenici pod predsjedanjem rektora i biskupa Petra Cauchona, beauvaiskog grofa, tamo prije 500 godina odsudili kao vješticu na sramotnu smrt na lomači u Rouenu, blizu rijeke i crkve sv. Spasitelja kod Starog trga, proglašena je ovih dana blaženom usred veličajnih svečanosti u bazilici sv. Petra. Iza pol milenija oprala je Crkva sramotu, nanesenu servilnošću i neznanjem jednog crkvenog, inkvizicijskog suda, posvetivši u divnoj Djevici ponajljepši primjer domovinske ljubavi i požrtvovanja, blagoslovivši u blaženoj Ivani d'Arc samu ideju patriotizma i nacionalizma. Već prije pol tisućljeća raznesoše vjetrovi pepeo njenog mučeničkog srca širom lijepe zemlje Francuske, ali njeni atomi zamirisaše iz bjeline pobjedničkih kraljevskih ljljana,^[2] procvjetaše u srcima Bayardovih^[3] i Napoleonovih vitezova, govoreći iste riječi heroizma, čistoće i idealizma kroz pouku domovinske zemlje, njenih nujnih zvona i prastarih grobova, koje nedavno slušaše u selu Domrémyju Maurice Barrès:^[4]

»Ima lira na svim vrhuncima francuskim. Ma kakve bile političke nezgode i mada smo dio pogaženog koljena, francuske lire ne prestaju odjekivati. Izmjeničnosti pobjeda i poraza ništa ne mijenjaju duboke prirode predmeta. Pod politikom, što nikada ne može biti no upotrebljavanje prošatih elemenata, vječna Francuska postoji. Politička snaga najbogatijih pobjednika ne može ništa protiv snage krvi... Čast kao u Corneilleu, ljubav kao kod Racinea, kontemplacija kako je pružaju francuska ladanja, evo, po mom sudu, plemenite i jedino plodne škole koju treba junački primiti«.

Heroizam je instinkt ljubavi, talenat srca, ne morajući imati ništa zajedničkog s razumom. Takvu herojsku dušu dobila je u času kada je sve u

domovini palo i postalo neoduševljeno, jedna djevojčica u lotaringijskom selu Domrémyju. Po modernim pojmovima patila je od halucinacije kao sv. Katarina Sijenska^[5] ili sv. Koleta iz Korbije,^[6] ali kao sve duboke, poetične prirode imala je moć da njome toliko zavlada jedna misao ili osjećanje, da se pred njim pretvara u nerealnost sama stvarnost. Već od malih nogu čula je ona u samoći, naročito u sumraku jutra ili večeri, ono što je zvala svojim »glasovima«, slušala ih je od hrasta, na putu u Neufchâteau,^[7] ležeći pod raspelom u župnoj crkvi ili subotom u kapelici bermontskoj,^[8] pa lutajući u obližnjoj hrastovoj šumi. To bezazleno, pobožno dijete nije znalo da joj u tim »glasovima«, u tajanstvenim zvucima šume, polja i utješljivih pozdravljenja govori njena domovina, pa kako bijaše bogobojažljiva, mislila je da je to sokoli na sveto i veliko djelo sv. Mihovio. Opatiju toga sveca kod Avranches^[9] ne mogahu, kao onu sv. Dioniza,^[10] patrona Francuske, osvojiti Englezi sa svojim patronom sv. Jurjem,^[11] pa je sv. Mihalj važio kao zaštitnik, upravo kao simbol otporne i slobodne Francuske, te nije ni čudo što je domovina svojoj osloboditeljici besjedila na usta toga dobrog Francuza i Zmajevog dobitnika. U puku idaše proročanstvo da zemlja propade s jedne pokvarene žene (kraljice Ysabeau^[12]) i da će je osloboditi djevica, a Ivani govorahu »glasovi« da je ona ta odabranica. Pa i njena župna crkva nošase dobro domorodno ime sv. Remija (Remigija) što je pokrstio Klodovega,^[13] prvog francuskog kralja i ostavio nepresušno sv. ulje reimskoj katedrali za kraljevske pomazanike.^[14] Djevica je čula da je Karlo VII. još uvijek »dofen« jer se zbog repatih (coués)^[15] Godonaca^[16] ne mogaše pomazati tim svetim uljem, pa je odlučila da ga ona pomoću sv. Mihovila odvede i okruni u crkvi Karla Velikoga u Reimsu.^[17] Ivana je imala mnogo kuma i kumica, tri brata i sestru, a mati joj Izabela (ili Zabillet) bijaše vrlo pobožna i zvahu je Rimljanka (hodočasnica). Djevojčica je polazila školu u Maxeyu,^[18] gdje je naučila *Očenaš*, *Zdravo Marijo* i *Vjerujem*. Vremena bijahu grozna, stražar bijaše dan i noć na seoskom tornju, a seljani morahu svaki čas u šumske zbjegove, kao hrvatski savremenici *Judite* Marulićeve.

Kraljevina spade na najniže grane. Pjesnik Alain Chartier^[19] reče za ondašnje plemiće: »Oni viču na oružje, ali trče za novcem«. Od rata su stradali tek oni koji nisu ratovali, dakle građani i seljaci. Rat je plemiću bio kruh i onda je malo ljudi palo u bitkama. Pod vodstvom Djevice Orleanske izgubiše Francuzi tek nekoliko stotina ljudi. Francusku držaše tek šaka

osvajačkih Engleza. Riječ domovina postoji tek kao instinkt a ne kao pojam. Francuska bijaše kralj, a Karlo VII. je bio vrlo ružan, malih očiju, nosa kao crveni luk, golemih koljena na lomnim X-nogama, nemajući često čime platiti obuću, kukavan sin kraljice, uspoređivane s Herodijadom.^[20] U vruga se, u to doba astrologa šiljokapića i vještica, vjerovalo više no u boga, kako se vidjelo kod hrabrog Djevičanskog suborioca, maršala i dijaboličara Žila de Retza (Raisa).^[21] Vojvoda burgonjski, saveznik engleski, moćniji je od kralja, a kao simbol potlačene Francuske čami u tamnicama Windsora i Bolingbrokea pjesnik Charles Orleanski,^[22] sin Valentine, milanske vojvotkinje, i ubijenog oca, pjevajući slab i porušen u engleskoj magluštini: »Stresena voćka još zelena, bačen sam na dozrijevanje na tamničku slamu. Ja sam plod zime...«

A kad ču domrémyska pastirica da Godonci opsjedaju posljednji kraljev tvrdi grad, Orléans, ode u crvenoj odrpanoj haljini Robertu Baudricourtu,^[23] kraljevom kapetanu Vaucoupleursa grada, prijatelji se s hrabrim plemićem Bertrandom Poulengy, serdarom vaucoupleurskim, pa uspije te joj lotarinški vojvoda dade crnog konja i četiri franka, a Jean de Metz, vitez od dvije dame, Sirotinje i Patnje, vodi je kralju u Chinon,^[24] kamo stižu četvrte korizmene nedjelje, zvane Laetare, kada se u crkvi pjeva: »Raduj se, Jeruzaleme, i zbor učinite svi što ga marite«.

Ona bijaše krepka, kratkog i jakog vrata, u muškom ruhu, modrih očiju i crne kose očišane kao u paža. Vilim Bellier, kraljev majordom, dade joj u službu paža Louisa de Coutesa, nazvanog Mugôta i pošto je ispituju i čestitom proglase poitierski^[25] popovi i dvorske primalje, ona krene u pomoć Orléansu. Opsada trajaše od 7. ožujka do 18. travnja (1429). Djevici je desna ruka vitez Ivan d'Aulon.^[26] Ona ima mač za koji misle da je sablja Karla Martela,^[27] a na prsima joj vijori bijela zastava gdje je Škot Hamish Power naslikao kako anđeo pozdravlja Našu Gospu. Barjak sličan barjaku naših banova... Na prstu Djevičinom prosti prsten njene majke s tri krsta i lozinkom, njenim običnim pozdravom: † Jesus Maria. Došavši pred tvrdi Orléans, poručuje Englezima da ga napuste. Bijaše ih oko 3200, cvijet engleskih vitezova: Toma gospar Scales i Nuelles, kojega kralj zove bratićem; William Neville lord Falonbridge; Richard Guethin, sudac u Evreuxu;^[28] lord Richard Gray, nećak grofa Salisburyja; vitezovi Halsall, Panyngel, Guérard; William Pole grof Suffolk i brat mu John Pole; regentov komornik Toma Rampston, pa Molins, Walter i hrabri Glasdall,

zovući u kreševu Djevicu bludnicom. Ona zabranjuje vojnicima huliti, kao kasnije Cromwell^[29] i Karlo XII,^[30] iza svakog okršaja jede tek malo kruha nakvašenog vinom, a kada je prvi put ranjena iznad desne sise strelicom, uplaši se i plače. Iza oslobođenja Orléansa dobi od kralja plemstvo i grb s krunom na maču među dva kraljevska ljiljana. Kod zauzeća Jargeaua,^[31] gdje pade Aleksandar Pole a uhvaćena su mu obadva brata, grof Suffolk i John Pole, pade na nju s grada kamen, i dok je smatraju smrvljenom, ona se diže: »Prijatelji, prijatelji, udri, udri! Gospodin je odsudio Engleze! Sad su naši! Budite srčani!« U bici kod Pataya^[32] gdje je uzdrmana premoć engleska, gdje su uhvaćeni prvi engleski junaci i vitezovi John Talbot, Scales, Hungerford, lord Falconbridge, sir Toma Guérard, Richard Spencer i Fitz Walter, pade samo jedan Francuz, a kada kralj reče Djevici sasvim hladno i konvencionalno: »Vi mi se i vaše patnje smilujete« — ona je teško zaplakala. Ma koliko vjerovala da mora pobijediti, znala je da će naskoro umrijeti, i govorila je: »Ja ću trajati godinu dana, ne više«.

Krunisanjem kraljevim u Reimsu gdje je stanovala u gostioni kod Striženog magarca, gdje njen suborilac Rais (Retz) postaje maršal Francuske, dok se puk opija vinom iz umjetnog jelena na trgu, svršena je misija Djevičina i nju ostavi stara sreća. Uzalud je jurišala na Pariz, gdje je ranjena. Jedva što primi od kralja plemićku povelju i kupi kuću u Orléansu, uhvate je kod Compiègnea^[33] engleski vazali s bratom joj Petrom i hrabrim njenim pratiocima Žanom d'Aulonom i bratom mu Potonom. Ona postane sužanj Ivane vojvotkinje Luxembourg i dođe u šake Englezima koji je nisu samo i prije smatrali vješticom radi proročanstva Merlinovih i Bede Poštivanoga, ^[34] nego im je i politički bilo do toga da proglašenjem osude toj vještiци padne sumnjiva ljaga i na njenog pomagača Karla VII, »dragog dofenaa«, kojega se ni u najtežim mukama ne htjede odreći. Skakala je s kule i ostade živa, do početka parnice čamila, upravo stajala je u gvozdenoj krleci, vezana sindžinom za vrat, ruke i noge, prkoseći Englezima koji je drže pravom vješticom jer su na njenoj zastavi uhvaćeni leptiri. (Mislilo se da vještice žrtvuju đavolu leptire.)

Spališe je francuski sudije, ali iz njenog pepela buknu taj plamen narodnosti, kulturi i civilizaciji koji se zove Francuska. Ni Voltaire, želeći se u svom frivolnom, parodijskom epu narugati srednjem vijeku i kultu djevičanstva, nije uspio oboriti te veličajne tradicije, i mi danas znamo da se prevario šegaćeći se: »Kad treba zauzeti grad, djevičanstvo je suvišno

oružje«. I engleski sud mogaše dokazivati tek Ivanin odnošaj s đavolom, mada se već onda skolastično tvrdilo: *Virginitatis probatio non minus difficilis quam custodia*.^[35] Ona nikad nije noćila sama, već uvijek s kojom ženom.

Djevica Orleanska je narod. U času kada u borbi za spas otadžbine klonu privilegovani stališi, ona se diže u djetinjskoj herojskoj naivnosti i donosi domovini ono bez čega nema spasa: vjeru u pobjedu, vjeru u sebe. S tom vjerom, s tim idealom vlastite energije spasla se i francuska demokracija Revolucije.

Ivana d'Arc je zemlja, pejzaž, ladanje. Ona je onaj sveti domovinski glas kojim nas bodri rodno selo, koji govori u vjetru, diše na vodama i poljima, bugari u sutonima šuma i naselja, vapije u zvonima i zove iz grobova svake domovine. Ona je dojam svega onoga što se zove otadžbina i što iz svega što je domaće i naše govori krvi snagom nasljedstva, srcu snagom ljubavi, razumu snagom svetog i dragog jezika pradjedovskog. Ona je čista i prosta duša narodna za koju Domovina ne postoji kao pust geografski ili statistički, etnografski pojam, nego kao knjiga žarkog i razumljivog sadržaja, knjiga dužnosti, ljubavi i svakog požrtvovanja, knjiga vjere i ideala. Dok ondašnja intelektualna i vojnička Francuska nije znala što da počne, šuma i seoska zvona naučiše Djevicu kako se oslobađa domovina.

Hrvatsko pravo, 24. 4. 1909.

Bilješke

- [1] *Exaltata est super choro angelorum* (lat.) – Uzvišena je nad anđeoske zborove; stih iz moteta posvećenog Blaženoj Djevici Mariji.
- [2] Stilizirani cvijet ljiljana bio je simbol francuskih kraljeva.
- [3] *Vitez de Bayard* (1473-1524), francuski vojnik znan kao »vitez bez straha i mane« ili »dobri vitez«, pojam romantičnog viteštva i junaštva. Poginuo je u Italiji, a smrt su mu oplakivali i njegovi neprijatelji.
- [4] *Maurice Barrès* (1862-1923), francuski književnik i političar, sljedbenik

esteticizma i simbolizma, individualist, vrlo utjecajan u svoje doba (djela: trilogija *Kult samoga sebe*, roman *Iskorijenjeni*, poetska proza *Nadahnuti brežuljak*, memoari *Spisi*). U mladosti anarhist i ljevičar, u poznijoj dobi okreće se nacionalizmu, konzervativnim idejama i religiji.

- [5] *Sv. Katarina Sijenska* (1347-1380), sestra Dominikanka i katolička svetica, mističarka, teologinja. Otišla je k papi Grguru XI. u Avignon i molila ga da se vrati u Rim. Papa ju je poslušao i vratio se 1377. g. u Rim, nakon 70-godišnjeg »avignonskog sužanjstva«, kada su pape boravile u Avignonu i provodile profrancusku politiku. Njezino tijelo ostalo je do danas neraspadnuto.
- [6] *Sv. Colette iz Korbije* (1380-1446), francuska redovnica iz grada Corbie, svetica katoličke crkve.
- [7] Gradić u sjeverozapadnoj Francuskoj, u pokrajini Loreni, južno od Domrémyja.
- [8] Mjesto nedaleko Domrémyja, s romaničkom župnom crkvom.
- [9] Gradić u donjoj Normandiji u Francuskoj. *Sv. Mihovio* je arhandeo, vođa nebeske vojske; Matoš vjerojatno misli na benediktinski samostan na otočiću Mont-Saint-Michel na obali kanala La Manche, koji se vidi iz Avranchea.
- [10] St. Denis, prvi biskup Pariza, mučenik, zaštitnik Francuske.
- [11] Sv. Juraj (St. George) je ubojica zmaja, svetac-zaštitnik Engleske.
- [12] *Izabela (Elizabeta) Bavarska* (1371-1435), francuska kraljica, žena Karla VI. i majka Karla VII. Pobjednika. Navukla na sebe mržnju svojom škrtošću i raskalašenošću.
- [13] *Klodvig* (franc. *Clovis*), franački kralj iz dinastije Merovinga (?466-511), dokinuo je rimsku vlast u Galiji, zasnovao franačku državu sa središtem u Parizu. Prihvatio kršćanstvo pod utjecajem žene Klotilde i remskoga biskupa Remija.
- [14] Čuvena gotička katedrala Notre-Dame u Reimsu, čija je gradnja počela 1211. godine, a dovršena je u 15. stoljeću, bila je od pokrštenja Klodviga do 1830. krunidbena katedrala francuskih kraljeva.
- [15] *coué* (starofranc.) – »repat«; vjerojatno aluzija na englesku mušku modu pletenja kose u rep.
- [16] Vjerojatno od engleske kletve *God damn!*, prema kojoj je skovan naziv za Engleze *Godam*.
- [17] Ivana Orleanska dovela je na krunidbu u Reims dauphina Karla, poslije kralja

Karla VII. Pobjednika.

- [18] *Maxey-sur-Meuse*, gradić u sjeverozapadnoj Francuskoj, u pokrajini Loreni, nedaleko Domrémyja.
- [19] *Alain Chartier* (1385-1433), francuski pjesnik i politički pisac, tajnik Karla VI. i Karla VIII.
- [20] *Herodijada*, zloglasna žena židovskog kralja Heroda, unuka Heroda Velikog. Dala je zatvoriti Ivana Krstitelja i svoju kćer Salomu nagovorila da od oca traži Ivanovu glavu kao nagradu za svoje plesanje.
- [21] *Gilles de Retz* ili *de Rais* (1404-1440), francuski vitez, maršal, suborac Ivane Orleanske, serijski ubojica djece koji je svojim zločinima nad djecom inspirirao Charlesa Perraulta za pripovijest o *Modrobradom*. Zbog otmica i ubojstva stotina djece osuđen je na smrt i obješen.
- [22] *Charles d'Orléans* (1394-1465), srednjovjekovni pjesnik, sin je milanske vojvotkinje Valentine Visconti. Njegovog oca Luja I. Orleanskog, sina francuskog kralja Karla V., dao je ubiti spomenuti burgundski vojvoda Ivan II. Neustrašivi, engleski saveznik. Za vrijeme svojeg dvadesetpetogodišnjeg zatočeništva u Engleskoj Charles Orleanski je pisao melankoličnu poeziju, balade i rondoe na francuskom i engleskom. Oslobođen je 1440. godine. Otac je francuskog kralja Luja XII.
- [23] *Robert de Baudricourt* (oko 1400-1454), vojni upravitelj grada Vaucouleursa na sjeveroistoku Francuske, kojemu je Ivana Orleanska prvome ispriopovjedila svoje namjere.
- [24] Gradić u pokrajini Touraine u dolini Loire središnjoj Francuskoj, glasoviti utvrđeni dvorac.
- [25] Pridjev prema *Poitiers*, grad u zapadnom dijelu središnje Francuske. God. 1418-36. bio je jedna od prijestolnica francuskog kralja Karla VII. Pobjednika.
- [26] *Jean d'Aulon*, južnofrancuski plemić iz 15. stoljeća, suborac Ivane Orleanske, svjedok na procesu za njezinu rehabilitaciju.
- [27] *Karlo Martel* (oko 686-741), franački knez i kraljevski majordom; obnovitelj franačke države, utemeljitelj dinastije Karolinga, pobjednik nad Arapima kod Poitiersa 732. godine, čime je zaustavljen njihov prodor u Europu.
- [28] Grad u Francuskoj, u gornjoj Normandiji.
- [29] *Oliver Cromwell* (1599-1658), engleski državnik, puritanac, vođa engleske građanske revolucije, nakon pogubljenja kralja Karla I. i proglašenja

Commonwealtha (republike) bio je šef države (Lord Protector) i diktator. Monarhija se u Englesku vratila odmah nakon njegove smrti.

- [30] Švedski kralj Karlo XII. (1682-1718, vladao od 1697), ratovao s ruskim carem Petrom Velikim.
- [31] Grad u središnjoj Francuskoj, nedaleko od Orléansa, u dolini Loire.
- [32] Mjesto kod Orléansa; bitka kod Pataya dogodila se 1429. godine.
- [33] Grad u središnjoj Francuskoj sjeverno od Pariza.
- [34] *Sv. Beda Časni (Venerable Bede, oko 673-735)*, engleski redovnik, teolog i crkveni povjesničar, jedan od najvažnijih srednjovjekovnih kroničara.
- [35] Latinski: Iskušavanje djevičanstva nije manje teško nego tamnica.

Biti ili ne biti...

Ne bijah na Fijanovu pogrebu.^[1] I smrt glumačka ima nešto teatralno. Deklamacije, glumačke suze, a smrt je šaptalac, nevidljivi šaptalac... Gledajući Fijana na odru u Teatru, otvorenih usta na koja kao da leti duša — kuda — kamo? — zatvorenih očiju, s imperatorskom maskom konzula, kardinala i lorda, ne mogah se oteti dojmu da vrli umjetnik tu u kazalištu tek glumi, igra smrt carskog gospodina, smrt vladara naših dasaka...

I Sajević,^[2] šaljivčina i clownski grobar u *Hamletu*, igraše tako jedared mrtvaca... Živog ga sahraniše... Dragi naši Zagrepčani naime često primaju šalu za istinu...

Fijan dakle nije besplatno glumio mrtvaca. Odista je preminuo. O, kako me boli duša što mu nisam stisnuo ruke kada ga posljednji put vidjeh na ulici, blijedog i načetog, pa kada mi kao obično dobaci veličanstveno i ironijski pozdrav: — Zdravo, m l a d č e ! — U posljednje doba nije me »šmekao« kao prije. Znete... radi te proklete kritike! Zbog proklete te kritike ima me već u nosu tri četvrtine Zagreba i ja ću nastojati da se posvađam i s ostatkom... Fijan naime igraše — ne znam više u kojem francuskom modernom komadu — i došavši u vizitu, nije imao rukavica, a šešir je položio na stolicu. Ja mu to zamjerih jer se kosi sa zakonikom običaja finog društva. U pohodima naime morate u Parizu urukavičeni držati cilindar (a ne običan šešir) i štap u rukama (na krilu). Fijan, osjetljiv do krajnosti i naučen samo na panegirike, ne mogaše mi tih opazaka tako lako oprostiti. Čovjek izvanredan već kao pojava, ne trebaše igrati većine modernih uloga, jer ih nose konvencionalni tipovi, a Fijan ne imadaše ništa prosječnog, konvencionalnog, pa kao izniman čovjek igraše sjajno u modernom repertoaru samo iznimne ljude, karaktere, a ne tipove... ukoliko je tip predstavnik prosječnog, običnog čovjeka. Osim metalom divnog, sonornog svog organa, organa večernjeg salonskog violončela, pretjerivaše češće efekat muzikalne dikcije naglasujući po dva puta riječ i ne akcentujući,

prema tome, uvijek pravilno. Akcentom duše znao je kvariti akcenat jezika.

Ima dvije vrste glumaca kao i pisaca. Jedni — većinom južnjaci — sve rade srcem, drugi — glavom. Jednima je srce u mozgu, drugima mozak — u srcu. Francuska škola je škola mozga, a Diderot^[3] već zabranjuje glumcu da bude osoban, da se emociioniše, da istinski igra, da doživljava ulogu i da mu rola bude osobni doživljaj. Sara Bernhardt je predstavница te škole, a divna Duse^[4] i Talijani su to bolji što manje glume, igraju, lijevajući istinske suze i pokazujući pravo bljedilo, prave a ne fingirane emocije, kada to ureba u »velikim« prizerima. Igrati ovako znači odista proći svu školu ljudskih tragika i bolova, znači biti dva-tri sata zlikovac kao Macbeth, ljubavnik kao Romeo i krvnik kao Luj XI.^[5] Zato veliki glumci dobijaju s vremenom tuđu masku, lice sa stigmatima tuđih duša, pateći s njima istinske patnje, pa pravo reče sjajna glumica Schroeder-Devrient^[6] da umjetnik treba biti nesrećan za primanje svetosti genija.

Fijan, nekad pučki učitelj kao Kranjčević i Leskovar, ne bijaše glumac Diderotovog recepta. Igraše — da se tako izrazim — lirski, dušom i tijelom, padajući iza igre za kulisama — kako smo čuli — u strašne živčane prostracije, kao u grozne mamurluke iza bakhantske orgije! Mandrovićev organ je još silniji i sugestivniji. Toša Jovanović imadaše još više chica. Freudenreich se bolje umije poslužiti svojim sredstvima. Borštnik^[7] je istinskiji, ali Fijan je prvi glumac slavenskoga juga onim što je gotovo više od samog duha: ljepotom. Dvije stotine četrdeset i tri mišice ljudskog tijela složiše se u toj kneževskoj pojavi u gest, dostojan Isaiosa, Alkibijada i Antonija pred krvavim ostacima božanskog Julija! Poznati portret najelegantnijeg i najsuptilnijeg pjesnika kraljevskih pozornica, harmonijskog i klasičnog Racinea, ima divni profil našeg Fijana. Kao čovjek i kao glumac bijaše taj umjetnik utjelovljenje, inkarnacija ljepote, i ta aristokracija izvanredne estetičke pojave davaše svakoj njegovoj riječi odabrani pečat stiha, svakom njegovom pokretu plemstvo melodije. Najestetičniji glumac. Među savremenici bijaše kao divan sonet među vijestima i novinskim oglasima. Najelegantnije moderno odijelo tek ga je karikiralo. Za njegovim koracima šuštaše purpurna toga, a na čelu se uvijek vidio kao lovorni vijenac. Ta gospodska ruka ne poznavala solecizma. Gest ima također samo sedam nota i Fijanov gest bijaše melodija, kao kada Telesio^[8] izumi besjedu rukama. Mogu misliti kako žene za njim uzdisahu, a ja u životu ne vidjeh divnije glave i ljepšeg glumca, pa već zbog Fijana

možemo reći mi Zagrepčani da smo najfešerji dečki na svijetu. Fijanova igra ne bijaše ponajbolja, već... najljepša. Inkarnirana estetika na pozornici. Zato bijaše nenadoknadljivi tumač najvećih pjesnika, Otelo i Manfred^[9] prvoga reda, dok je već samom svojom pojavom dizao vrijednost slabijim djelima kao *Čaši vode* Scribeovoj, pa dramama Sardouovim i Coppéeovim. ^[10] U hrvatskoj historijskoj, pjesničkoj drami nema mu zamjene i možda mu nikad zamjene biti neće. Franjo Marković, Tresić i Krstinić^[11] moraju osjetiti tu smrt kao gubitak osobni. Gđa Strozzi^[12] je tek sad udova. Za nas kulisenšibere i teaterske štakore bijaše uvijek gđa Strozzi i Fijan muž i žena: sada zakoniti par, sada pak živući »supružanski, ali nevjenčano«.

Najljepši komadić starog Zagreba, starog Griča ode na Mirogoj za Demetrom, Vrazom, Šenoom, Deželićem, župnikom Borošom, pa za kvakačima^[13] kao pokojni Aurel Šenoa^[14] i St. pl. Miletić^[15]... Vidim Fijana u Vrapču, kod zajedničkog prijatelja — učitelja Španovića, u krasnoj gornjogradskoj gostioni — kod Obenausa (kasnije Kregerice), u kafanici na Strossmayerovom šetalištu kod taroka, u starom našem tijateru,^[16] prekoputa od Sabora, u bansku kuhinju pretvorenog, pa u onoj glumačkoj kući između Lotršćaka i stare Realke s orlom,^[17] simbolom zatvorenog i cenzurisanog poleta zagrebačkog... Onda — Beograd! Kao dezertar sam bio kod Andrije na ručku s gosp. drom Radivojevićem i onim istim glumcem Gavrilovićem koji će kasnije aranžirati proti Fijanu gadne demonstracije kod prikazivanja komada *Za krunu*^[18]... Krumpiri i trule jabuke! Miletić je umjetnika otjerao u bratski Beograd da mu kasnije mrtvome patetično i za moj ukus tragikomično dobaci: »Umorni Putniče, stani!«

I ruka lorda, kardinala i konzula pade u gestu nemoći. Glas violončela i Manfreda umuknu. Byronsko čelo potamnje, a profil Racineov postade maska smrti i ništavila. Gledajući u tu divnu muževnu pojavu kao Hamlet u lubanju nestašnog lakrdijaša Yoricka, mislim na juriš operete na naše Kazalište, mislim na oskudicu podmlatka glumačkog i na padanje onog divnog idealizma u Zagrebu koji stvori jednog A. Šenou i Andriju Fijana i koji novog Fijana, hvala antiidealističnoj kampanji nekih tamo »realista«, neće tako skoro više stvoriti. U smrti Fijanovoj ne oplakujemo samo velikog glumca i dobrog čovjeka, jer je on tek epizoda u umiranju velikog Zagreba, velike kulture, prave hrvatske prosvjete, misli hrvatske i čiste umjetnosti hrvatske. A plačući za zagrebačkim Hamletom, želimo još dugi

život, sreću i zdravlje našoj zagrebačkoj Kraljici — Strozzijevoj, i našoj zagrebačkoj Ofeliji — Ljerki Šramovoj!

Hrvatska sloboda, 29. 9. 1911.

Bilješke

- [1] *Andrija Fijan* (1851-1911), glumac, redatelj i kazališni organizator, jedan je od najvećih naših kazališnih umjetnika 19. i početka 20. stoljeća, ravnatelj Drame (1898–1907) i intendant kazališta (1907–09). Sezonu 1894/95. zbog nesuglasica s intendantom S. Miletićem proveo je u beogradskome Narodnom pozorištu.
- [2] *Šandor Sajević* (1843-1891), hrvatski glumac, jedan od najboljih komičara. Zapamćen, pored ostaloga, po ulozi Grge u Freudenheimovim *Graničarima*. Umro je na pozornici, nastupajući u Mosenthalovu *Ivanjskom dvoru*.
- [3] Francuski filozof i enciklopedist Denis Diderot (1713-1784) autor je djela *Paradoks o glumcu* (nastalo između 1770. i 1778. godine, objavljeno posthumno 1830. godine), u kojemu iznosi antiemocionalističku teoriju glume, prema kojoj je predstavljanje uloge važnije od glumčevog saživljavanja s ulogom koju igra.
- [4] *Eleonora Duse* (1858-1924), slavna talijanska glumica, tragedkinja.
- [5] *Luj XI*, francuski kralj od 1461-1483, iz dinastije Valois. Znatno je proširio teritorij Francuske i bio uspješan vladar i reformator, podupiratelj umjetnosti i kulture. Središnji je lik brojnih književnih djela, primjerice romana Waltera Scotta *Quentin Durward* iz 1823. godine, u kojemu je prikazan izrazito negativno. Također, sporedni je lik u trećem dijelu Shakespeareove historije *Henrik VI.*, pa Matoš vjerojatno misli na tu ulogu.
- [6] *Wilhelmine Schröder-Devrient* (1804-1860), slavna njemačka operna sopranistica, proslavila se ne samo glasom, nego i glumačkim talentom.
- [7] *Adam Mandrović* (1839-1912), zagrebački glumac, redatelj i pedagog, jedan od organizatora kazališnog života u Zagrebu, Beogradu i Sofiji, zapamćen po velikim kreacijama u djelima Sofokla, Shakespearea, Molièrea, Ibsena i Gogolja. *Todor Toša Jovanović* (1845-1893), srpski glumac, jedan od najvećih talenata 19. stoljeća, djelovao i u Zagrebu. *Dragutin Freudenheim*

(1862-1937), sin književnika Josipa Freudenreicha, glasoviti glumac svoga doba i kazališni organizator. *Ignjat Borštnik* (1858-1919), zagrebački glumac slovenskog porijekla, redatelj i pisac.

- [8] *Bernardino Telesio* (1509-1588), talijanski renesansni filozof, humanist i svestrani znanstvenik, jedan od preteča suvremene znanstvene metode u istraživanju.
- [9] Lik iz istoimene Byronove drame (1817), donekle sličan Goetheovom Faustu.
- [10] *Eugène Scribe* (1791-1861), izuzetno plodni francuski komediograf, majstor tzv. »dobro sačinjenog komada« (*la pièce bien faite*), najizvođeniji franc. dramatičar 19. stoljeća. *Čaša vode* (1840.) jedna je od njegovih najpoznatijih komedija; Fijan je u njoj igrao Bolingbrokea. *Victorien Sardou* (1831-1908), vrlo plodan i popularan francuski dramski pisac, često izvođen i kod nas; uz Scribea glavni predstavnik tzv. »dobro sačinjenog komada«; (djela: *Stari dečki*, *Fedora*, *Tosca*, *Gospođa Sans-Gêne*). Fijan je nastupao u Fedori u ulozi Ipanova. *François Coppée* (1842-1908), francuski pjesnik i dramatičar, pripadnik Parnasovaca, konzervativac.
- [11] *Franjo Marković* (1845-1914), jedan od prvih hrvatskih filozofa i vodećih intelektualaca svoga doba, estetičar, književnik; autor spjevova *Dom i svijet* i *Kohan i Vlasta*. *Ante Tresić Pavičić* (1867-1949), hrvatski modernistički književnik i političar; pisao je pjesme, drame s temom iz nacionalne povijesti, pripovijetke, a osobito je cijenjen zbog svojih putopisa (*Po Lici i Krbavi*, 1895; *Po Bosni i Hercegovini*, 1896; *Po moru*, 1897; *Poleti okolo Biokova*, 1902; *Po Ravnim kotarima*, 1906; *Preko Atlantika do Pacifika*, 1907.). *Pavle Krstinić*, pseudonim hrvatskog književnika i pedagoga Krste Pavletića (1865-1919), autora pjesama, pripovijesti i drama vezanih uz hrvatsku povijest.
- [12] *Marija Ružička-Strozzi* (1850-1937), u svoje je vrijeme slavljena kao najveća hrvatska dramska glumica. Kada je 1878. A. Fijan postao stalni član drame, njih su dvoje kao vrsni i nerazdruživi glumački partneri nastupali tridesetak godina. Supruga markiza firentinskog porijekla Ferdinanda de Strozziya (umro 1905. godine), majka glumca, redatelja i prevoditelja Tita Strozziya (1892-1970).
- [13] Član zagrebačkog kluba *Kvak* koji postoji od 1879. godine, u kojemu se okupljala intelektualna elita i imućniji građani.
- [14] *Aurel Šenoa* (1847-1913), brat Augusta Šenoe, živio u Budimu, bio je predsjednik hrvatskog kluba i član Matice hrvatske.
- [15] *Stjepan pl. Miletić* (1868-1908), redatelj, kritičar, intendant zagrebačkog kazališta, najvažnija je kazališna osoba kraja 19. stoljeća; u njegovo vrijeme konačno ostvaruju sve ambicije o utemeljenju nacionalnog kazališta.

- [16] *tijater* – teatar, kazalište; Matoš misli na staro kazalište na zagrebačkom Markovom trgu, sagrađeno 1834. godine, nazvano »Stankovićevo kazalište« po vlasniku, zagrebačkom trgovcu Kristoforu Stankoviću, koji je kazalište gradu darovao zahvaljujući dobitku na bečkoj lutriji.
- [17] Današnja palača Dverce.
- [18] Stihovana drama franc. književnika François Coppéea, izvedena 1895. godine u Beogradu (u Fijanovoj režiji) i u Zagrebu (bez Fijana).

Lady Šram

Ima ljudskih pojava kod kojih obični determinizmi tako reći ne postoje. Ima ih i kod nas. Ima ih koji su Hrvati tek statistički: nacionalnom svojom dužnošću. Izuzeci koji sebi i nama na čast služe. Gledajući našu Šramicu, imate taj osjećaj slučajnosti: kao da se slučajno među nama rodila, kao da je u Zagrebu slučajno odrasla kći kakvog Lovelacea i kakve Ade Byron.^[1] Zato ona nije toliko gospođa Ljerka pl. Šram koliko prava pravcata lady Šram. Njena spoljašnjost ima sve odlike dame engleske aristokracije: kožu — krv i mlijeko, plavu zlatnu kosu, vječni djetinji tip, velike modre oči, energičan byronski podbradak. Visina srednja, ali stas je tako pravilan da je mnogo viši naoko. Kada je gledate, pomišljate na liriku starog Spensera, na portrete van Dyckove i Lawrenceove,^[2] i na opjevanu Anabelu Lee, pa postajete ozbiljni, gotovo melankolični, kao kod lijepih slika i lijepih mramornih kipova, jer misao prolaznosti što nas tješi kod grdoba rastužuje nas kod pojave, upravo kod objave ljepote. Ideja besmrtnosti duše je reakcija proti užasnoj misli da ljepota nije vječna.

Umjetnost je aristokratizam, možda posljednja aristokracija savremenosti, a lady Šram nije samo aristokracija pojavom već i svojim posebnim, izabranim položajem na našoj pozornici i u našem društvu. Počela je kao diletantica, pa je uvijek ostalo kao neko osjećanje publike da ona ne glumi što mora već jer hoće. Ona ni danas nije smatrana profesionalnom glumicom u onoj mjeri kao sve druge, već gospođom ili gospođicom iz dobre kuće što kao rođena glumica ima kazalište u kostima, pa dok kod drugih, inače izvrsnih sila, pomišljamo ipak na profesiju, na zanat, kod nje imamo dojam umjetnosti, pravog artizma, ne gledajući je kao angažovanu glumicu, već kao damu, kao gospođu što se tek zabavlja zabavljajući nas, što se producira, ali ne radi.

Pravi artizam je uvijek velika borba, mučeništvo i junaštvo. Mylady Šram nije se morala boriti samo sa 272 svoje uloge, s razmaženim pamćenjem, s

beočanskom našom kritikom. Fina ta glumica što poče svoju karijeru u nesrećni petak pojavivši se kao slika zdravlja i vječne mladosti, vječno se morala boriti i vječno se otima za krhko svoje zdravlje, a ta borba puni nas nekim bolnim oduševljenjem, kao boj Jakoba s Nečastivim i kao bolovi Molièrea što se izmotava na pozornici sa smrću na nasmijanim, krvavim ustima!^[3] Danas se sve liječi, pa kada doživjesmo prvi, nadamo se doživjeti i drugi jubilej te fine umjetnice što svojim glasom uvijek izaziva u nama Mussetove stance za Marijom Malibran:^[4] »... Kao vjeran plamen u svjetiljci, tako čuva u dnu Partenona nenastavani mermer vječni spomen Fidijin, a mlada Venus, kći Praksitelova,^[5] stojeći u svom božanstvu, još se smješka nemoćnim vjekovima što ih pobijedi njena ljepota«...

Lady Šram je usuprot tome što je njeno svako pozoričko djelo moglo za nju značiti posvemašnji gubitak zdravlja, dosele glumila oko 1070 puta. Njena umjetnost je prirodnost, fini realizam ublažen naivnošću njenog shvatanja i elegancijom njene pojave: onaj rijetki i fini realizam koji je pravi klasicizam i kao stvoren za tumačenje djela jednog Molièrea, Goldonija, Marivauxa,^[6] i Shakespearea u komedijama. Da moram što god prevesti za Šramicu, preveo bih *Naninu* Voltaireovu,^[7] jer je ona glumica gracije, duhovitosti i bezbolnog djetinjeg smijeha: onakva glumica kakvu vidamo na slikama sušičavog sanjara Watteaua, u začaranim parkovima što jecaju u šaputanju madrigala, mandolina i galantne svile. Jedina Šramica zna — kako Francuzi vele — m i n a u d e r . Jedina ona zna biti mačka i mačkica, a bogme i miš (u poznatom Pailleronovom^[8] komadu). Reći ćete mi: — Ona je lijepa, i to nije njena zasluga. — Ne. Ona nije lijepa, već ona umije biti lijepa, kao one Venecijanke što ostavljaju ljepotu čak svom kosturu. Ona bi znala biti na pozornici lijepa i da je ružna, kao Racineova ljubavnica Champmeslé.^[9] Ona ima obraz lutaka kao Velázquezove infantice.^[10] Ljepota je njen talenat i ona će ostati uvijek lijepa kao Ninona de Lenclos i Adrijana Lecouvreur.^[11] — Lijepe su naime one osobe što ne djeluju osobno kao osobe već kao pojave, kao umjetnine, pa zaboravljamo da su obične osobe. Takva je lady Šram, pa ćemo joj uvijek biti zahvalni što svoju ljepotu nije posvetila sebi već hrvatskoj umjetnosti. Treba utviti da priroda nije umjetnik i da je vrlo rijetko umjetnik, pa joj lijepa, estetična djela vrlo mučno polaze za rukom. Zato ima više lijepih slika no žena. Kod ove naše najbolje Gospode Sans-Gêne se priroda nije ženirala,^[12] pa smo srećni što smo za našu umjetnost slučajno dobili umjetninu, naime glumicu

koja je već kao model umjetnica.

No, lady Šram nije samo slika već i muzika. Njen organ, organ viole i mjesečinaste oboe, njen glas je od baršuna, pa nas podsjeća na neodoljiva grla bijelih Sirena i na dubljine u kojima stanuje plava vila Loreley. Razmaženosti, prpošnog crescenda i decrescenda, djeteta, djevice, žene, vještice i demona: svega toga ima u tom glasu kada se sva lady Šram pretvori u bijeli snijeg i u crvene jagode svojih usta, pa slušate samo ta usta i taj glas kao pjesmu, kao melodiju bez obzira na riječi, na libretto, pa vam biva kao da slušate glas nevidljive i čudne gospođice Duše, dame vrlo hirovite, jer ta glumica nije samo lady Šram, Titanija^[13] i vesela žena windsorska,^[14] već i Madame Caprice.^[15] Da je nema, ne bi se mogla stvoriti. Njoj nema zamjene.

S njom se može uporediti samo pokojna neprežaljena beogradska glumica Sofija-Coca Đorđević.^[16] Obadvije su jednostavnost i prirodnost, pa dok je Coca bila Beograd, Šramica je Zagreb u rijetkom i finom ženskom umjetničkom izdanju.

Otac Ljerke pl. Šram bijaše jedan od prvih zagrebačkih advokata u doba kada je advokatska svaka pisarna bila Kalifornija, pa je dr. Ante Starčević našao utočišta u toj dobroj kancelariji. Svi se sjećamo umjetničine majke, otmjene i lijepe dame, Poljakinje, jedne od onih što su spoljašnjošću starije sestre svojoj djeci. Lj. pl. Šram je dijete onog pravog, starog Zagreba što se zabavljalo kod Lipe, pa u Streljani, blizu kuće Šramove. Dok je novi Zagreb pomalo tuđinski, trgovački i dosta barbarski, grad kafana i kinematografa, tramvaja i ukasarnjenih kuća, stari Zagreb bijaše grad prije svega hrvatski, gospodski i vrlo, vrlo kulturn, gostoljubiv i intimno domaći, grad jednog Vraza i Šenoe, propadajući kao sve romantične naše aristokracije, iščezavajući kao bogate šokačke zadruge i kao plemenito plemstvo zagorsko. Na Griču, u starim, sivim kućama gornjogradskim, možete još naći u prašini stogodišnjeg pokućstva tragove, pa tu i tamo i svjedoke toga starog, finog Zagreba, Zagreba opata pl. Pogledića, doktora Rakovca, Kukuljevića, Ivana Mažuranića, elegantnog fiškala Ottingera, barunice Kušlan i barunice Buratti. Palača baruna Raucha s kneževskim prostorijama je takav sačuvan komad aristokracije toga staroga kraljevskoga mjesta, kao Dubrovnik grada potresa i najbrutalnijih, najtragičnijih, barbarskih invazija. Šramica ima svu poeziju toga starog, kulturnog grada: sav čar zagrebačkog naglaska, bezazlenosti i

dosjetljivosti, sve gracije Zagrepčanke, ljepotice na glasu, jer kao Réjane što je Parižanka, Odilonka — Bečanka,^[17] Ljerka pl. Šram je klasična Zagrepčanka, pa kao Zagreb što ne može biti bez nje, tako ona ne može biti bez Zagreba, jer otkako je siroče bez oca i majke, Zagreb joj je majka i otac, dok je kao kum prati penatska herojska sjena koncipijenta dra A. Starčevića. Njena ljepota je plava pitomost majske zagrebačke pejzaža kad u Bukovcu miriše loza i kad se na Alojzijuševo^[18] bijele lijerovi i naše Ljerkice. Njen organ je glas proljeća, mladosti, uspomena i svega onoga što je najglasnije kad začuti. Ona je od onih srećnih osoba što kao bijele vile nose u naborima duše i haljine sve intimne ljepote nekih mjesta i krajeva. To osjećaju svi pravi Zagrepčani i zato je njen jubilej bila prava familijarna proslava kojom je lijepi i nesrećni grad što ga Šramica tako voli gledati sa Sljemena, proslavio najdraže svoje dijete, i to ne »šebig«, već kao »kebelirec« i »kobilir«, jer Zagrepčanin »špila gospona«^[19] i onda kada — — piše jubilarne »artikuluše«...

Mnogo, i odviše je igrala ova naša Tina Di Lorenzo,^[20] ova naša Reichenberg^[21] i ova naša Faustina što ne nađe svog Goncourta.^[22] Mnogo je glumila ta glumica kod koje šuplje i jalove fraze one bedaste konvencionosti što se zove »moderna naobrazba« tek ojačale njen prirodni umjetnički instinkt i njenu divnu prirodnost. Mnogo je trpjela na žutim daskama, što ne znače svijet, već mali svijet i sićušnost hrvatskog »jala«, kukavne malogradske naše zavisti, ali prave svoje uloge još nije glumila, jer nemamo komada što se događa na Griču, u Bukovcu ili u remetskom sjenastom zatišju, i u kojemu bi imala glavnu ulogu ova rijetka, lijepa i blagorodna umjetnica, simbol svih hrvatskih pitomosti, naša Maričon,^[23] naša Veronika Desinić,^[24] naše Zlatarovo zlato, što za sve prave Zagrepčane neće nikad više imati od dvadeset i pet godina. Ova lady je u stvari uvijek igrala samo Zagreb, i Zagreb, njen Zagreb zasu je kao sveti kip darovima i jubilarnim cvijećem, pa kada je sasvim neglumački, kao razmažena frajlica, zajecala od radosti i zaboravila ulogu naučene male govorancije, Zagreb, njen Zagreb je kao vrabac iz ruke zobao njenu nepriliku iznenađene licejke. Da nije zima i da je proljeće, i ja bih joj bio poslao običnu, jeftinu grančicu s čudnim, baršunastim cvjetićima, s m a c i c a m a : — grančicu naših uskrša.

To the happy few!^[25]

Bilješke

- [1] *Augusta Ada grofica Lovelace*, rođ. *Byron* (1815-1852), kći Lorda Byrona, književnica i matematičarka, začetnica ideje o računalu, smatra ju se za prvog programera. Udala se za *Williamu King-Noela*, prvog Earla od *Lovelacea* (1805-1893), engleskog političara i znanstvenika. Par je imao troje djece, uglednih pripadnika britanske aristokracije.
- [2] *Anthonis Van Dyck* (1599-1641), flamanski barokni slikar, poznat po ženskim portretima i Madonama. *Sir Thomas Lawrence* (1769-1830), engleski slikar, proslavljeni portretist.
- [3] Slavni francuski komediograf Molière umro je na pozornici dana 17. veljače 1673. godine od tuberkuloze, igrajući glavni lik Argana u svojoj komediji *Umišljeni bolesnik*.
- [4] *Maria Felicia Garcia Malibran* (1808-1836), slavna francuska pjevačica španjolskog porijekla. Njezina prerana smrt inspirirala je Musseta za *Stances à Malibran*.
- [5] *Fidija* (oko 490. pr. Kr. – nakon 430. pr. Kr.) i *Praksitel* (IV. st. pr. Kr.) su najslavniji starogrčki kipari. Matoš misli na slavnju Praksitelov kip *Afrodite Knidske*.
- [6] *Pierre Carlet de Chamblain de Marivaux* (1688-1763), francuski dramatičar i romanopisac, autor brojnih ljubavnih komedija (*Ljubavno iznenađenje*, *Dvostruka nevjera*, *Igra ljubavi i slučaja*, *Lažne ispovijesti*) i sentimentalnih romana *Marijanin život* i *Seljak skorojević*.
- [7] *Nanine, ou le Péjugué vaincu* (*Nanine, ili poražena predrasuda*), Voltaireova sentimentalna drama iz 1749. godine, nastala prema Richardsonovom romanu *Pamela*.
- [8] *Edouard Pailleron* (1834-1899), popularni francuski komediograf; Matoš misli na njegovu komediju *La Souris* (*Miš*).
- [9] *Marie Champmeslé* (1641-1698), glasovita francuska tragetkinja, osobito se istakla u ulogama Racineovih junakinja.
- [10] Misli se na glasovitu Velásquezovu sliku *Las meninas* (1656).

- [11] *Ninon de l'Enclos* (1620-1705), lijepa i obrazovana Parižanka, kurtizana, književnica i mecena umjetnosti, u čijem se salonu okupljala elita njezinog doba, gdje se raspravljalo o umjetnosti i književnosti. *Adrienne Lecouvreur* (1692-1730), istaknuta francuska tragedkinja, najslavnija glumica svoga doba. Igrala je u dramama autora kao što su Corneille, Racine, Molière i Crébillon.
- [12] Igra riječima; *ženirati se* znači ustručavati se, sustezati se; Matoš se poigrava s naslovom spomenute Sardouove drame *Madame Sans-Gêne* (*Gospođa bez ustručavanja*).
- [13] Lik iz Shakespeareovog *Sna ivanjske noći*, vilinska kraljica, žena Oberonova.
- [14] Istoimena Shakespeareova komedija, *The Merry Wives of Windsor*.
- [15] Francuski: Gospođa Hir; vjerojatno lik Mathilde iz drame *Un caprice* Alfreda de Musseta iz 1837. godine.
- [16] *Sofija »Coca« Dorđević* (1880-1908), beogradska glumica, miljenica publike; žena novinara Milana Dorđevića. Preminula u dobi od svega 28 godina.
- [17] *Gabrielle Réjane* (1856-1920), umjetničko ime Gabrielle-Charlotte Reju, slavne francuske glumice, najpoznatije po ulozi Catherine u Sardouovoj *Madame Sans-Gêne*. *Helene Odilon* (1865-1939), njemačko-austrijska glumica, od 1891. djeluje u Beču gdje se proslavila glumom i slobodnim načinom života; također je igrala Madame Sans-Gêne.
- [18] Dan sv. Alojzija, 21. lipnja.
- [19] »Igra gospodina«, glumi gospodina, pravi se veći gospodin nego što jest.
- [20] *Tina di Lorenzo* (1872-1930), slavna talijanska kazališna glumica; gostovala je i kod nas.
- [21] *Suzanne Reichenberg* (1853-1924), baronesa de Bourgoing, slavna francuska glumica mađarskog porijekla.
- [22] *La Faustin* je roman francuskog književnika *Edmonda de Goncourta* (1822-1896), predstavnika realizma i naturalizma, o pariškoj glumici.
- [23] *Maričon* je pripovijetka K. Š. Gjalskoga iz 1884. godine, o djevojci koja propada zbog nedostatka materinskog odgoja.
- [24] Pučka legenda o zabranjenoj ljubavi između Hrvatice Veronike Desiničke i grofa Fridrika Celjskog. Veronika je djevojka iz okolice Velikog Tabora, dvorca u posjedu grofova Celjskih; Fridrikov otac grof Herman dao ju je utopiti i zazidati u zidine Velikog Tabora. Josip Eugen Tomić napisao je povijesnu tragediju *Veronika Desinička* 1903. godine.

- [25] Francuski realistički romanopisac Stendhal svoje je romane posvetio »to the happy few«, sretnoj nekolicini, i to na engleskome, budući da njegova realistična djela u vrijeme romantizma u kojemu stvara nisu naišla na interes čitatelja. Radi se o referenci ili na Byrona (*Don Juan*) ili na Shakespearea (*Henrik V*), ili na Goldsmithovog *Wakefieldskog vikara*, gdje se spominje ta ili slična fraza.

Isadora Duncan

Sinoć vidjeh čuvenu plesačicu. Tek sinoć (14. V. 1903), jer bijah skeptičan. Sumnjičavost je najopravdanija kada se tiče žena, pa još tako lijepih kao Isadora. Budimo oprezni! Tek materina ljubav i ženska ljepota mogu biti izuzetkom skepse naše, više filoginske no mizoginske.

Evo zašto mi bijaše Isadora sumnjiva. Pravila je, ili još bolje, gradili su joj reklamu kao da se Evropa pretvorila u najbarnumskiju Ameriku. Reklama je najopasniji kritičar, stvarajući od umjetnika trgovca, robu od umjetnine. Otkada udari Sara Bernhardt u talambase reklame, hvaleći svoj esap — sebe samu —, otkako se amerikanizovala, grdno je pala kao umjetnica, postavši artikl za strance, roba za izvoz, poput Sardouove drame ili Gambettinog^[1] klerikalizma. Isadora Duncan činila mi se, dakle, nova Sara Bernhardt ili Cléo de Mérode.^[2] Ako i nisi socijalista, revoltira te već sama pomisao da je umjetnik i umjetnost burzanska akcija ili špekulacija.

Novac je, priznajem, ugodna stvar, najidealnija kada ga nemaš, ali kako da se odredi vrijednost Chopinove sonate ili Keatsovog stiha? Groza te hvata, pomišljajući da bi naše doba apsolutnog ekonomisanja moglo izumjeti financijsko tarifysko ocjenjivanje ljepote. Ljubav dvadeset franaka, majčina suza ni filira! Sunčani Mozart u cjeniku kao holandijski sir, a sutonski, gospodski Velázquez žrtva novog sistema, prozaičnijeg od metarskog. Kubelik^[3] je velikan jer zgrće novac kao bankir, a Lisinski je idiot jer umire od bijede, pa još u Jurjevskoj ulici!

No neka se raduje gospođa Evropa ako joj u klasične, reumatične kosti udari još više amerikanizma! Prekovodni Anglosaksonci nose iz Evrope Rafaela i Partenon, a donose Barnuma i jockeya. Dosele izvožaše Australija^[4] vunu i meso. Jučer izveze Isadoru. Domovina egzotičnih crnaca i kengurua konkurira Wagneru i Baudelaireu.

Australiji, toj ogromnoj staji, tom ogromnom oboru bî suđeno da bude

Betlehem nove umjetnosti, a lijepa Isadora ne čekaše da po nju dođu tri evropska maga, već dođe u Evropu gdje joj brzo dadoše zlata, tamjana i mirisa tri kralja: novčar, žurnalist i snob. Zato o Isadori ne pričam jer je već bez sumnje bolje od mene poznata iz novina.

Jamačno čitaste da ta australijska Aspazija^[5] šetaše golonoga u društvu anglosaksonskih Alkibijada i Kritona,^[6] bez straha od rugalačke sjenke Aristofana. Reklama i bezazleni globe-trotter evo već ne šteti ni praha mudrog Atenjanina, zakletog neprijatelja svih barbara. Jedna cura dođe, pa još iz Australije, da nauči Evropu Winckelmanna i Renana^[7] kako treba štiti tragove horegâ i gonetati sveti prah tragika. — Nietzsche i moderni profesor grčkoga Wilamowitz von Moelendorf^[8] upada mi već u riječ: — Švindl, švindl! Ta djevojka nije švindl američki već australijski: Schafsundrindfleischschwindel!^[9] — No, lijepa Australijanka se već osmjehuje, govoreći: — Not, my dear, nije tako! Švapski školnik laže. On nije Grk, jer zna grčki. Grci nisu biflali tuđih jezika. Taj vaš paidagog nije Helen, a ako je Helen, on je Aleksandrinac, jer tek u tom gradu bijaše gramatičara kao što je poštovani Wilamowitz. Postavite mene i tog pedanta pred poprsje mudrog Sokrata u Louvreu, i tako mi ljepote, ako taj mramorni strukovnjak ne rekne da sam ja prava pravcata Atenjanka, a poštovani profesor da je švapski moljac. Jer ja sam lijepa kao nimfa, ja sam krasna, dobra i mudra, ja sam Kalokagathija, iako sam rođena u zemlji pigmeja, kiklopskih ovaca i apolonskih goveda.^[10] A za reklamu neka vas ne boli glava. Zar nije imala reklamu Aspazija, Frina^[11] i Laida?^[12] Zar nije djed Homer pravio reklamu ženi Menelajevoj? — I Isadora mi pokaže svoju ružičastu i mramornu, atičku i bakhantsku nogu, a ja se sjetim Aristipa^[13] i zaboravim modernog Grka, veleučenog Wilamowitza. Eh, pravilni »vadli« su duhovitiji, helenski, klasičniji od svih profesora. Mlade noge su najbolja lekcija ne samo grčkog nego svih jezika. Je li da je tako, gospodo stari amateuri, i vi, gospodo ljubavnici, moja braćo?

Ne bih dakle ništa imao protiv toga da čudno ovo djevojčce nastoji uskrisiti grčko-rimsko plesanje i da kombinuje u harmonijske gestove poze s preraphaelitskih slika. To je neizvedivo, ali zanimljivo. Mi jedva ulazimo u duh narodni i duh savremenosti, pa nije vjerovatno da nomadska djevojka, rođena u klasičnoj Barbariji, može duboko proniknuti i vjerno restaurirati najoprečnije kulturne momente, da ih iznese harmonijom gestova, jezikom tako arhaičnim da ga mi više ne poimamo. Danas jedva shvatamo helenske

literarne i plastične simbole, a ta bezazlena Anglosaksonka zar da iznese pred kritični moderni duh mistično, zakopano, zaboravljeno blago helenskog plesa i mimike?

Pored drevnih igara, nepoznatih i Atenjaninu laiku, jer tek izabranik, mladi i divni Sofokle mogaše sudjelovati kod eleuzijskih misterija, ima ona toupet plesati dušu primitivnih slikara, dušu Renesanse i zakučastu dušu modernu. Orkestar, na primjer, svira Beethovena, a ona gestikuliše rukama i nogama, pada na pod, diže se, sklapa ruke i pruža ih u visinu: kao dijete, pružajući prpošnu ručicu za munjom i planetom. Badava: to je smiješno, ako nije podvala, »bluff« najnovije, australijske vrsti. Beethoven nije više nalazio tonova za sve zanose i gluhe boli titanske duše, a evo ta reklamska gospođica misli protumačiti svojim udim, glavom, desetinom prstiju i trupom sve ono što se jedva izrazuje gestovima stoglavog orkestra, skladnim pokretom svih zvukova od zujanja mušice pa do brujanja oluje, nestašnim skercom, pa gromovnom himnom topova u *Heroici*.^[14] Evo i opet jedne rđave spekulacije na račun simbolizma. Pošto su svi umjetnički izrazi analogni, nema sumnje da žena, ta muzika, kip, slika i gest, može u isti mah biti simbol svih umjetničkih izraza, najuzvišeniji gest prirode.

Žena u pokretu, plesačica pantomimska, može odista biti kao ishodište, žarište, simbol svih umjetnosti zajedno, jer je istodobni ritam (muzika), pokret (drama), gest (strast, lirika) i najzad, slika ili kip. Tako je i Mallarmé, suptilni i rafinovani Mallarmé, shvatio u zagonetnoj onoj crtici duboko, simbolsko značenje plesa, naslućujući u njemu jednostavnije i elegantnije rješenje onoga što je tražio Wagner: univerzalni, apsolutni izraz, najviši simbol. Ali žena, premda veliki simbol, nije apsolutni simbol, iz prostog razloga jer nije muško. Tu je jamačno ključ za zagonetku androgina kao simbola; zbog toga ima veličanstveni Leonardov sveti Ivan ženomuški tajanstveni lik; radi toga je androgin simbol genija, jer je genij očinstvo i materinstvo. Potpuni simbolski ples bio bi dakle simbol androgina, ili ples muškarca i žene, dakle ples dvojice.

Muzika je, dalje, govor viši, dublji, širi i jezgrovitiji, odnoseći se prema riječi kao riječ spram mimike lica, a mimika lica prema gestikulaciji, mimici tijela. Tko dakle tvrdi da simbolizuje muziku rukama i nogama, nije apsurdniji i bezazleniji od onoga tko bi plešući glumio višu matematiku ili filozofiju. Schumann mogaše vjerno prevesti *Manfreda*,^[15] a Berlioz *Childea-Harolda* i *Romea*,^[16] ali Byron i Shakespeare nisu tumačili neke

poznate muzikalne kompozicije. Za taj posao trebaše genijalnih mišica jedne Australijanke. Ples i gest svakako, kao i muzika, odgovaraju emocijama, ali to je izraz tako primitivan da ga već zaboravimo. Isti pokret može biti izraz najoprečnijih osjećanja. Kod tog muzikalnog mjesta baca se Isadora o tle, dok bih ja tek zatvorio oči ili promijenio boju, Talijan uskliknuo, Englez — zaspao itd. Pa da i postoji razumljiva, konvencionalna, ugovorena (kao kod gluhonijemih) gestikulacija, razumljivo i logično izraživanje, zgodno za pratnju muzike, jasno je da bi solo-plesačica mogla dati izraza tek ritmu, melodiji. Koja žena bi mogla rukama i nogama pratiti, recimo, ritam *Minutskog valcera*?^[17] Kako da pleše fugu? Kako plesati *Mondschein-sonatu* ili koju Schubertovu melodiju? Ali dopustimo da se mogu izraziti pokretom neke melodije, kako da se izrazi pantomimskim solo-plesom saglasje, akord, arijelski ples više melodija i motiva? Za simfoniju bi trebalo toliko plesačica koliko je raznih instrumenata, toliko okreta koliko ima nota, zvukova. Ali kako izraziti boju tonova? Baš bih htio znati kako bi Isadora Duncan plesala fagot, kako trombon. Taj simbolizam boluje od kontrabaskih, bubanjskih, bombardonskih pretenzija.

Zbog svega toga smatram naivnost tog lijepog djeteta klasičnim dokazom modernog umjetničkog barbarstva, majmunskog snobizma, estetičke anarhije, dekadencije ukusa. Da se ti atentati na fra Angelika, Fidiju i Beethovena mogu događati u Parizu, u Trocadérou,^[18] preko puta od Eiffelova tornja, dokazuje ponovno da Pariz nije osobito muzikalan i da i danas može počiniti gluposti za ženu, za lijepu ženu. U Beču nije imala Australijanka uspjeha, i to tješi i one koji ne vide razlike između Australije i Austrije. U Njemačkoj se proslavila jer je Njemačka najspretniji majmun pariskih elegancija no ikada, jer tu neoriginalnu zemlju oduševljava svaka originalnost okrom neoriginalne originalnosti njemačkog cara. Vi jamačno poznate Isadoru po slikama. Najbolja će biti ona u *Jugendu*^[19] Kaulbachova.^[20] Isadora Duncan ima klasično tijelo, nema klasičnog lica. Crna kosa je dosta mršava i kratka, nos naivan, oči velike i bistre.

No pored svih tih previsokih pretenzija je ta umjetnica izvanredna pojava u kozmopolitskoj umjetnosti.

Premda je njena plastična interpretacija muzike apsurdna, vrlo je ukusna i originalna. Orkestar svira *Orfeja* (Gluckovog, ne Offenbachovog),^[21] i eto Isadore, ali ne u odijelu bagdadske kneginjice, već u tankom, svilenom,

providnom plaštu, u koprenastoj nagosti. Divnih li pokreta i koraka! Ne, ništa na svijetu nije ljepše od mladog, zdravog i pravilnog tijela!

Ta oživjela drijada, što igra u krugu ispod orkestra, pod ogromnim orguljama, usred dvorane šarene od svijeta kao titanska košara puna živa cvijeća, taj nježni i snažni stvor sa bokovima kao u visoke vaze, sa rukom i gestom vestalinke i Pitije, odista je sve: slika i simbol ovog svijeta. Najljepša, najružičastija, najtoplija je među tim mlačnim večernjim sjenama. Ravna je i visoka kao ljljan, sjajna i pravilnog kretanja kao planet. Ona je harmonijski stožer te obasjane ljetne noći, ona je oživjela pjesma, suza i radost: divni, topli kontralto, pretvoren u živu statuu. Toj čarobnoj golotinji bi odista i odijelo bajne Semiramide bilo karikaturom. Zato se i zaogrće kod svake kompozicije drugim bijelim ili ružičastim duvkom, kao sanjarica Luna mekanim oblačkom, a djevojčice prozirnim stidom. Cléo de Mérode, koju gledah izbliza svaki dan preko dvije nedjelje, ima možda ljepše, izrazitije, modernije ruke i ljepši baršun u gazelskim očima, ali što je taj pozlaćeni okvir oko kompromitovane starosti kralja Leopolda^[22] prema tome proljeću iz daleke, zdrave zemlje! Pariz vrvi ljepoticama, ali pariska obuća kvari i najmodelsiju nožicu, dok Isadora nema noge za cipelu već za mramorni pijedestal. Kao Afrodita, ona je rođena da goluje. Ej, ovaka koljena nisu da se o njima referira kao o dosadnim knjigama, nego da ih obujmiš pobožnošću trojanskog junaka ili opjevaš lezbijskom strofom,^[23] čistom kao olimpski snijeg i vrelom kao Sapfin znoj! A kada se sjetim da je koji moderni ekonom možda već izumio tarifu za to dijansko stopalo, dođe mi da s pjesnikom zakukam za vremenom kada pjevači i umjetnici bijahu izabranici bogova i hetaira.

Na koncu prikazivaše i plesaše Isadora Straussov valcer. Za tu finu, strasnu, sentimentalnu, frivolnu i dobroćudnu muziku odabrala je suknjicu dokoljenicu, crvenu, crvenu! Najprije stajaše pod sparnim, sladostrasnim orkestrom kao vrući, podnevni makov cvijet. I makov cvijet, crvena ruža, rumena kamelija stane drhtati, buditi se, oživljavati, kretati se, kovitlati se na vjetru od muzike kao crven demon, kao ludi, strasni, rumeni, purpurni plamen. I na žute daske, kroz latičastu kišu sanljivih i strasnih zvukova ispade iz grimiznog cvijeta, grimiznog demona i grimiznog ognja-lutaoca srce, crveno, krvavo, mlado srce — Srce-Žena, i to divno, purpurno srce igraše ritamskim drhtanjem zanosne, samotne, krvave zvijezde. Kao da iz žive muzike vrenu iskra crvene ljudske krvi, i iz te purpurne munje sada se

pomalja a sada iščezava ružičasto, mramorasto djevojčice što najzad prestade biti cvijet, duh, plamen, srce i bakhantska kaplja ljudske krvi, postavi umorna gospođica u negližu, s reklamskim imenom i prezimenom iz arhajske Shakespeareove tragedije, s reklamskom prozom fantastične mitologije Gustava Moreaua,^[24] s reklamskom suknjicom, crvenijom od Reclam-biblioteke,^[25] crvenom kao najšarenije, najcrvenije reklamske afiše.

Isadora Duncan, kao simbol, nije simbol apsolutne umjetnosti nego simbol moderne reklame. Kao glumica-plesačica je doduše pretenciozna, ali bi mogla biti prva preporoditeljica modernog plesa. Ona pleše dušu. Spiritualizuje ples, divinizuje ljudsku ljepotu, i to je sasvim helenski. Pored nervoznog rictusa modernog baleta javila se želja za prirodnošću, intimnošću, iskrenošću, simbolizmom u plesu. Iz historijske, stare, mršave, svilene frou-frou-leptirice^[26] baleta iščahuruje se ples budućnosti, ozbiljan, dubok, gol i skladan kao klasični kip. Moji znanci, imajući sreću poznavati tu divnu ženu, vele mi da rado, uvijek i svuda pleše, da je ples njezin govor, njen genij. Njezin pokušaj je nešto veliko i novo, renesansa plesanja i pokušaj da ta vještina i opet postane dostojna sestra muzike, poezije i plastike. U vijeku krojača, grbavih profesora i vatiranih »vadra« to je izvanredno nastojanje, i nije čudo da za takovo djelo izabraše besmrtnici ljepoticu, jer je Ljepota sestra Geniju, najdivnije čedo neba, utješljiva slika ljubavi, zdravlja i harmonije.

Obzor, 28. 5. 1904.

Bilješke

- [1] *Leon Michel Gambetta* (1838-1882), francuski državnik, protivnik Napoleona III, vatreni govornik, republikanac, protivnik klerikalizma.
- [2] *Cléo de Mérode* (1875-1966), svjetski slavna francuska plesačica iz razdoblja Belle Époque.
- [3] *Jan Kubelik* (1880-1940), češki skladatelj i violinist, zbog virtuoznosti su ga uspoređivali s Paganinijem. Stekao međunarodnu slavu i obogatio se; imao vilu u Opatiji.

- [4] Nije točno da je Isidora Duncan iz Australije; rođena je u San Francisku u Kaliforniji 1882. godine.
- [5] *Aspazija* – lijepa i obrazovana Grkinja iz druge polovice 5. st. pr. n. e., Periklova ljubavnica.
- [6] *Kriton*, prijatelj i učenik Sokratov; pokušao ga spasiti od smrti. Jedan od prvih Platonovih dijaloga *Kriton* opisuje razgovor kojega su Sokrat i Kriton vodili u zatvoru.
- [7] *Ernest Renan* (1823-1892), francuski filolog i povjesničar religije, hebraist i književnik; religiju istraživao racionalno, suvremenim historiografskim metodama.
- [8] *Enno Friedrich Wichard Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff* (1848-1931), njemački klasični filolog. Suparnik Nietzscheov, kritizirao je njegovo *Rođenje tragedije* zbog nepoštivanja znanstvenih metoda.
- [9] *Schafstundrindfleischschwindel* (njem.) – prevara ovčetine i govedine; aluzija na činjenicu da se u Australiji uzgaja mnogo ovaca i goveda.
- [10] U starogrčkoj mitologiji Apolon je i zaštitnik stočarstva.
- [11] *Frina* – lijepa atenska hetera iz 4. st. pr. n. e.
- [12] *Laida* – ime nekoliko starogrčkih hetera, od kojih su najpoznatije ljubavnica Diogenova i Aristipova, te ljubavnica Apelesova i Demostenova.
- [13] *Aristip* (435-356 pr. n. e.), starogrčki filozof, Sokratov učenik, osnivač cirenske škole koja je zastupala hedonizam.
- [14] *Eroica*, Beethovenova III. simfonija.
- [15] Robert Schumann autor je glazbena adaptacije Byronove drame *Manfred* (*Manfred. Dramska poema s glazbom u tri dijela*, 1852).
- [16] Hector Berlioz je skladao simfoniju *Harold en Italie* (1834), inspiriranu Byronovim *Childeom Haroldom*, te dramsku simfoniju *Roméo et Juliette* (1839), prema Shakespeareu.
- [17] Poznati Chopinov *Minutni valcer* u Des-duru, poznat i pod naslovom *Valse du petit chien*, posvećen grofici Delfini Potockoj.
- [18] Trg i park nasuprot Eiffelovog tornja; na njemu je 1878. za svjetsku izložbu izgrađena stara Palača Trocadéro, zapravo velika hala za održavanje skupova i koncertna dvorana, prepoznatljiva po dva tornja. Srušena je 1937. kada je na njezinom mjestu izgrađena Palais de Chaillot.

- [19] Njemački časopis za umjetnost, izlazio u Münchenu od 1896-1940; u njemu su objavljivali umjetnici tzv. *Jugendstila*.
- [20] *Fritz August von Kaulbach* (1805-1874), njemački portretist i historicistički slikar, iz poznate umjetničke obitelji. Isadoru Duncan potretirao je 1902. godine.
- [21] *Christoph Willibald Gluck* (1714-1787), njemački skladatelj, značajan reformator opere; opera *Orfej i Euridika* iz 1762. jedno je od njegovih poznatijih djela. *Jacques Offenbach* (1819-1890), francuski skladatelj njemačkog porijekla, autor opera i opereta (opera *Hofmannove priče*, opereta *Orfej u podzemlju* i dr.); zbog melodioznosti svoje muzike vrlo popularan i često izvođen.
- [22] Belgijski kralj Leopold II. (1835-1909) stekao je golemo bogatstvo koloniziravši Kongo u Africi, koji je bio njegov privatni posjed. U vrijeme njegove osobne vlasti nad tom kolonijom provodili su se nevideno nasilje i zločini (urođenici su sakaćeni, milijuni su ubijeni), pa je zbog pritiska svjetske javnosti kralj 1908. godine bio prisiljen odreći se osobne vlasti i prepustiti Kongo na upravu državi Belgiji. *Cléo de Mérode* (1785-1966), svjetski slavna francuska plesačica iz razdoblja Belle Époque, bila je navodno njegova ljubavnica.
- [23] Lezbijska, safička strofa, vrsta strofe koja se sastoji od tri safička jedanaesterca i jednog adoneja, nazvana prema starogrčkoj pjesnikinji Sapfo s otoka Lezbosa (oko 600. g. pr. n. e.).
- [24] *Gustave Moreau* (1826-1898), francuski simbolistički slikar, slikao egzotične, fantastične motive prožete erotikom i misticizmom, biblijske i mitološke teme. Snažno je utjecao na nadrealiste.
- [25] Poznata naklada i knjižara iz Leipziga, koja objavljuje vrijedna djela svjetske književnosti u malim i jeftinim izdanjima. Prema tradiciji, u njihovoj poznatoj biblioteci *Reclams Universal-Bibliothek*, crvenu boju naslovnice imaju izdanja svjetskih književnika na izvornim jezicima, a žutu njemački autori i prijevodi stranih autora.
- [26] *Frou-frou* (franc.) – šuškanje haljine.

Paderewski

Uoči proljeća i opet bijah u Châteletu^[1] na galeriji. Pored mene crnac, grdna ljudeskara, jamačno model. Okovratnik mu tako snježan i visok da nad tijelom stoji glava kao tačka nad *i*. Pored crne nesreće lijepa bijela cura, negromanka i melomanka, više voli crnca od fagota — čini mi se. Ako je udata i ako joj je muž pisac, reći će mu, nesrećnica, za eventualno crno čedo da je tako garavo jamačno zbog njegovog silnog baratanja tintom. Ah, te žene vole sve! Vole i crnu, tragičnu boju, boju noći i »viksovanih« cipela, boju svećeničke rize i »nokata u crnini«. Moja susjeda nudi crnca slatkišima, a on ih (crn ti obraz, crni Arapine!) guta i mota, mota i guta da mu pucaju crni zaušnjaci, govoreći crnim, ekvatorskim, piramidskim, krokodilskim naglaskom: — Merci! Merci! Boli me već prsluk! Prsluk će mi pući! Pantalon — eksplozion! Bomboni — torpedo, pantaloni petnaest franaka! Bomboni dobri, Nini dobra, ali i pantaloni dobri! — Ah, to ništa ne čini, moj dragi Chocolat!^[2] — mazi ga Desdemona i pravi glasne dosjetke — mrtva usta da nasmije! Usta joj južnjačka, strasna i široka kao Kotorska (»Bocca«), ali neslanija. Colonneov orkestar već »štимуje«, a moj Crnković (da tako nazovem to čarno čedo čarne Etiopije) uživa kao ono perzijski šah u Beču.^[3] Bum, bum! Bujanj i kontrabas, to je za njega! A i ja uživam jer me sve zanima: i bubanj, i Nini, i Chocolat, i anarhijska konverzacija instrumenata, i žagor publike, pa to večer, ta šarena tama, ta izobličena sjenom i elektrikom lica, ta lažna noć dok je napolju dan, ona gospođa u loži, imitirajući jedan portret de la Gandare,^[4] te nervozne boje u artificijelnom sutonu Degasovih^[5] pastela, ova mizerija i oduševljenje posljednje galerije nad sitim pogledima i svilenim šarenilom loža i partera, to miješanje znoja s muzikom, muzike sa smijehom, smijeha s bojama, boja sa sjenama i sjenastim melankolijskim mislima. U toj buri, šaptanju, okrutnom sjaju, draguljima, blijedim licima, bujnim ženama, u toj noći, danu i večeri, u tim sjenama, glasnim polusjenama i drekavim, jasnim, brutalnim konturama, na

tom glumišnom svjetlu što sve defiguriše, karikirajući ili ideališući, u tom napetom čekanju, burnom nemiru, diskusijama, sanjama i šalama, ne uživam božanske ambrozije Olimpa nego tebe, božanski, rugalački, skeptični, oduševljeni, mušketarski nemiru, sveta iskro, električno Svijeta, veliki Pariže! Ovi redovi od partera preko loža pa do nas proletaraca s cijele zemlje, ovi redovi su simbol društva, njegovih kasta i njegovih karaktera, slika svjetskog reda i nereda socijalnog i moralnog. Boemi bacaju u lože i na parter »strelice« od papira i svijet se smije. Jedna se zabola u dekoltirane, gole grudi i tisuć ruku udari u pljeskanje! Iza smijeha i galame vikne neko sprdalo: — Živio Loubet! — Ne! Živio Paul Loubet!^[6] — Ali ne! Vive Madame Loubet! — drekne rutavi rapin^[7] i opet hura, galama, smijeh! Panduru ni traga! Jer to je demokracija, vesela i mokerska poput atenske, a sada će nas sve složiti divna umjetnost, kao ovčas što nas je nasmijala obitelj Gospodina Predsjednika Republike.

Na podiju, na drvenoj terasi pozornice, sjede već glazbenici kod oživjelog svjetla. Oko mene se glasno ističu snobovi, gradeći se muzikalni, umjetnici, govoreći o Wagneru, Debussyju, d'Indyju.^[8] Silesija stranaca. Rusku studenticu poznaš na prvi pogled, tako je neestetična i ružna. Skiti u Heladi!^[9] Najviše mi ta gospodica dosađuje kada se pravi zanimljiva svojom četverouglastom spoljašnjošću, po receptu Turgenjevljevih i inih romana. Od svih koketerija najnesnosniji mi je ženski Antisten.^[10] Od svih poseura je najneiskreniji, najprepredeniji antiestetički glumački cinik. Od svih stranaca ima tu najviše Anglosaksonaca, te najnemuzikalnije rase. Te kulturne ovce idu na ovakva uživanja kao vojnici na dužnost. Sjećam se na Goetheovog Engleza u Rimu. Englezu je muzika i plastika kao neugodna ali nužna dužnost, grozna formalnost, kao đaku ispit. Razumijem zašto preziru Engleze Byron, Delacroix, Heine, Nietzsche, Whistler, Wilde. Kroz čadorje te kulturne ciganije duva neopisiva čama, licemjerje, spleen. Englez je Židov bez duhovitosti, Nijemac bez »Gemütha«, Francuz bez radosti, Feničanin bez Hanibala. Drugi nastoje prirodu, mašinu, humanizirati, Englez je čovjeka pomašinio. Engleske čuvene ljepotice su one ljepotice u brijačkim izlozima, s razlikom da su u starosti suhe i gadne kao poderane jahačke čizme. Suditi današnjemu Englezu po Shakespeareu je kao suditi današnju Grčku po Homeru ili današnju Hrvatsku po Dubrovniku. Engleska umjetnost je suvišan luksuz, kao oni izvrsni konji. Najbolji konjanik je beduin ili Kozak na patuljastom kljusetu. Odatle

jalovost engleskih napora Ruskina i preraphaelita.^[11] Naš slijepac ima više poezije pod krpama no svi ti snobovi pod svojim kariranim prslucima. Brahms umire u gradu gdje liječnici kao Billroth^[12] sviraju bolje od svih engleskih virtuoza. Odatle antipatija Nijemaca i Engleza, najmuzikalnijeg i najtupouhijeg naroda. Simpatija nije srodnost jezika nego srodnost osjećanja. Melankolijski, humanitarni i lirski Rus bliži je Germanu od Sullivana^[13] ili Chamberlaina.^[14]

— Ah, misl'jah doći na koncert, a padoh u menažeriju! Moj nos trpi, ali ne od mošusa. Demokracija smrdi na posljednjoj galeriji, smrdi kao lisica. Aj, ništa na svijetu ne zaudara kao gospodin Reinecke! — rekne prijatelju Švabi.

— Vi se varate. Znae tko smrdi više od lisice? Poljski židov, imenom Fuchs. A kako to, kolego, zima je prošla, a vi još u pelcu?

— Eh, amice, pariski Jevrejin, imenom Renard,^[15] ne htjede kupiti mog pelca jer nije pelc i jer —

— Nije valjda imao dosta novaca —

— Ne. Jer, kaže, ne trguje slaninom, već gospodskim haljinama. Htio me tužiti za uvredu poštenja.

— Der Schlag soll ihn treffen!^[16] Ta jăka vašeg pelca nije odviše masna.

— Eh, prijatelju, nema ništa tragičnije od mršavih kaputa, masnih od masti ljudi bez masti...

Jedna, dvije simfonije, Berlioz, taj Musset i Delacroix muzike, pa Brahms, dobri švapski profesor, spavajući u sjeni, daleko od tramvaja i lokomotiva. I u ljude, u sparni zrak, drhtavica od čekanja! Jer čekam njega, Paderewskoga. *Pas de rêves*^[17] znači nema sna, bez sna. I odista, Paderewski je toliko živio, toliko vidio, da bez sumnje nema iluzije osim umjetnosti (i samoga sebe). U Americi je »Padruski«^[18] jedan od najpopularnijih ljudi. Novac je sloboda, a Amerika bijaše Paderewskome novac, grdan novac. Pošto Amerikanac najbolje plaća ljude koje najmanje razumije ili koji — poput Barnuma — najbolje njega razumiju, taj glasovirač mora da je u dolar-zemlji postao humorist kao Twain, ako ne postade anarhist poput svog zemljaka, ubojice pokojnog Mac Kinleyja.^[19] Svi, to jest najreklamskiji, najplaćeniji, najpoznatiji slikari su ga portretirali kao Alma-Tadema.^[20] Plemeniti i bogati potomci Thackerayevih snobova

divili su se tim slikama, a diveći se portretu, divi se snob i modelu. Na londonskom koncertu kažu da je plemenita lady udarila tjemenom o zemlju pred glasovinom i velikim čovjekom. Takve časti ne doživi Schubert i Schumann. To se dešava tek bogovima, kovini i kamenu, u koje ne vjeruje više arijska rasa, pa velikanima, pred kojima javno, patetički padaju na koljena katolički svećenici. Njemu je ta lady poslužila besplatnom reklamom, kao on što je skupa reklama fabrikantu Steinwayu.^[21] Paderewski je, dakle, realist ili sinteza između novca i talenta, između financije i muzike, između zlatnog teleta i zlatnih ideala. U Varšavi spekulira kao vlasnik hotela. Živi u Parizu, u Alpama, na poljačkim zaseocima, punim Kraszewskove^[22] poezije, pa u kakvoj krasnoj, horacijevskoj zavjetrini,^[23] u svojoj vili u Morgesu, na ženevskom rosnom jezeru. Na draguljskom, svježem Lémanu miješa se njegova prozaička reklamska i medijska sjena s duhom Rousseaua i Shelleya, a ti pokojnici mu jamačno zavide na njegovom novčarskom talentu. Na ovom će koncertu čuveni Poljak svirati Beethovenov koncert i sviranjem će više zaslužiti nego Beethoven što zasluži komponujući godinu dana. Novac je sreća i Paderewski je srećniji od gluhog Beethovena.

— Ali Beethoven je slavniji! Slava više vrijedi od zlata! — I to je sumnjivo, poštovani čitaocē. Lemaître, čini mi se, govoreći o Renanu^[24] veli da je pisac knjige o Isusu u Parizu poznat i slavan kao Rochefort^[25], Sara Bernhardt i Paderewski. Čitaoci modernih novina i oglasa bez sumnje bolje poznaju tog svirača od Montaignea ili Seb. Bacha. Paderewski bez sumnje neće umrijeti od nevolje kao Lisinski, Chatterton^[26] ili Baudelaire.^[27] Premda nije škrtac kao legendarni Rembrandt, pozna kao Paganini vrijednost novca ili kao Meyerbeer^[28] ili Barnum vrijednost reklame.

Eno ga! Žene dobivaju grčeve. Ruske i poljačke studentice jauču od oduševljenja kao pramaljetne mačke. Nitko ne opaža da je taj junak engleskih slikarskih »ekshibišna«, kumir američanske reklame i poljačka dika, sitan i da ima noge, noge penzioniranih konjanika, noge »Pinkl-juda«,^[29] neapolonske, nedionizijske noge, grozne o-noge! Iza neopisivog delirija evo ga kod glasovira. Kosa mu je bjeličasta, upravo nema određene boje, »changeant«, tako je bojadisana, naprašena, što li, a mekana je, pamučna, paučinasta kao da je dugo trljana i pahuljana. S obraza ne blista ljepota ni grdoba genija, niti ljepota pravilne mladosti, niti zlatni sjaj zrele starosti. Oko je žmirkavo. Liszt mora da je drukčije gledao. Čuvena fizička ljepota

Paderewskoga je djelo reklame, imaginacije, fotografa, krojača i brijača, ali ruska buntovnica, poljačka umnica, njemačka umjetnica i engleska turistica, sve to šapuće, uzdiše i jeca: Alaj je krasan! Interesantan! Chic! Smart! Göttlich!^[30] Splendid! Horošij!^[31]

Čisto me veseli konstatovati da Paderewski ne svira kao Barnum, već kao Paderewski. Kolika elegancija, mirna emocija, koliko najvišeg, velikog i prostog stila! Maksimum uzbuđenosti, nijanse, i maksimum sabranosti, mira, velikog shvatanja. Tako nekako mora da sviraše učitelj toga najboljeg »šopiniste«, nježni Chopin, kada je bio zdrav i jak, kada ga još nije mučila George Sand kao bijednu hartiju ili kao bijednog Musseta.^[32] Iza nečuvenog aplauza i izazivanja poklonio nam je Paderewski, jedini mirni i hladni čovjek u onoj tisućglavoj vrućici i deliriju, jednog Schuberta, prosti i srdačni adagio. Taj pianissimo, ta kristalna, stilizovana, mirna a opet iskrena i topla melankolija, ta klasična prostota — sve je to neopisivo. Da se sve dâ opisati, ne bi trebalo koncerata. Zaboravih da slušam glasovir. Zaboravih i na Paderewskoga. Iz slatke, stare, dobre melodije javio mi se u medenoj melankoliji Jean-Paulovog^[33] smiješka debeli, nasmijani Schubert, ta najveća bečka dobričina, taj guter Kerl,^[34] taj najsladi od svih ugodnih ćeretala. U glavi mu duh od nekoliko boca Heurigera, na rudastoj kosi, upravo na šiji, na leđima mu nahereni cilindar, u ljevici draga ćeretuša gitara, u desnici ogromna šulmajsterska marama, a u dobrotivom, malom oku, iza špisbirgerskih naočara suza, vječna suza Schubertova, plač-suza i smijeh-suza! I sjetih se neke lijepe, muzikalne gospođice, pa neke kuće i Schubertove melodije Heineovih stihova: »Still ist die Nacht, es ruhen die Gassen, in diesem Hause wohnte mein Schatz!«^[35] I ne bijaše mi više krivo da Paderewski ima više novaca od Schuberta i više slave od Lisinskoga. Žalio sam što nije bogatiji od Rothschilda i čueniji od silnog cara koji ga je onomad izjurio jer mu reče u brk da je Poljak, da još Poljska nije propala!

Da budu interesantni, neki glupani su zviždali. Za koju godinu će herostratski snobovi i kreteni ubijati i knezove umjetnosti, samo da dođu u novine.

Ako Paderewski više cijeni novac od tih civilizovanih majmuna, donoseći mu šakom i kapom zlato, kao njihova nemušta braća što nose mudrom Indijancu sunčano, visoko voće, ako prezire fukaru u fraku i fukaru u drugim modernim krojevima, nema nikako krivo. Kao u Rim što vode svi

putovi, tako ide i muzika u satiru, u vječni grad smijeha i radosti. I danas je još otac i zaštitnik muzike rujni i drski Bakhos, bog crvenog poleta i krvavog rugla. Neka mi ne zamjeri, dakle, sveta Cecilija^[36] za tog susjeda, golaća i smijača.

Pokret, 10. 7. 1904.

[Ignacy Jan Paderewski (1860-1941), glasoviti, izuzetno popularni pijanist; kasnije, burne godine 1919., bio je i prvi premijer i ministar vanjskih poslova Poljske.]

Bilješke

- [1] Jedno od najvećih i najpoznatijih pariških kazališta.
- [2] Franc. čokolada, nadimak osobi tamne puti.
- [3] Aluzija na anegdotu da je perzijski šah, upitan što mu se najviše sviđelo u bečkoj operi, odgovorio: »ono prije nego su se ugasila svjetla« (štimanje glazbala).
- [4] *Antonio de la Gandara* (1862-1917), francuski slikar španjolskog porijekla, u svoje vrijeme vrlo slavan portretist.
- [5] *Edgar Degas* (1834-1917), slavni francuski slikar, grafičar i kipar; impresionist, poznat po slikama balerina, konjskih utrka i aktova.
- [6] Sin predsjednikov. (op. A. G. M.)
- [7] Mazalo, slikar. (op. A. G. M.)
- [8] *Vincent d'Indy* (1851-1931), francuski skladatelj i glazbeni pedagog.
- [9] Tj. barbari u civiliziranoj zemlji. Skiti su živjeli na području današnje južne Rusije i Ukrajine.
- [10] *Antisten* (455-360. pr. n. e.), grčki filozof, Sokratov učenik, osnivač ciničke

škole i učitelj Diogenov.

- [11] *John Ruskin* (1819-1900), vodeći engleski povjesničar umjetnosti viktorijanskog doba, estetičar, likovni i društveni kritičar, pisac i slikar. *Prerafaeliti* su pristaše *prerafaelitizma*, engleske slikarske škole iz sredine 19. stoljeća, koja je priznavala samo slikarstvo prije talijanskog renesansnog slikara Rafaela. Ruskin nije bio osobiti pristaša prerafaelita, ali je branio njihovo pravo na vlastitu estetiku.
- [12] *Theodor Billroth* (1829-1894), njemački kirurg, profesor u Zürichu i Beču (Brahms je umro u Beču).
- [13] *Sir Arthur Seymour Sullivan* (1842-1900), engleski skladatelj, autor velikog broja opera u suradnji s dramatičarom W. S. Gilbertom.
- [14] *Houston Steward Chamberlain* (1855-1927), njemački književnik engleskog podrijetla, jedan od preteča nacizma; bavio se i glazbenim studijama, pisao o Wagneru čija je kći bila njegova žena.
- [15] *Reinecke* je lisac iz njemačkih pučkih priča; *Fuchs* je njemački lisica; *Renard* je francuski lisac. Matoš se poigrava istoznačnicama.
- [16] *Der Schlag soll ihn treffen!* (njem.) – Udarila ga kap!
- [17] Francuski: nema snova, bez snova. Igra riječima s prezimenom Paderewski.
- [18] Prezime Paderewski izgovoreno na engleski način.
- [19] *William McKinley* (1843-1901), 25. predsjednik Sjedinjenih Američkih Država, ubijen u atentatu. Ubio ga je Leon Czolgosz, anarhist poljskog porijekla.
- [20] *Laurens Alma Tadema* (1836-1912), engleski slikar nizozemskog porijekla.
- [21] Slavna njujorška obitelj proizvođača klavira, porijeklom iz Njemačke.
- [22] *Józef Ignacy Kraszewski* (1812-1887), poljski književnik, novinar, povjesničar, znanstvenik, slikar, autor velikog broja književnih i drugih djela (oko 600 svezaka); najpoznatiji je po povijesnim romanima s temom Poljske.
- [23] *Horacijevska zavjetrina* – aluzija na činjenicu da je starorimski pjesnik Kvint Horacije Flak odbio Augustovu ponudu da mu bude tajnik, više cijeneći miran život na imanju Sabinumu kojega mu je poklonio Mecenat.
- [24] *Jules Lemaitre* (1853-1914), francuski pisac, kazališni i književni kritičar (poznato djelo *Suvremenici* u sedam svezaka). *Ernest Renan* (1823-1892), francuski filolog i povjesničar religije, hebraist i književnik; religiju istraživao

racionalno, suvremenim historiografskim metodama.

- [25] *Henri markiz de Rochefort* (1830-1913), francuski političar i književnik, autor brojnih vodvilja i popularnih komada, osnivač satiričkog tjednika *La Lanterne* (1868-1869) u kojemu je žestoko napadao Napoleona III., što je završilo zabranom lista i Rochefortovim uhićenjem. Opozicionar, ljevičar, radikal; simpatizirao je Parišku komunu, te je nakon njezinog sloma progнан u Novu Kaledoniju, ali je uspio pobjeći u San Francisco, pa u Švicarsku. Živio je u egzilu do amnestije 1880. godine. Jedan od istaknutijih anti-Dreyfusarda. Zvali su ga »le Prince des polémistes«.
- [26] *Thomas Chatterton* (1752-1770), engleski pjesnik, poznat kao autor krivotvorene srednjovjekovne poezije; omiljen kod kasnijih romantičara. Počinio je samoubojstvo otrovavši se arsenom.
- [27] I Lisinski i Baudelaire umrli su u bijedi.
- [28] *Giacomo Meyerbeer* (1791-1864), njemački operni skladatelj židovskog porijekla, djelovao najviše u Parizu i Berlinu; jedan od najuspješnijih, najpoznatijih i najbogatijih autora svoga doba (opere *Robert le diable*, *Les Huguenots*, *Le prophète*).
- [29] *Pinkl-jud* (njem.) – Židov trgovčić (koji sa svojim zavežljajem, »pinklom«, putuje trgujući).
- [30] *Göttlich* (njem.) – božanstven, divan.
- [31] *Horošij* (rus.) – divan, krasan.
- [32] I Chopin i pjesnik Alfred de Musset bili su ljubavnici književnice George Sand.
- [33] *Jean Paul*, pravim imenom Johann Paul Friedrich Richter (1763-1825), njemački romantičarski književnik.
- [34] *guter Kerl* (njem.) – dobar momak, dobričina.
- [35] Tiha je noć, miruju ulice, u ovoj kući stanovaše moje zlato (20. pjesma iz Schubertovog ciklusa *Die Heimkehr*, 1823-1824.).
- [36] Sveta Cecilija je zaštitnica glazbe.

Barnum

Već preko mjesec dana je Pariz poplavljen afišama. Šarene, neukusne, bodu oči, dosađuju, proganjaju. Zidovi, krovovi, barovi, kafane — sve se to zašarenilo pod raznobojnim papirima. U svim velikim listovima izadoše, na cijelim stranicama, reklame: *The Barnum & Bailey, greatest show on earth*. Pariz ne bijaše tako pun ruskog cara kao dolaska »najvećeg pozorišta na zemlji« pokojnog vodopije Phineasa Taylora Barnuma.

— Što? Zar nam o Barnumu pišete? O cirkusu što ga i mi vidjesmo? O jednom vlasniku »panorame«?^[1]

Zašto ne? Kojima se sujet ne čini vrijedan razmišljanja, odgovaram s mojim junakom: »Ja vam iskreno želim talenat izlagača..., jer taj dar traži poznavanje ljudskog srca«. Vjerujte mi da »Muhamed šarlatana« i »knez mistifikatora«, kako ga krste protivnici, ne pretjeruje. Proslavio se i obogatio iako nije imao ništa osim poznavanja ljudskih slabosti i neodoljive energije. Zato ga moderni američki Plutarsi^[2] stavljaju o bok uzorima američkoj omladini. Taj »self-made-man« postade čuven jedino snagom volje svoje. Ako je kult energije isto tako važan kao gajenje inteligencije, onda i nama, Evropljanima, potomcima bezvoljnih Hamleta i čitaocima Schopenhauera, može taj Napoleon reklame poslužiti modelom za jednu važnu stranu našeg samoodgoja. »Ako Amerikanci pate od zloupotrebe energije, mnogo Evropejaca trpi od protivne bolesti. Njima bi nekoliko tjedana boravka u Saveznim Državama ojačalo volju, osobito u mladosti« (Bourget^[3]). Premda bi se mnogim modernim Nijemcima, Skandinavcima ili Poljacima ovaj sud učinio paradoksalan i ovaj francuski savjet suvišan, privlači me Barnum kao tipičan Amerikanac, sa svim dobrim stranama skorojevića kojima se divimo u biografijama Franklina ili Lincolna, i sa svim manama individualizma i demokracije koje poznajemo i u našoj staroj Evropi mada ih ne krstimo »barnumštinama«.

Barnum je zanimljiv, poetičan, jer je energičan, dosjetljiv, darovit pustolov

koji improvizuje prema prilikama svoj život, koji realizuje taj svoj komični, poučni »funtroman« kao mnogi feljtonski romancijer, ne znajući u prvom poglavlju što će se desiti u drugomu. Barnumov otac bijaše običan krojačić, a od majke naslijedi Phineas dar spekulacije, dar oživljavanja, realizovanja svojih snova. Već u dvanaestoj godini trguje štapićima od šećera, a kasnije spekulira na lutriji. Uzima za ženu krojačku kćer, utemelji žurnal. Zimi (1834—1835) ide u New York, otvara građanski pension i postaje dionik bakalnice. Tako je dosjetljiv da namagarči na okladi Darrowa, šaljivdžiju od zanata. »Izlagač« postaje sasvim slučajno, i tu je njegova veličina da znade slučajnost eksploatirati. Slučajno je dočuo za neko čudo od babe crnice, 161 godinu stare. Kupi babetinu za 1000 dolara, nađe nekog mistifikatora Levija Lymana, koji će mu služiti panoramskim tumačem (showman) i udari u grdnu, u nečuvenu reklamu, javivši svim novinama da je našao živu mumiju, dojkinju slavnog Washingtona. Svijet stane kao ćorav juriti da vidi babu, pa i onda kada humbug^[4] izađe na vidjelo. Pošto liječnici autopsijom crnice Joyce Heth konstatuju da joj ne može biti više od osamdeset godina, Barnum hini da su ga nasamarili krivotvorenim papirima. Još dugo se pisalo o tom jer je prepredeni Barnumov ortak Lyman nasamario čuvenog J. Gordona Bennetta, urednika *New York Herald*, da je cadaver bio podmetnut. Nastade polemika — besplatna reklama, i Barnum je popularan. Iza Joyce Heth eksploatira nekog pelivana na nečuvan način. On je izumio da se takmaci natječu pred općinstvom znajući naprijed tko će pobijediti. Došavši ni sa čim do kapitala, kupi u New Yorku »muzej«, panoramu i nekakvi kineski ili japanski automat, od kojega napravi silnu reklamu. Novine pisahu da je neki dr. Griffin, član engleskog učenog društva, doveo živu sirenu, pravu pravcatu vilu povotkinju (mermaid): pola majmun, pola riba! U *New Herald*u izlazi učen članak. Barnum štampa raspravu *O vili dra Griffina* u 10.000 egzemplara i prodaje brošuru u pola cijene. S tim čudom od djevojke je izložen i »novoholandski ornithorhyncus«, »spoj patke i morskog psa«. Obrazovaniji su bez sumnje znali da je »sirena s Fidži-ostrva« puka podvala, pa ipak su grnuli — zbog mode, zbog šale. Tako, unatoč cerberskim očima »dra Griffina«, vulgo Lymana, turiše đaci, na radost publike, cigaru u usta čudnovatoj vili. Naposljetku je gazda dobro proda. Ortak mu Lyman ode među mormone, a Barnum angažuje u rodnom mjestu Bridgeportu nekog patuljka, Karla Sherwooda Strattona,^[5] i stane ga u New Yorku uz reklamske talambase pokazivati kao »generala Tomu

Palčić a. «. Zaradi toliko, da 1844. putuje u Evropu.

I u Engleskoj digne silnu reklamsku prašinu. Stanuje u najelegantnijem londonskom kraju, u ulici Grafton, u stanu koji netom ostavi lord Talbot.^[6] Susjed mu je slavni Brougham.^[7] Ima napudranog, livriranog lakeja, daje prvim novinama interviewe. Mnoga kočija s grbom dolazi uzaman jer Barnum ne prima nepozvanih. General Toma Palčić se pokazuje u jednom od prvih kazališta, punom high-lifea. Barnum i general su pozvani na ručak američkom poslaniku, a na večeru barunici Rothschild, koja Barnumu iza posjete diskretno tutne u šaku punu novčarku. Ista neprilika mu se dogodila i kod novčara Drummonda.^[8] I jedne večeri pišaše na Barnumovu oglasu: »Večeras zatvoreno budući da je general Toma Palčić u Buckingham-palači,^[9] po naredbi Njenog Veličanstva«. Kolika reklama! Dvor se divno zabavio. Zbog etikete trebali su dva Amerikanca izaći iz dvorane natraške, no pošto je huncut Barnum pravio prevelike korake, general se svaki čas okretao i trčao da ga stigne, uz grohotan smijeh gledalaca koji se pretvori u homersko smijanje^[10] kada psetance Nj. Veličanstva zalaje, a general se razmaše svojim štapom. Pri izlasku zapitaše ih iz uslužnosti da se generalu, bože sačuvaj, nije štogod desilo, a jedan komornik se našali: »U slučaju kvara nanesenog osobi od tolike važnosti, mi bismo se bojali da nam vlada Saveznih Država ne navijesti rat«. Barnum ne izgubi ove dobre prilike i diktira o sebi povoljan članak za *Dvorski list*. Bismarck nije znao bolje upotrijebiti štampu.

Na drugoj posjeti amizira se Toma Palčić s malim waleskim princem i njegovom sestricom. Kada ga društvo zamoli da štogod zapjeva, zakukuriče general onu protiv Engleza (Yankee Doodle). Sada se već za Barnuma otima cijeli fashionable London: kraljica-udova, vojvode Bedford, Cambridge, Devonshire i Buckingham, čuveni Peel^[11] itd. Wellington^[12] pita Palčića: »Na što ste mislili?« — a ugursuz Toma odvjeta: »Na poraz kod Waterlooa«. Barnum slavom i novcem dolazi u Pariz. Primi ih Luj Filip^[13] s kraljicom. »Njihovi mi pokloni dokazaše da je u Evropi darežljiva samo engleska kraljevska porodica« — veli Barnum u *Uspomenama*. I u Parizu sudjeluje Palčić u igrokazu napisanom za njega, pa postane član »Društva dramskih pisaca i umjetnika«. 1847. se vraćaju u domovinu s evropskom reputacijom i zlatom.

Bijaše tako na glasu da ga jednom u panorami zapita neznanik za Barnuma. »Vrlo dobro, ja imam dosta za moje pare« — rekne i ode ne ušavši u

muzej. Barnum se čudi te mu se grade prijatelji koji ga prije prezirahu, i piše: »Bijednih li društvenih prilika što dižu do svog vrhunca glupana ili silnika, samo ako ima više zlata od ostalih, dok je pošteno srce ili bistra glava predmet prezira ako je ubog njihov gazda. — Tvrdnja da postolar ili kovač ne može biti gentleman, manje je smiješna od one da svatko tko se obogatio, postaje nužno gentleman.«

1849. otvori u Filadelfiji podružnicu svog »Amerikanskog muzeja«, a angažovavši švedsku pjevačicu Jenny Lind^[14] dospije na vrh moći i glasa. Još nikada se ne vidje reklama u tolikoj snazi. New York, Amerika je pijana, očarana već prije dolaska švedskog slavuja. Kada se približuje obali brod »Atlantic«, cio New York je u luci, a razdragana pjevačica i ne sanja da je te slavoluke i te ovacije spremila ta skromna dobričina Barnum koji sjedi pored kočijaša vodeći je u nepoznat svijet kao u trijumfu. Jenny Lind se nastani u otmjenoj Irving-House, a o ponoći joj pod prozorima zasniva serenadu sto odabranih svirača. Amerika stala ludovati; barnumština je bacila u delirijum. Tako ju taj čarobnjak očarao da u londonskom *Timesu* (23. sept. 1851) izade članak *Lindomanija*.

Barnum raspisa još prije dolaska pjevačice natječaj za odu njoj u slavu. Dvjesto dolara dobije neki Bayard Taylor, a rival se osvećuje pamfletom *Barnumpolis*. »Klobučar Genin kupi prvu ulaznicu za 25 dolara. To bijaše izvrsna spekulacija. Ne bijaše glave comme il faut koja ne htjede odslije nositi drugi šešir nego iz radnje klobučara-melomana, a ulaznica ostade još dugo kao trofeja u izlogu njegovog dućana.« — Neko djevojčce u Bostonu baci na kasi novac i reče: »Evo moje zarade od petnaest dana, ali ja ću čuti pjevati Jenny Lind!« Plemenita pjevačica koja je rasula, poput kavalirskog Liszta, na hiljade u dobrotvorne svrhe, čuje za oduševljenu siroticu i pošalje joj deset dolara u zlatu. I Barnum se oduševio. Pozvan je predsjedniku republike. Zove njeno grlo »pravim gnijezdom grla nebeskijeh«.

Jedan konobar u Saint Louisu plati za ulaznicu 150 dolara. Raskrstivši se s pjevačicom, Barnum zaradi preko milijun.

A evo, kako je znao iz ničega istisnuti zlato taj genij »puff«-a, »boom«-a, »bluff«-a: U Cincinnatiju nađe rutavo kljuse. Pošto se u zgodan čas izgubio putnik Frémont,^[15] stane Barnum izlagati onu cincinnatsku kljuverinu kao »konja s vunom pukovnika Frémonta«. Tast eksploatiranog — ne konja

nego — putnika tuži Barnuma, koji dobije parnicu tvrdeći da tužba ne sadrži dokaza i privuče parnicom više svijeta nego najskupljom reklamom. Drugom prilikom kupi opet budzašto petnaest mršavih kalifornijskih bivola, zamoli nekoga Frencha da se izvježba u bacanju lassa kao cowboy i objavi da će, poput drevnih edila, dati puku besplatan prizor lova na divlju zvjerad. French se grdno osramotio, mršavi se bivoli poplašišu i raštrkaše, Barnum ipak zasluži 3500 dolara jer je zadržao sve lađe koje htjedoše proći kroz čudni teatar, te mu moraše platiti lađarinu od osmine dolara!

1857. je bankrotirao — ne posljednji put! Putovao je Amerikom i Engleskom kao »lecturer« (predavač, conférencier), preporučujući umjerenost, crpajući iz svojih bogatih doživljaja i iskustava. Bio je republikanski kandidat i propadne kod izbora u rodnom Bridgeportu (Cincinnati).

I »silni car nije više nego gruda zemlje« (Shakespeare). Car reklame umrije u svom orijentalnom ljetnikovcu, spojivši »otium cum dignitate«,^[16] dajući savjeta mladima, željnima akcije i žednima blaga. Tako preporučivao prijatelju koji ga zapitao kako se u aferama prodiru: »1. Odaberite položaj koji najviše odgovara vašim prirodnim sklonostima. Jedan se rađa mehaničar, drugi šarlatan itd. 2. Držite uvijek zadanu riječ. 3. Što god činite, radite dušom i tijelom. 4. Budite umjereni i izbjegavajte pića, da sačuvate pamet vazda bistru. 5. Neka nikad u vama ne ugasne nada, ali ne budite sanjar. 6. Ne drobite svojih sila, ne radite dvoje u isti mah. 7. Odaberite pažljivo vaše radnike i vaše oruđe. 8. Ne oslanjajte se u onome što sami možete učiniti na druge. 9. Ne budite rasipan i ne trošite nikad preko svojih dohodaka. 10. Neka vam pomažu oglasi i reklame. — Ne vjerujte onima koji kazuju da oglas nikada ne donosi onoliko koliko stoji. Dabome, kada nije dovoljan, uspoređujem ga s lijekom koji tek kvari želudac ako je pružen u premalenoj mjeri. — Da za početak poduzeća nemam više od pet franaka, upotrijebio bih za objavu četiri i pol franka«.

Barnum je ušao u povijest, jer je reprezentant, tip, iako nije tako idealan kao figure filozofskog »izlagača« Emersona,^[17] njegovog zemljaka. Barnum je reprezentant najnovijeg skorojevića, parvenija, »tuft-huntera«, koji sebi krči put ne birajući sredstva i kojega društvo priznaje kad uspije. U vijeku vrlo mučne i komplikovane borbe za život, gdje se cijele klase često uzalud bore za povoljnije pogodbe života, gdje često vidimo propadati ljude spremne, bistre, darovite ili bogate, u tom vijeku pokazuje Barnum, čovjek bez škole, bez zanata, bez položaja ili protekcija, kako se

može nekoliko puta ni sa čim doći do uspjeha. Barnumova tajna je smjelost i reklama, to jest vještina naći što više kupaca za što goru, jeftiniju robu. Tko je Barnum? Tko zna ni sa čim zainteresovati svijet, koji zna pokazati slona u mušici, vilu u ribi, Loreley u majmunu. Danas, u vrijeme suprotnih načela i teorija, u doba skepse, željne oduševljenja, najizrazitiji je tip inteligentne prosječne mase čovjek koji nema svog suda, pa mora trčati za modom, za hirovima većine. To časovito oduševljenje, taj »vogue« stvaraju i eksploatiraju moderni Barnumi.

»Glupan nalazi vazda budalu koja mu se divi« — veli Francuz, a Thackeray ovako definira neizmjernu masu, ove nebrojene majmune koji bacaju zlatne plodove svojim mistifikatorima: »Onaj koji se besmisleno divi besmislenim stvarima, to je snob«. Barnum ne može egzistirati bez snobizma. On iz snoba cijedi dukate kao humorista satire. Nema aktivnijeg čovjeka u kojega nema Barnuma. Nema slave bez reklame jer je danas svaki inteligentan čovjek manje ili više snob, jer radinost i jer su uspjesi čovječanstva danas toliki da se pojedinac ne može kritički osvjedočiti o realnoj vrijednosti svih tih panorama literarnih, političkih i naučnih. Mnogu teoriju, mnogu reputaciju moramo primati onako kao leksikoni što primaju u svoju uspomenu Phineasa Taylora Barnuma.

Glas toga čovjeka zacijelo nije osobita svjedodžba za moral naših dana, za moral moderne konkurencije i demokracije. Ako je barnumština danas više nego ikada nužna za egzistenciju, to nužnija što je oružje za borbu, za konkurenciju kukavnije, mnoga će nježnija duša uskliknuti s našom rajom i sa Sofoklovim junakom: Bolje da se i rodio nisam!

Vidi se da je Barnum starinom Evropejac, jer ima u Evropi svu silu rođaka. On je brat Ambrozija Lamela (Gil Blas^[18]), Dickensovog Micawbera,^[19] Balzacovog Mercadeta,^[20] Veselinovićevo Junaka naših dana^[21] itd. Kao sve energične duše Barnum je optimista i nosi dobroćudnu, naivnu, malo bezobraznu masku. Bio je »good-natured«, »feš dečko«, kako vele Zagrepčani, humorista kao njegova braća Fileas Fogg^[22] i Beaumarchais koji je prilijepio na pariske zidove prije Revolucije anonsu *Figarova ženidba*. S praktičnog gledišta je Barnum moralan. Visoka spekulacija je kao visoka politika ili visoka diplomacija koja ne može biti moralna kao pojedinac jer reprezentira interese mase. I Barnum je dobro došao skepticima koji se ne oduševljavaju za takozvanu civilizaciju i napredak jer u tom napretku ne vide napretka moralnog, unutrašnjeg. Principi koji

dadoše Americi Barnuma, stvoriše trustove, taj strah i trepet evropske ekonomske politike. Oni koji poput mene mogu samo ćariti jer nemajući ništa ništa ne mogu izgubiti, ne boje se američkog individualizma i američkog kapitalizma jer vjeruju da je inteligencija ove »old country« ove naše »old-fashioned« Evrope još uvijek jača od prekomorskog zlata, jer se nadaju da će se protiv eventualnog realizovanja anglosaksonskog saveza ili Monroe-doktrine^[23] oživotvorili panevropski ekonomski savez, pred kojim će morati pasti nacionalno pitanje.

Barnum i Poe — koje protuslovlje! Sumnjam dakle, vrlo razložno, da su Barnumi reprezentanti Amerike, premda najviše »larmaju«. Kada zamišljam potpunog, idealnog Amerikanca, zamišljam rezultantu između Barnuma i Poea, između Vanderbildta^[24] i dva Hawthorna,^[25] između Twaina i »trulog gazde« Morgana^[26] koji onomad kupi Rafaelovu Madonu. A ta idealna, velika Amerika, u kojoj se slažu kapital i demokracija, muzeji i »sky-scrapers«,^[27] univerzitet i tvornica, mackayska^[28] ili edisonska energija s osjećanjem Longfellowa, Irvinga, Whistlera ili Saint-Gaudensa,^[29] nije daleko, jer su Amerikanci vrlo brzi ljudi. Baš čitam da je čuveni milijardaš Carnegie^[30] dao samo prošle godine za dizanje radnika i prosvjete preko dvjesto milijuna kruna. Ovakva je energija vrijedna oduševljene himne, a ne običnog članka »de omnibus rebus et quibusdam aliis«. ^[31] Odvažnost, ustrajnost, snažna volja, pa ma se ona javljala u barnumskom obliku, vazda je ljepša od orijentalne apatije i od slavenske mlitavosti. Meni bi bilo milije da imamo više Barnuma od Oblomova.^[32]

Narodne novine, 1. 2. 1902.

Bilješke

[1] Nekadašnja atrakcija na sajmovima i sl., šator ili građevina s otvorima kroz kojega su posjetitelji mogli gledati razne predmete, pejzaže i slično u »prirodnoj veličini«, preteča filma.

[2] *Plutarh* (45-120. n. e.) je najglasovitiji starogrčki biograf, autor *Usporednih životopisa* u kojima donosi biografije slavnih Grka i Rimljana. Dakle: moderni američki biografi.

- [3] *Paul Bourget* (1852-1935), francuski romanopisac i kritičar, realist, autor psiholoških romana, katolički konzervativac; za života jako čitan; najvažnije djelo mu je roman *Učenik*.
- [4] *humbug* (engl.) – prevara, obmana, varka.
- [5] *Charles Sherwood Straton* (1838-1883), poznati američki patuljak, visok samo 101 cm.
- [6] Stara engleska aristokratska obitelj. Ulica Grafton nalazi se u londonskom West Endu. Vjerojatno se radi o Johnu Talbotu, 16. earlu od Shrewsburyja, zvanom »dobri earl John«.
- [7] Barun *Henry Brougham* (1778-1868), britanski državnik, lord-kancelar; whigovac, širom Europe poznati liberal i reformist, borac protiv trgovine robljem.
- [8] Škotska bankarska obitelj, vlasnici Drummonds Bank osnovane 1717. godine, u Matoševo vrijeme jedne od najvećih banaka na svijetu.
- [9] Ispravno se piše: Buckingham.
- [10] *Homersko smijanje* – smijeh kojim se kod Homera smiju bogovi; grohotan smijeh.
- [11] *Sir Robert Peel* (1788-1850), engleski državnik, premijer Velike Britanije, tvorac suvremene policije; policajci se i danas u Velikoj Britaniji po njemu zovu »bobiji«.
- [12] *Arthur Wellesley, duke of Wellington* (1796-1852), britanski vojskovođa i državnik, pobjednik nad Napoleonom u bitki kod Waterlooa 1815. godine.
- [13] *Luj Filip* (Luj XIX.), francuski kralj u vrijeme burbonske restauracije 1830-1848, zvan »kralj-građanin«.
- [14] *Johanna Maria Lind*, poznata kao *Jenny Lind* (1820-1887), svjetski slavna operna pjevačica, zvana »švedski slavuj«, sopran.
- [15] *John Charles Frémont* (1813-1890), američki časnik i političar, glasoviti istraživač, vodio četiri istraživačke ekspedicije po američkom Zapadu 1840-tih godina.
- [16] Latinski: dokolicu s dostojanstvom, tj. dostojanstven nerad.
- [17] *Ralph Waldo Emerson* (1803-1882), američki pjesnik, esejist i filozof; ugledni i utjecajni društveni mislilac.

- [18] Ambroise de Lamela, sluga-prevarant iz pikarskog romana *Gil Blas* francuskog književnika Alain-Renéa Lesagea, objavljenog 1715-1735.
- [19] Lik iz Dickensovog romana *David Copperfield* (1850), koji završi u dužničkom zatvoru, no kasnije se rehabilitira.
- [20] Glavni lik istoimene Balzacove komedije (poznate i pod naslovom *Le Faiseur*) iz 1830. godine; zaduženi i propali poduzetnik.
- [21] *Junak našeg vremena*, nedovršeni roman srpskog književnika Janka Veselinovića (1862-1905), Matoševog prijatelja. Glavni lik Srećko Srećković tip je beskrupuloznog karijerista.
- [22] Phileas Fogg, glavni lik romana *Put oko svijeta u 80 dana* Julesa Vernea.
- [23] Doktrina američkog predsjednika Jamesa Monroea (1817-1825), prema kojoj Amerika, kako Sjeverna tako i Južna, ne smije biti objekt europskih kolonijalnih ambicija i osvajanja, te da će SAD svaki put vojno intervenirati da spriječi uplitanje europskih sila (»Amerika Amerikancima!«). Cilj je doktrine dominacija SAD-a u obje Amerike.
- [24] *Cornelius Vanderbilt* (1794-1877), poznat pod nadimkom *Commodore*, američki industrijalac i filantrop, jedan od najbogatijih ljudi svoga doba, obogatio se na pomorskom i željezničkom prijevozu.
- [25] *Nathaniel Hawthorne* (1804-1864), američki romanopisac i novelist, jedan od ključnih autora za razvoj američke književnosti (roman *Grimizno pismo*); njegov sin *Julian Hawthorne* (1846-1934) također je poznati književnik i novinar.
- [26] *John Pierpoint »J. P.« Morgan* (1837-1913), američki poduzetnik, bankar i poznati kolekcionar umjetnosti, financijer i osnivač poznatog muzeja Metropolitan u New Yorku. Godine 1902. kupio je za rekordnu svotu novca spomenutu Rafaelovu sliku, *Colonna Madona*, od rimske aristokratske obitelji Colonna, o čemu se dosta pisalo u tisku; kasnije ju je poklonio Metropolitanu. Poznat i po tome što je uložio veliki novac u neuspješni projekt Nikole Tesle, toranj Wardencliffa.
- [27] *Sky-scrapers* = 'neboderi', one visoke, mnogospratne američke kuće. (op. A. G. M.)
- [28] Edisonov suradnik William MyKay, uvodio električnu mrežu u dalekoistočnim zemljama.
- [29] *Henry Wadsworth Longfellow* (1807-1882), američki pjesnik i prevoditelj; jedan od najpopularnijih pjesnika svoga doba, inspiriran američkom povijesti i

životom; prevodio Dantea (zbirke pjesama: *Glasovi noći*, *Balade i druge pjesme*, *Pjesme o ropstvu*; epovi: *Evangeline*, *Pjesan o Hiawathi*). *Washington Irving* (1838-1905), američki književnik, esejist, povjesničar i diplomat, poznat po kratkim pričama (*Rip Van Winkle*, *Legenda o snenoj dolini*), prvi američki pisac koji se proslavio u Europi. *James Abbott McNeill Whistler* (1834-1903), američko-engleski slikar; slikao je pejzaže i portrete u duhu francuskog impresionizma i japanskog višebojnog drvoreza, s naglašenom dekorativnošću. *Augustus Saint-Gaudens* (1848-1907), najistaknutiji američki kipar s kraja 19. stoljeća, irskog porijekla.

- [30] *Andrew Carnegie* (1835-1919), američki industrijalac, poznati filantrop i osnivač brojnih kulturnih i obrazovnih institucija.
- [31] *de omnibus rebus et quibusdam aliis* (lat.) – o svim i o nekim drugim stvarima. Šaljiva fraza za knjige ili članke s previše detaljnog sadržaja ili previše argumenata; naslov jednog eseja renesansnog filozofa Pica della Mirandola.
- [32] Naslovni lik iz romana *Oblomov* ruskog realista Ivana Aleksandroviča Gončarova (1812-1891), plemić i tip tzv. »suvišnog čovjeka«. Po imenu tog lika skovan je izraz *oblomovština*, osobina dokonog, rezigniranog, bezvoljnog, slabog čovjeka.

Kuropatkin

Pisati o Kuropatkinu zaseban feljton možda je suvišno i smiješno, jer svijet već zna tko je Kuropatkin. Kuropatkin je vojnik staroga kova, bradat, okrugao, i drijema kao Kutuzov^[1] kada njegova vojska pliva u krvi. Kuropatkin može biti sto puta tučen i potučen, i cio svijet će tvrditi da to nije ništa, da je Kuropatkin — Kuropatkin, da će Kuropatkin najzad uprkos svemu pobijediti. Jer — sve badava: Kuropatkin je Kuropatkin, Kuropatkin ne kukuriče budeći svoje vojnike kao Suvorov.^[2] Kuropatkin nije noktaš^[3] i neće umrijeti među bijelim ženskim stegnima kao Skobeljev.^[4] Kuropatkin ne pravi dugove i stihove kao Cezar i ne vuče svoje grenadire za brkove kao Napoleon. On nema ništa karakteristično i opet je tako silno karakterističan, jer — Kuropatkin je Kuropatkin.

Kuropatkin je više nego general. Kuropatkin je — da izbacim istinski apsurd — Kuropatkin je više od Kuropatkina. Kuropatkin je nada. Svi ljudi u koje se nadamo i koji se nadaju jesu Kuropatkini. Kuropatkin je Rusija. Kuropatkin je vitez krstaš. Kuropatkin je strpljivost. Šta ćete: Kuropatkin je Kuropatkin.

Već samo ime! Koliko boje, koliko karaktera, koliko humora, koliko soka! Neka se sakriju naši Torbice, naši Roge i naši Magaraševići i onomatopoetički Vurdelje i Drndarevići! Čujte samo: Ku-ro-pat-kin! Omen et nomen! U tom imenu ima — kao u imenu groznog Bezobrazova^[5] — nešto simpatično i bezobrazno. Pola Kuropatkina je životinja imenom patka. Osim patke leži u Kuropatkinu i pola generala (Kuro-kija).^[6] Dajte japanskom junaku krila i tek onda ćete dobiti pojam, što je to Patkin, Kuropatkin. Neka mi se oprostí za tu filološku digresiju, ali šta ćemo kada je Kuropatkin — Kuropatkin!

Ako su Japanci Don Kihot, Kuropatkin je pametni, debeli, prepredeni Sančo Pansa. On ne juriša na ovnove i na mlinove, iako bez sumnje silazi sa svog sedla u diskretne jendeke. Žuti japanski Kihot će propasti, a debeli

ruski Sančo će ga preživjeti. Jer Kuropatkin reprezentira pola čovječanstva — Kuropatkin je Kuropatkin. Ako je Kuroki sila, Kuropatkin je materija. Ako Kuroki reprezentira princip kretanja, Kuropatkin je klasična inercija.

Ja nisam nikada vidio toga legendarnog čovjeka i kada prvi put pročitah njegovo ime, činilo mi se da ga poznajem već odavna, da sam ga vidio — šta ja znam: prije no što sam se rodio! Tako mi je bio poznat. To je nevjerovatno, ali tako mi Kuropatkina, tako je. I Kuropatkin me stao pratiti kao sjena, kao Doppelgänger,^[7] što rekli Švabe. U Parizu je u »mojoj« kafani uvijek sjedio častan, trbušast, rutav gospodin, ozbiljnih, dobroćudnih i žmigavih očiju. Zvao se Kuropatkin. Barem kelneri su ga tako zvali.

Drugog jednog trbušastog dobričinu je dugo varao kućni prijatelj sa ženom (a ne sa sobaricom što se također dešava). Flegmatični gospodin se dugo pravio lud i najzad strašno iščibuka, i Njega, i Nju. Ona ga od tog dana zavolila i zvala — razumije se — Kuropatkinom. Jer Kuropatkin je čovjek dobroćudan koji vazda na koncu konca ima pravo, dobija parnicu i loz ili dijeli masne batine. Pokojni Ristić je bio Kuropatkin. I gosp. Pašić je pomalo Kuropatkin. Kuropatkin je svaki tko uspijeva uprkos svim zaprekama, svaki strpljivi pobjednik. Kuropatkin je gosp. Ljuba Bojović vulgo Brka. I Risantijević je parčence Kuropatkina. Kuropatkin je i Ćira Dreser, Ljuba Nos, i braća Savići^[8] (nema im zamjene!) su mali Kuropatkini. Rimski Kuropatkin je bio slavni Fabije Kunktator.^[9] I srpski narod je Kuropatkin, jer je od Turaka dobijao grdnih batina, ali najzad je pobijedio.

Nema fajde: Kuropatkin je Kuropatkin. Kamo god pogledate, nalazite frapantnih analogija s tim krupnim i flegmatičnim ratnikom. Jedan rusofilski, pivofilski, japanofilski i mandžuromanski đak u Beču prima preko kafane Korb pisma na adresu Gospodin Kuropatkin, i cijelom svijetu se to čini sasvim naravno. I jedan beogradski amalín, grdna ljudeskara, što popije dnevno po dva litra rakije i izjede do pola praseta, i on se zove Kuropatkin, i to ime mu pristaje kao njegova stara šajkača.

Ne znam jesam li dosad uspio da tek nagovijestim šta je to Kuropatkin. Junak. Debeljak. Lojalnost. Izdržljivost. Vjera u uspjeh. Konzervativnost. Dobroćudnost. Kuropatkin je nešto silno i humoristično kao flegmatični sjeverni medvjed. Kuropatkin je carstvo. Kuropatkin je slavenstvo.

*Pomalo je takijeh junaka
Ka što bješe Kuropatkin bane.*

I veliki Pascal je zacijelo osjećao u sebi nešto kuropatkinsko, jer veli: »Borba je ono što volimo, a ne pobjeda«. Kuropatkin je junak u klasičnom smislu, jer je »najmoćniji tko sam sebe savlađuje«, a Kuropatkin je dosele pokazivao hladnokrvnost slona ili stoika. U ruskoj literaturi ga je već skicirao Kuropatkin pripovjedačâ, komotni i oblomovski Gončarov.^[10] Debeli, junački, kratkovidni Pjer u *Vojni i miru*^[11] je rođak Kuropatkinov. Ako je istina da je Hamlet — kako tvrdi Goethe — bio gojazan, Kuropatkin je možda rod i tome princu kojemu je oteo popularnost.

Ali šta da odužujem? Mučim se da ga naslikam, a Kuropatkin mi migolji iz šake, kao što zavarava Japance. On je tako univerzalan, tako poznat, tako jasan, da su najbolji opisi suvišni i brkaju pojmove kao tumačenje geometrijskih aksioma. Kao svaka veličina što je jednaka samoj sebi, tako je i Kuropatkin samo Kuropatkin, i ništa manje i više.

Moram da završim taj ratoborni i strategijski feljton, jer mi već dovikuju: — Žurite se, mōre! Novine nisu Mandžurija, slagači nisu trpeljivi kao Rusi, a mi nemamo vremena da čekamo kao dragi bog i Kuropatkin.

Kuropatkin, pa Kuropatkin!

Slobodna reč, Beograd, 2. 9. 1904.

[*Aleksej Nikolajevič Kuropatkin* (1848-1925) je ruski general, glavni zapovjednik u Mandžuriji u vrijeme rusko-japanskog rata (1904-1905). Poput većine naše javnosti, Matoš je u tom sukobu bio na strani Rusa, premda je rat završio pobjedom Japana.]

Bilješke

- [1] *Mihail Ilarionovič Kutuzov* (1745-1813), ruski feldmaršal, pobjednik nad Napoleonom.
- [2] *Aleksandar Vasiljevič Suvorov* (1729-1800), ruski feldmaršal, pobjednik u mnogim ratovima; u savezništvu s Austrijom 1799. istjerao Napoleona iz Italije.
- [3] Ženskar.
- [4] *Mihael Dimitrijevič Skobeljev* (1843-1882), ruski general, osvajač Središnje Azije i junak iz Rusko-turskog rata 1877-78. godine. Umro je mlad, u sumnjivim okolnostima, navodno od srčanog udara.
- [5] *Pjotr Aleksejevič Bezobrazov* (1845-1906), ruski admiral, pristaša agresivne politike na dalekom istoku koja je dovela do Rusko-japanskog rata (1904-1905).
- [6] *Tamesada Kuroki* (1844-1923), japanski general, istakao se u kinesko-japanskom ratu 1894-1895. i rusko-japanskom ratu 1904-1905.
- [7] *Doppelgänger* (njem.) – dvojnik
- [8] *Jovan Ristić* (1831-1899), srpski državnik, dva puta kraljevski namjesnik, četiri puta premijer, predstavnik Srbije na Berlinskom kongresu 1878. godine, gdje je toj državi priznata neovisnost i znatno povećan teritorij. *Nikola Pašić* (1845-1926), srpski političar, dugogodišnji predsjednik vlade Srbije i kasnije Kraljevine SHS; zastupao velikosrpsku politiku. *Ljuba-Brka Bojović*, srpski novinar i urednik, 1883. pokrenuo list *Večernje novine*. *Mihailo (Mika) Risančević* (1852-1918) je srpski glumac, šef statista u beogradskom kazalištu, poznat kao gorostas. *Ćira Dreser* je beogradski boem. *Ljuba Nos* je Ljuba Stanojević (1862-1935), beogradski glumac i Matošev prijatelj. *Braća Savići*, Boža i Petar Savić, beogradski novinari koji su 1894. pokrenuli list *Mali žurnal*, opozicijskih i demokratskih gledišta.
- [9] *Fabije Kunktator* (umro 203. g. pr. n. e.) je glasoviti Rimljanin, imenovan diktatorom nakon poraza kod Trazimena; svojom taktikom zavlavljenja zaustavio je Hanibalovo napredovanje (lat. *cunctator* – oklijevalo, kolebljivac).
- [10] *Ivan Aleksandrovič Gončarov* (1812-1891), ruski pisac, realist, autor romana *Oblomov*, u kojemu je naslovni junak plemić i tip tzv. »suvišnog čovjeka«. Po imenu tog lika skovan je izraz *oblomovština*, osobina dokonog, rezigniranog, bezvoljnog, slabog čovjeka.
- [11] Starija verzija prijevoda naslova Tolstojevog romana *Rat i mir* (1869).

Mandžurijska lekcija

Dok se mi trošimo u nekorisnim borbama, mahom ličnim, i u bizantskim, sterilnim diskusijama, stvarajući od Beograda karikaturu Kleontove^[1] Atene, od našeg plemena Beočane i Abderićane — dotle se dešavaju na krajnjem Istoku sukobi prema kojima će izbljediti junaštvo Rolanda i pustolovine Kraljevića Marka. Svi noviji ratovi, osim Napoleonovih, izgledaju prema ovome kao homerski boj žaba s miševima i bura u čaši vode. Sve je tu grandiozno, tragično, crno i crveno kao *Kasapnica* Rembrandtova. Čovjek, pojedinac, iščezava u tim ljudskim krvavim oblacima, još više nego epski junaci *Rata i mira* ili *Germinala*. Grozne kiše, grozna vrućina, grozna zima. Junačina Šteselj^[2] dokazuje začuđenom svijetu da i danas ruska tvrđinja pada samo ovjenčana slavom palog Jerusalema, Roda, Kartage ili Saragosse.^[3] Kuropatkin je oživjela legenda, novi Kunktator^[4] ili koji od onih skitskih poglavara koji »bježeći« hvataju žive satrape i silne perzijske careve. Njegovo povlačenje ostat će slavno kao povratak Ksenofontovih^[5] deset hiljada. Njegovo vojevanje u dalekoj varvarskoj zemlji izaziva na čitanje Cezarovih *Komentara* i Livijevih *Historija*.^[6] Junaštvo se sudi po protivniku, i tko da oporeče vrijednost, svirepu hitrinu i duh požrtvovanja malim Niponcima, žutim kao žuti tigar ili mrav? Ta titanska borba postala je, unatoč modernoj taktici u oružju, tako razumljiva i prosta da podsjeća primitivnošću svojom na borbu elemenata, na oluje i vulkanske erupcije, na strahovite sukobe klasičnog svijeta s hunskim i gotskim ordijama. Tu se bore dva principa: dvije velike rase i dvije velike filozofije. Krst koji su Slaveni stoljećima spasavali od Polumjeseca, kao simbol evropske kulture; krst, znak arijskog sunca i kršćanskog svijetlog, milosrdnog Božanstva, krst je zastava ovih novih, možda posljednjih vitezova krstaša na kobnom bedemu portarturskog požrtvovanja^[7] i mandžurijskog heroizma. Krst Minjina i Požarskog

okrenut je protiv saplemenika krvožednih Tamerlana,^[8] bodreći spiritualističnom idealnom toplinom nove vitezove u borbi s budhističkim i šintoskim materijalizmom. Svaki dobar Evropejac, slagao se on s ruskom unutrašnjom politikom ili ne, mora priznati da je u tom ratu Rusija, majka razorenog Daljnoga^[9] i sibirске željeznice, zatočnik evropske kontinentalne industrije i kulture, proti mongolske i anglosaksonske halapljivosti.

Koliko velikih, vječitih pouka u toj savremenoj historiji što se pred blaziranim svijetom javlja crvenim, krvavim, plamenitim pismenima i rikom od topova, gromornijom od orkanske grmljavine! Jedna od najvažnijih lekcija te žive i užasne fabule je ta da su riječi o razoružavanju i o bratstvu naroda još uvijek obmanljive i opasne utopije. Morus, Campanella, Kant, Fourier,^[10] toliki filantropi i mudraci, uzalud su se borili protiv evidencije okrutne formule da je čovjek čovjeku vuk. Uzaman piše Fridrik Veliki protiv mrtvog Machiavellija kada sâm sebi protivurijeći svojim grenadirima i mizantropskim priznanjem da na ovom svijetu uspijevaju tek oni koji nose gvozdeno srce u željeznim grudima.

Ne vara se zacijelo naš narod kada tvrdi da ne svane jednome dok ne omrkne drugome. Teško pobijeđenima, jer su simpatični tek rijetkim Katonima! To je pouka života i historije! Delikatna Atena gine pod igom poluvarvarskog Makedonca. Rimska obrazovanost pada pod kopita divljačkih buljuka. Mudri Carigrad gine od glupe altajske sile. Italija Dantea stenje pod tuđinskim jarmom. Rafinovani, moderni Pariz osvaja pruska brutalnost. Jer inteligencija i ljepota može postojati tek opasana srcem Perikla i Cezara. Tako su bar mislili najinteligentniji noviji mislioci, ljudi kao Stendhal, Leopardi, Schopenhauer, Balzac, Taine. I prije Darwina se znalo da je u životu najvažnije, najglavnije, najzanimljivije borba, borba i opet borba, i da su zakone uvijek pisali jači, nikada slabiji. U pravu je tko je jak, tko je kadar braniti i odbraniti svoje pravo, a to se znalo i bez prof. Iheringa.^[11]

To znaju i oni krugovi koji propovijedaju lijepu, simpatičnu i neizvedivu nauku o bratstvu, jednakosti i slobodi. Francuska revolucija bijaše silovitija od svih tirana. Moderni teroriste bore se krajnjom energijom, bez skrupula, bombom i nožem. Moderni revolucionari propovijedaju opći štrajk, opću revoluciju, a takozvani socijalisti su obični oportunisti, a u borbi su često nemilosrdniji, energičniji od drugih, od »realista«, koji otvoreno priznaju da život nije pirovanje, a zemlja mjesto kamo je čovjek pozvan da živi u

vlazi vječnog cjelivanja.

Da, Molièreov *Mizantrop* je i danas savremen istinitošću svojih tirada. Dobrota, plemenitost, ljepota, sve propada ako nije rođeno sa zubima. Nikada svijet nije taj kult energije isticao više nego danas. Reklamski, panoramski, tipični Amerikanac Barnum, pjesnik Kipling, Gorki, Nietzsche, Barrès, D'Annunzio, cijeli reprezentativni cvijet novog duha pjeva u svim varijacijama tu nemilosrdnu himnu energiji i borbi. Nekada vojevahu tek nepriviligovani, danas — cio svijet. Prije je borba bila iskrena, prirodna, danas je otrovana i zaoštrena ekonomijskim, pa biološkim i intelektualnim krizama, općim obrazovanjem (općim nezadovoljstvom), pa mementom kršćanske savjesti koja je žigoše žigom lažne tartuffske^[12] neiskrenosti.

Kao mefistofelska ironija ceri se na naš altruistički idealizam fakat da istočnoazijski rat mora da vodi osnovalac konferencije u Haagu.^[13] To neka bude pouka i našim nemirnim miroljupcima i bučnim prijateljima mirnog, ekonomskog razvića. Ako naše neujedinjeno pleme ima nada i ideala, ako ima prava na život, živjet će jedino krajnjim naporom, intenzivnim kultom svih narodnih energija, ekonomskih, vojničkih i intelektualnih. To je uzvišena lekcija koju nam pruža taj rat. To je amanet i naših otaca, naših heroja i pjesnika. To je pouka Gundulićeva, narodne i Njegoševe pjesme, lekcija Voždove^[14] sablje.

Srpska zastava, 21. 10. 1904.

Bilješke

[1] *Kleon* ili *Kleont* (umro 422. pr. n. e.), atenski demagog, vojskovođa u Peloponeskom ratu, vladao nakon Periklove smrti; ismijao ga je Aristofan u svojim komedijama.

[2] *Anatolij Mihajlovič Šteselj* (Stoessel, Stöbel; 1848-1915), ruski barun njemačkog porijekla, general, odgovoran za pad Port Arthura u japanske ruke 1905. godine zbog kukavičluka (kasnije je i osuđen), premda ga Matoš hvali.

[3] Glasovite opsade i razaranja gradova. *Jeruzalem* je u svojoj povijesti osvajan i

razaran mnogo puta (npr. 587. pr. Kr. Babilonci, godine 70. n. e. Rimljani, 1099. godine križari, 1187. godine sultan Saladin). Vjerojatno se misli na poraz Rodskih (kasnije Malteških) vitezova koje je iz njihove utvrde na otoku *Rodosu* prognao sultan Sulejman II. 1523. godine. *Kartagu* su osvojili i razorili Rimljani 146. pr. n. e. u Trećem punskom ratu. *Saragossu*, tj. Zaragozu u Španjolskoj, osvojili su 714. godine Arapi (Mauri), a 1118. godine kršćani pod vodstvom Alfonsa I. Bojovnika, kralja Aragona i Navare.

- [4] *Fabije Kunktator* (umro 203. g. pr. n. e.) je glasoviti Rimljanin, imenovan diktatorom nakon poraza kod Trazimena; svojom taktikom zavlavljenja zaustavio je Hanibalovo napredovanje (lat. *cunctator* – oklijevalo, kolebljivac).
- [5] *Ksenofont* (oko 430-354. pr. n. e.), grčki pisac, filozof i historiograf, učenik Sokratov (djela: *Obrana Sokratova*, *Uspomene na Sokrata*, *Gozba*, *Grčka povijest* i dr.).
- [6] *Tit Livije* (59-17. pr. n. e.), rimski povjesničar, autor djela *Od osnutka Rima* (*Ab urbe condita*).
- [7] Port Arthur, grad i luka na južnom kraju poluotoka Liadong, na Žutom moru u Kini (danas se grad zove Lüshun). Godine 1898. Kinezi su ga pod pritiskom ustupili Rusima na 25-godišnji zakup i on je bio glavna ruska ratna luka i uporište na Istoku. Na početku rata 1904. godine pored Port Arthura odigrala se pomorska bitka u kojoj su Japanci iznenadnim napadom porazili rusku flotu; nakon dugotrajne opsade Japanci su Port Arthur osvojili u siječnju 1905. godine. Pod japanskom će vlašću grad ostati sve do 1945. godine.
- [8] Pučanin *Kozma Minjič Minjin* (umro 1616) i knez *Dmitrij Mihajlovič Požarski* (1577-1642), ruski narodni junaci, vođe borbe protiv poljske invazije 1611-1612. godine; Požarski je sudjelovao i u borbama s Krimskim Tatarima. *Tamerlan* ili *Timur Lenk* je tursko-mongolski osvajač (vladao 1370-1405).
- [9] Rusko ime kineskog grada i luke Daliana (Taliena), na jugu poluotoka Liaotunga; grad su osnovali Rusi kao završnu stanicu Sibirske željeznice (1899). U ratu 1904-1905. osvojili su ga Japanci.
- [10] Filozofi utopisti: *Thomas More* (latinizirano *Morus*, 1478-1535), engleski filozof i humanist, autor djela *Utopija*. *Tommaso Campanella* (1568-1639), talijanski svećenik i filozof, autor djela *Grad sunca*. *Immanuel Kant* (1724-1804), jedan od najvećih filozofa njemačkog klasičnog idealizma, bavio se i političkom filozofijom, te napisao knjigu *Vječni mir*. *Charles Fourier* (1772-1837), francuski filozof i ekonomist, teoretičar idealnog društva koji je svoje ideje pokušao ostvariti i u praksi osnivanjem idealnih zajednica, ali neuspješno.

- [11] *Rudolf Ihering* (1818-1892), njemački pravnik, istaknuti teoretičar, prethodnik sociološkog shvaćanja prava.
- [12] Pridjev prema *Tartuffe*, tip licemjernog, podmuklog bogomoljca iz istoimene Molièreove komedije.
- [13] Mirovna konferencija za međunarodno rješavanje sukoba održana je 1898. godine u Haagu na poticaj ruskog cara Nikole II. (1868-1918).
- [14] *Vožd* – Karađorđe, vođa Prvog srpskog ustanka 1804-1813. godine. Petar Petrović Njegoš (1813-1851) njemu je posvetio svoj ep *Gorski vijenac*.

Rat i mir

Rat je dakle počeo;^[1] kao nedavno Rusija proti Japanu, balkansko Slavenstvo ustade na oružje proti nearijcima. Potomak Bourbona, predstavnik fuzije francuske i slavenske misli, genijalni car Ferdinand^[2] krenu proti Drinopolju.^[3] Petar,^[4] unuk Karađorđa, pored Napoleona i Ney^[5] najvećeg i najnesrećnijeg heroja prošlog vijeka, osvaja Kosovo. Kralj crnogorski Nikola, junak i pjesnik, teži na Prizren koji bolno gledaše u gorštačkim, junačkim čežnjama svoje *Balkanske carice*,^[6] a mi Hrvati, ne mogući poletjeti na krvavu Sitnicu^[7] i na Kosovo ravno kao nekad naši stari pod junačkim banom Ivanišem,^[8] s neopisivim osjećanjima gledamo tu krvcu što je »iz zemlje provrela«, gledamo je sa zanosom pjesnika tragične sablje Karađorđeve:

*Zna heroja roditi Srpk^a, zna dojiti Obiliće;
Al heroje k^a Požarske, divotnike i plemiće,
Gle! Srpkⁱⁿje sada rađu, blagorodstvom Srpstvo diše!
Bježi, grdna kletvo, s roda! Zavjet Srbi ispuniše!^[9]*

Kada se za narod, za njegovo pravo i amanet djedovski ne može živjeti, dužnost je za narod pobijediti ili umrijeti. Ako i ne pobijede naša braća, bore se za ono što najzad pobijediti mora i što nikad ne umire, za krst časni, za slobodu, za svoje staro pravo. Fiat iustitia, pereat mundus!^[10] Ravno sto godina nakon Karađorđa nastavlja se titanski njegov posao. Preko šest vjekova nakon Kosova nastavlja kralj Petar sveti rad Lazara,^[11] kneza svetitelja, a naše duše slušaju u svojim dubljinama plač zvona kraljevskih Dečana i glas trublje iz opjevanog Vučitrna.^[12] Đorđe, srpski Crni princ,^[13] prihvaća barjak Boška Jugovića,^[14] a stoljetni plač javora, jauk gusala i slijepa pjesma rapsodova pretvara se u sijevanje handžara, tresku pušaka i

grom topova. Šest vjekova držahu misao u kvrgama, misao slobode, i nakon šest stoljeća probija eto duh Pavla Orlovića i Miloša Obilića, nakon diplomatskih ratova, podsjećajući na slijepog Grgura i na despota Vuka Brankovića.^[15] Kosovski narodni ciklus se nastavlja usred napredne, skeptične, materijalistične i što sve još ne — Evrope. Tradicionalizam, historijska misao, pobjeđuje u času kad neki hrvatski prijatelji Srba negiraju tu misao i taj tradicionalizam, kao da cijela moderna Evropa nije posljedica te povijesne narodne ideje. Kršćanski Balkan pade i može pasti samo s nesloge i s inata — veli historija. Podučeni tim iskustvom, naša braća, braća krvlju i ljutom nevoljom, ulaze u rat složni, s lozinkom: Balkan balkanskim narodima, noseći na bajunetama novu eru, eru slobode i slobodnog, samoupravnog federalizma proti nesrećnom historijskom aristokratskom partikularizmu. Na Kosovu pade feudalizam. Sad stupa proti Kosovu oživljena i ojačana sloboda i demokracija. Na Kosovu izgiba plemstvo, krvareći kasnije kao turska oportunistička pridvorica, simbolisana u Marku. Sad prodire prema Kosovu sirotinja raja, pjevajući ono u pravoj kršćanskoj simpatiji i žaleći krvnika:

*Drumovi će poželjet Turaka,
Al Turaka više biti neće...*^[16]

I kao nekad u dušama Vasilijevih Bugara i Srba Dušanovih, pred očima tih vojnika, jučerašnje raje, lebdi sjajna vizija Carigrada, čarobnog i groznog grada, groznog i čarobnog kao zmaj, orijent i žena.

*O Stamble! zemaljsko veselje,
Kupo meda, goro od šećera,
Banjo slatka ljudskoga života,
De se vile u šerbet kupaju...*^[17]

Simpatije za braću ne lišavaju nas osjećaja stvarnosti. Činjenica je da je taj rat započela Italija flagrantnim gaženjem međunarodnih prava i gusarskim napadajem u kojemu se hrabri Enver-beg više istaknuo od poltronskih Talijana. U času kad se otežu pogađanja o miru, gospodar male i

emigracijom oslabljene, na putu k ustavnosti zadržane Crne Gore, udara na Turke usred opominjanja evropske diplomacije i baca iskru u lagum. Lagum se pali, ali Italija navrat-nanos zaključuje mir i tako kršćanski Balkan gubi jedinog otvorenog svog saveznika, dok Rusija veli jedno, a ruska vlada, gora od Turske, tobože drugo. Austro-Ugarska, nekad pomagač Karađorđev, Milošev i Milanov,^[18] ne izjavljuje danas svoju neutralnost, a mjerodavni organi, naročito hebrejski kao *Pressa* i *Lloyd*,^[19] idu u čuvanju azijskih i austrougarskih interesa tako daleko da kao pobunjene Jugoslavene sumnjiče i nas, pa doživljavamo nečuvenost da listovi jedne države kleveću milijune podanika te države. Organi međunarodnog naroda,^[20] koji svuda, pa i u tim organima, zagovaraju socijalizam i nosioce prevratnih ideja, ti se organi za novac, novac i samo novac, usuđuju prilikom toga rata sumnjičiti narod koji dade monarhiji Jelačića, Preradovića, Filipovića, Jovanovića i Varešanina. Gospoda liberali su nedavno hvalili Tolstoja i Gorkoga jer propovijedahu slavensku slobodu, a sad napadaju vojske koje na Balkanu mačem brane slavensku slobodu.

Balkanske su države dakle dosele vadile kesten samo za člana Trojnog saveza,^[21] za Italiju, pošavši u svom opravdanom pokretu za njenim sasvim neopravdanim korakom i pomogavši tako svojim idealizmom otimačinu države, davne tlačiteljice našeg Primorja, proti kojoj je naš mudri Dubrovnik baš kod visoke Porte nalazio zaštite i koja bacaše oko na Albaniju, smatrajući sve hrvatske jugoslavenske primorske zemlje svojom baštinom. A što je najnezgodnije, Balkanci udariše na Tursku u času kada je najozbiljnije htjela modernizovati se kao oni, kada je ušla u groznicu trzavica baš stoga što su Mladoturci, mahom liberali i kao đak Aug. Comtea Ahmed Riza prvoklasni Evropljani, nastojali dati Turskoj parlamentarnost i najšire slobode,^[22] te vidimo kako se u ime slobode napada jedna država u času kada je te slobode pregnula ostvaravati. Uspiju li Balkanci ili ne, pred slobodoumnom Evropom nosit će odium da pomogoše srušiti mladoturski režim i tako ometoše izvedivost reforama u onoj Turskoj koja je i pod sultanima bila zemlja u vjerskim pitanjima najtolerantnija i najliberalnija. Već sam rat proti Turskoj je negacija lozinke: Balkan balkanskim narodima i ideje balkanske federacije, jer su stoljećima i Turci postali nekakav narod balkanski, sasvim kao Srbi i Bugari. Ako je do starosjedilaštva, stariji su pravi Balkanci samo Arnauti, dok Grci ni pod klasičnim helenizmom nisu na samom Balkanu igrali

važnije uloge. Filip Mačedonac, Balkanac, otac Aleksandra Velikoga, prvi ih je uništavao, taj »barbar«.

Sadašnji balkanski rat je dakle nastavak neopravdanog rata tripolitanskog, [23] negacija najšire balkanske konfederacije i ometanje pokušaja turskih reformama. U stvari je ta borba izmirenje Bugara i Srba, do jučer zavađenih, [24] izmirenje beogradskog i cetinjskog dvora, i pokušaj da balkansko Slavenstvo nastavi onu misiju koju je imalo u prošlosti, da naime brani krst od nekrsta, da brani Evropu od Azije, azijsku od altajske pasmine, kulturu od barbarstva, načela sv. Save, Dušanovog zakonika, naših primorskih autonomija i Dubrovnika proti čefovima sile, otimačine, nereda i anarhije, koja na sramotu Evrope bjesni danas oko Kosova i Prilepa još ljuće i žešće no u vrijeme Muse Kesedžije i Mine od Kostura. Naša braća podoše za Italijom jer bijahu odviše slabi sami, i ne vjerovahu turskim reformama, jer te reforme kao i japanske mogahu samo Turke ojačati, mogahu biti od koristi samo Turcima, dok bi mučena, globljena i na krst razapinjana raja oko Skoplja, Prizrena i mutne Marice ostala u tom slučaju zarobljena zanaovijek, jer se pravom barbaru kao slabiji oteti možeš, ali barbaru civilizovanom nikad nidovijeka. Evropa zove sve to željom teritorijalnog povećanja i čudi se tome kao da nije mnogo naravnije da narod teži za prirodnim svojim granicama, da mala državica teži za povećanjem, no da za tim teže vevlasti pune tuđih zemalja. Italija zdipi Tripolis, ne prosuvši tako reći krvi, i Evropa, humana, filantropska Evropa aplaudira. Od 1389. teče i pišti srpska krv na Kosovu, a bugarska pečali i potokom teče u Macedoniji, i Evropa se zgraža što se u ime boga digoše na oružje narodi, krvareći i krvareći već vjekovima!

*Krv pravedna dimi na oltare,
Ćivoti se u prah razvijaše,
Zemlja stenje, a nebesa ćute.
Luna i krst, dva strašna simvola —
Njihovo je na grobnice carstvo...* [25]

I Evropa sve to gleda kao u doba kada je Aleksandar, inače papa, Borgia, slao sultanima kao hanume lijepe naslikane madone. Njemačka umjesto madonâ šalje Turskoj svoje maršale. Francuska, baštinik *Izjave ljudskih*

prava, Francuska Revolucije i republikanstva čuti i miruje, jer je republikanac postao lihvar, jer je sankilot postao evropski bankar, jer se krv i sloboda pretvorila u unosne akcije. Engleska nema Byrona da pogine u Heladi. Evropa materijalizma i materijalističkog skepticizma nema više ideala i ne vjeruje u ideal, nema ama nikakve vjere, dok i Turčin ima tvrdnu vjeru, a njegovi protivnici idu na bojište baš za one ideale koje Evropa propovijeda riječima da ih porekne činima koji služe surovoj sili umjesto da sila služi idealima. Zato ovaj rat nije samo herojski kao boj slabih i nejakih proti glavnom reprezentantu zavojevačkog nasilja i militarističke sile u Evropi, već i kao prosvjed proti onom okrećenom grobu^[26] i sistematisanoj laži, proti onom filistarskom egoizmu i bizantskom, mandarinskom niskom materijalizmu što se diči frazastim imenom evropstva.

Već tripolitanski napadaj je dokazao da je danas više no ikad evropski javni moral negacija svakog morala. Danas je brutalna sila jedini evropski autoritet, pa zato još uvijek tako malo imponuju te male balkanske države. Silama, državama, velesilama, dopušteno je sve, svaki pravni prekršaj, a pojedincu ništa. Dva morala, i otud dolazi da u Evropi nema ni jednoga. U bankrotu demokracije prestalo se vjerovati u prava čovjeka. Budući da se pravo mora braniti pa mu sila služi obranom, mnije se da je pravo tek oblik sile, upravo nasilja. Mudrijaši i mudraci kao Nietzsche, imitatori Machiavellijevi, smatraju silu i nasilnika superiornim, višim čovjekom, mada je prava superiornost tek ona koja je velesila bez sile i nasilja. Homo homini lupus, čovjek je čovjeku kurjak, nikad se to nije čulo u svim varijacijama više no danaske. Rat svih proti svima; to je plod dojakošnjeg kršćanstva. Dvoglavi Janus^[27] još uvijek je pravi dvolični bog evropski. U moderni život udari pošast propisa diplomatske i jezuitske mudrosti: »učini i ispričaj se«, »učiniš li, oprovrigni«, »rastavi i vladaj«. Naša prava su, vele, stare opravdane i uzakonjene krivice. Machiavelli oprovgava u djelima sebe, a »prvi državni slugе« kao Fridrik Veliki djelima svojim Machiavelle potvrđuju, a spisima makijavelski pobijaju. Država ima sva prava, a čovjek ih nema, umjesto da bude obratno. Evropa je užasan do zuba naoružan tabor i taj tabor kibicuje raznim političkim vivisekcijama eksperimentiranih naroda. Oružani mir, i taj oružani mir je strašniji vampir i užasnija mora od svih ratova. Laboratoriji, naučnjaci, nauke: sve to služi samo tome da se usavrši moderno oružje, pa kao

pojedinaac vitez što je prestao postojati u »armijama«, tako će i vojske jednog lijepog dana biti ono što su radnici u tvornicama: dijelovi mašina, točkovi, poluge i vijci na strojevima, pa kako danas sve štrajkuje, može se lako predvidjeti dan kada će se kao mašina radnik, vojnik, pretvoriti u oružje, u materiju, a materija, primivši srce i dušu ljudsku, materija, topovi, puške, torpedi i aeroplani, sva ta ubojna sredstva će oživjeti, pobunit će se, automati će postati živi i u prah, u sunčani prah će smrviti automatisano, materijalisanano čovječanstvo, bijedno ljudstvo, što je u žudnji za grubom silom postalo stvar, surovu silu oživilo i organizovalo bez snage da joj zapovijeda. Užasna, groteskna perspektiva, prema kojoj je lakrdija Danteova *Komedija*! Što su Nobelove nagrade, jamačno spomenici njegovog grizodušja, prama štetama što ih u ratu može počiniti njegov izum, izum za puste pare!

Nema sumnje da rat ima lijepih strana i da je najveća zanimljivost pored ljubavi. Kult oružja je protuteža proti sveopćem materijalizmu, proti kultu novca. Vojnik je idealnija figura od kramara i kapitaliste kojemu je čast u ćemeru, a vojniku u viteškom osjećanju dužnosti. Vojska je najbolja škola discipline i energije, pa je stvorila sile kao Njemačku i Japan. Rat nas najbolje uči prezirati smrt. Rat je najviši oblik žrtvovanja sebe za drugoga i najbolje sredstvo proti strahu. Nijedan narod ne može postojati bez junaka i junaštva. Vojska i rat su najbolja škola za te visoke kreposti, ali pretvarati Evropu sve više i više u tabor, živjeti bez rata kao u vječnom ratu, preobraćati civilizovani svijet u kasarnu: — to je vraćanje u barbarstvo, u ona primitivna vremena kada su ljudi kao zvjerad živjeli u vječnom boju i ubijanju. Ideal helenizma nije Sparta. Moderna Sparta, Crna Gora, nije posljednja riječ evropske civilizacije. Rat i vojska ima smisla samo onda kada služi interesima kulture i mira, a danas kulturni rad i mir služi militarizmu, jer je ideal osvajanja, ideal Džingis-kana, Tamerlana i Atile, danas ideal Evrope, inače filistarske, koja se ovako strašno naoružana plaši sama od sebe kao pred zrcalom u bauka maskirano čedo.

Već Henrik IV. francuski radi oko evropske koalicije u interesu mira. Descartes žigoše rat. Opat Ch. Ir. de Saint-Pierre^[28] piše o svjetskom miru. Njegovu misao nakon Rousseaua i filantropa prihvaća Herder,^[29] kveker Burritt,^[30] pa i toliki moderni koji osnivaju Međunarodnu ligu mira. Veliki Kant, republikanac, žigošući englesku politiku u Indiji i utvrđujući da »tamo gdje prestaje moralni političar, počinje politički moralist«, piše o

vječnom miru i prosvjeduje proti baštinjenju država, proti iznajmljivanju vojske i proti držanju stalne vojske. Ali gdje je stari königsberški mudrac! [31] Pruski protektor Carlyle piše proti modernom filantropizmu, pruski generali smatraju religiju dobrim sredstvom za vojničku disciplinu, Bismarck kalupi pravo od krvi i željeza, Renan sanja o apsolutizmu genija, Tolstojev moćni apostolski glas nadvikuje Barrès s kultom Napoleona, Kipling s kultom soldata i D'Annunzio sa snobovskim kultom te nove imperijalističke i militarističke mode.

Balkanska demokracija, naročito srpska, vjerovala je kao Svetozar Marković, [32] socijalista i otac radikalizma, u evropske teorije, pa bijaše idilska, socijalistička i miroljubiva. Praksa, život, dodir s praktičnom evropskom politikom stvorio je od radikala nacionaliste i demokratske vojnike. Izgubiše vjeru u snagu evropskih demokracija, a sad idu u boj bez vjere u solidarnost evropske misli i pomoć velesila. Oni su dosele sami, sami sebi ostavljeni kao stara Crna Gora *Gorskog vijenca* i kao Srbija prvih ustanaka.

*Treba služiti česti i imenu;
Neka bude borba neprestana!
Neka bude što biti ne može —
Nek ad proždre, pokosi satana!
Na groblju će iznići cvijeće
Za daleko neko pokoljenje!*[33]

Volim mir od rata, ali taj rat bugarski i srpski volim od toga našega mira hrvatskoga. Teško ti ga mrtvima, ali još teže nama živima sve to mûkom trpeći i sve to nijemo gledajući.

Obzor, 27. 10. 1912.

Bilješke

[1] Prvi balkanski rat (listopad 1912. – svibanj 1913.); vodio ga je savez

balkanskih država, Srbija, Crna Gora, Bugarska i Grčka, protiv Turske. Matoš je ovaj feljton napisao neposredno nakon početka tog rata. Rat je završio porazom Turske i ustupanjem velikog teritorija državama pobjednicama.

- [2] *Ferdinand I*, bugarski car (1861-1948; vladao 1887-1918), iz vladarske kuće Sachsen-Coburg-Gotha, porijeklo po ženskoj liniji vuče i od francuske kraljevske kuće Bourbona i kralja Luja Filipa I. (vladao 1830-1848). Pobjednik je u Prvom balkanskom ratu, ali je poražen u Drugom.
- [3] Jedrina, Jedrene (Edrene, Hadrijanopolis), grad u europskom dijelu današnje Turske.
- [4] Petar I. Karađorđević, zvan Osloboditelj (1844-1921), srpski kralj i kralj Kraljevine SHS. Srpski kralj postao je nakon Majskog prevrata 1903. godine. Pobjednik u Balkanskim ratovima. Godine 1914. zbog bolesti se odrekao prijestolja u korist sina Aleksandra.
- [5] Maršal *Michel Ney* (1769-1815), jedan od najvažnijih zapovjednika Napoleonove vojske, istakao se hrabrošću.
- [6] *Nikola I. Petrović Njegoš* (1861-1921), knez pa kralj Crne Gore, posljednji vladar iz dinastije Petrovića (vladao 1860-1918; kralj od 1910.). Također i književnik, autor lirske i epske poezije.
- [7] Sitnica je najveća rijeka na Kosovu; također i rijeka koja protječe kroz Podgoricu u Crnoj Gori i ulijeva se u Moraču. Godine 1796. pokraj ove druge rijeke Crnogorci su porazili tursku vojsku i znatno proširili teritorij pod svojom kontrolom (poznata i kao Bitka na Krusima); no Matoš vjerojatno misli na prvu, kosovsku rijeku, poznatu iz narodnih pjesama.
- [8] *Ivaniš Korvin* (1473-1504), vanbračni sin kralja Matijaša Korvina, ugarski velikaš, hrvatski ban; uspješno ratovao protiv Turaka.
- [9] Posljednji stihovi *Posvete prahu oca Srbije iz Gorskog vijenca* (1847) Petra Petrovića Njegoša (1813-1851); svoj je ep crnogorski vladika posvetio Karađorđu, vođi Prvog srpskog ustanka godine 1804-1813. Ustanak je bio neuspješan, a Karađorđa je godine 1817. dao ubiti vođa Drugog srpskog ustanka Miloš Obrenović. Knez *Dmitrij Mihajlovič Požarski* (1577-1642) je ruski narodni junak, vođa borbe protiv poljske invazije 1611-1612. godine i sudionik borbi s Krimskim Tatarima.
- [10] Rimska uzrečica: neka bude pravda, makar propao svijet.
- [11] Knez Lazar Hrebljanović (1329-1389), poznat i kao sveti car Lazar, srpski vladar, zarobljen u Bitki na Kosovom polju i pogubljen.

- [12] *Visoki Dečani*, jedan od najvažnijih manastira Srpske pravoslavne crkve, nedaleko od grada Peći na Kosovu; utemeljio ga je srpski kralj Stefan Uroš III. Dečanski 1327. godine. *Vučitrn* je grad na Kosovu, utvrda despota Vuka i Đurađa Brankovića; često ga se spominje u narodnim pjesmama, zbog do danas očuvanog starog kamenog mosta preko rijeke Sitnice i kule koju su izgradili junaci braća Vojinovići, nećaci cara Dušana.
- [13] Karađorđe znači »crni Đorđe« (tur. *kara* – crni). Pravo mu je ime Đorđe Petrović.
- [14] Jedan od devetero braće Jugovića iz srpske narodne predaje i epskih pjesama, sinova Jug Bogdana i kneginje Milice, polumitskih junaka boja na Kosovu; barjaktar srpske vojske.
- [15] *Vuk Branković*, srednjovjekovni srpski velmoža, umro 1389. u bitki na Kosovu polju. U srpskoj narodnoj predaji netočno ga se prikazuje kao izdajnika. *Slijepi Grgur* je Grgur Branković (1415-1459), sin despota Đurđa Brankovića, turski vazal, kojega je zbog izdaje dao oslijepiti sultan Murat II.
- [16] Stihovi iz epske pjesme *Početak bune protiv dahija* Filipa Višnjicia (1764-1834), popularnog srpskog epskog pjesnika i guslara, zvanog »srpski Homer« jer je bio slijep.
- [17] Stihovi 911-914. iz Njegoševa *Gorskog vijenca*.
- [18] *Milan II. Obrenović* (1854-1901), srpski knez od 1862. god. i kralj 1882-1889. god. Zbog unutarnjih i vanjskih političkih neuspjeha (poraz od Bugara 1885.) i skandala oko rastave od kraljice Natalije bio je prisiljen prije abdikacije, u suradnji s liberalima i radikalima, objaviti 1888. novi, liberalniji ustav. Napustio je savezništvo s Rusijom i orijentirao se na Austro-Ugarsku. Nakon abdikacije 1889. živio je u Parizu, a u Srbiju se u dogovoru sa sinom Aleksandrom vratio 1897. Nakon sukoba sa sinom, zbog njegove ženidbe s Dragom Mašin, otišao najposlije u Beč 1900. godine, gdje je i umro.
- [19] *Pressa* je *Agramer Presse*, zagrebački list na njemačkom jeziku kojega je 1877-78. izdavao Josip Frank, vođa Stranke prava. *Agramer Lloyd* je također zagrebački list na njemačkom jeziku, izlazio je 1898-1906. i bavio se pretežito gospodarskim temama.
- [20] Autor misli na Židove.
- [21] Savez Njemačke, Austro-Ugarske i Italije (1882-1915).
- [22] *Mladoturci* su pokret nastao u Osmanskom carstvu 1865. godine, s ciljem da zaostalu Tursku pretvori u modernu europsku državu; na vlasti su od 1909. godine, kada uvode liberalni ustav i provode brojne reforme. *Ahmed Riza*

(1850-1930) je jedan od najistaknutijih vođa tog pokreta, političar, znanstvenik, predsjednik turskog parlamenta, učenik i pristaša francuskog sociologa i filozofa, utemeljitelja pozitivizma Augustea Comtea (1798-1857).

- [23] Talijansko-turski rat 1911-1912. godine, u kojemu je Italija osvojila današnju Libiju.
- [24] Matoš je pogriješio u procjeni: nakon Prvoga, izbio je Drugi balkanski rat (1913), u kojemu su nakon pobjede nad Turskom Srbija, Crna Gora i Grčka zaratile protiv Bugarske zbog podjele oslobođenog teritorija. Rat je završio porazom Bugarske.
- [25] Stihovi 628-632 iz *Gorskog vijenca*.
- [26] Licemjer, farizej; prema Kristovim riječima (*Ev. po Mateju*, 23, 27), da okrečeni grobovi »izvana izgledaju doduše lijepi, ali su iznutra puni kostiju i svakoga smrada«.
- [27] Starorimski bog vremena; prikazivao se sa dva lica, mladim i starim, koja gledaju na suprotne strane.
- [28] *Charles-Irénée Castel, abbé de Saint-Pierre* (1658-1743), utjecajni francuski mislilac, prvi je predložio osnivanje međunarodne organizacije koja bi osigurala trajni mir u svijetu.
- [29] *Johann Gottfried von Herder* (1744-1804), njemački filozof, teolog, pjesnik i književni kritičar; jedan od najutjecajnijih predstavnika prosvjetiteljstva i predromantičarskog pokreta *Sturm und Drang*.
- [30] *Elihu Burrit* (1810-1879), američki pacifist, žestoko agitirao za mir u svijetu.
- [31] *Immanuel Kant* (1724-1804), njemački filozof, rođen je i živio u gradu Königsbergu (danas Kaliningrad u Rusiji).
- [32] *Svetozar Marković* (1846-1875), srpski političar, socijalist, pokretač prvog socijalističkog lista *Radenik*.
- [33] Stihovi 657-662 iz *Gorskog vijenca*.

Živi i mrtvi

Gospodo, javljam vam velik historijski događaj. Gospodo, izgubih pet litara.

Vina, razumije se.

Kad se navijestio ovaj rat, divio sam se Balkancima, ali njihov korak držah činom očajnosti s nadom da kao dosele povuku Rusiju u pomoć. O turskoj konačnoj pobjedi bijah više no uvjeren. Turska vojska je — mišljah — jedinstvena, a kršćanska to nije, turski časnici iz famozne škole famoznog baruna i paše Goltza^[1] najspremniji su delije svijeta. Kršćanski to ne mogu biti. Turke vodi neodoljivost fanatizma i očajnosti, pa će nadvladati jer se brane, a Plevna^[2] je pokazala kako se Mujo drži u defenzivi. I tako se okladih za Turčina i nikad radosnije ne izgubih oklade.

Goethe napisa iza bitke kod Valmyja^[3] u svoj dnevnik da se počinje nova era u svjetskoj historiji. I posljednji među nama osjetio je iza posljednje nečuvane bugarske pobjede da sviće zora novog dana, da se rađa novo sunce, da »s istoka zora rudi«: Ex Oriente lux!^[4] Ta zvona što ih zadivljeni i nijemi slušamo to su zvona Visokih Dečana, ne plaćući kao dosele već pjevajući i klićući. Melankolija pjesme *Onamo*, 'namo^[5] — pretvorila se u radost, i čežnja za Prizrenom pretvorila se u čin. Ne vjerujući sebi, začuđeni, kao u budnom snu gledamo kako se poezija pretvara u realnost, kako tisućljetni san postaje istinom. Ono za čim snivaše Gundulić, Preradović, Branko^[6] i Harambašić, ostvarilo se tako reći preko noći, kao onaj grad iz narodne pjesme što ga vile za noć mogu srušiti i sagrađiti. Narodna duša, ta oslobođena duša narodna, ruši skadarske zidine, trese već stambulskom kapijom. Četa Ivana Mažuranića udari na haračlijino čadorje, a Islam umrije kao u Mažuranićevoj *Kobi*. Doživljavamo velike stvari, svjedoci smo velikog vremena, i kao pri žrtvovanju bogova novog reda i zametka šapćemo čuvene proročke Vergilijeve stihove: Ultima Cumaei venit iam carminis aetas. Magnus ab integro saeculorum nascitur ordo...

Redeunt Saturnia regna; iam nova progenies coelo demittitur alto.^[7] («Već dolazi krajnja doba kumejskog proročanstva.^[8] Velik red vremena iz neporočnosti se rađa... Vraćaju se carstva Saturnova; novo već koljeno silazi s visokog neba.») Molitva od šest stoljeća je uslišana. Puška puče kao Šenoina od Gabele munja, proročanstvo naših guslara i pjesnika se obistinjuje, događa se nečuvenost i nevidenost, pa se pričešćujemo kod svog izgubljenog vina s religijskim osjećanjem ljudi, doživljavajući u naše kukavno, nezanimljivo vrijeme prava pravcata čudesa.

Pišući to, gledam pred sobom četiri moja prijatelja i četiri rane mi se otvaraju. Vidim plavu glavu s »Kristovom« bradicom B. Lazarevića,^[9] dike mlađe srpske kritike. Na rastanku mu ostavih nekakovu knjigu Louisa Ménarda^[10] o aleksandrijskoj koncepciji Hermesa, Dobrog pastijera. Danas je mrtav Lazarević i blago si ga zemlji koja ga je rodila, i sisi koja ga je dojila, jer kritika nije kao u raznim Hamletima kod njega ubila moć zanosa i volju akcije. Taj impresionist dobi na Kosovu herojsku impresiju krvavog krštenja. Od kritičara i novinara postade junak i heroj. Vidimo evo i Bastajića.^[11] Blijedo lice žderu crne goleme oči, na zanosnom čelu crna kovrčava kosa. Bijaše cvijet među našim bjelokavskim grabancijašima. I on je danas pokojni, a vila ga je jamačno odnijela na Klek i sahranila ga nuz topuzinu Kraljevića Marka. I on je junački pao, Vladeta moj Kovačević, sin ministra i sjajnog historičara Kovačevića, šurjak pjesnika M. Rakića.^[12] I on pade, o bože moj! U Parizu nosio se kao dandy, pazio je na sebe kao dama, delikatan, fin i nježan kao djevojka, pa smo ga voljeli kao lijepu i milu gospodicu. Moju bijedu je često prijateljskom pomoću ublažio, jer sam onda gladan crkavao. Danas ja živim, a on leže pored Miloša i Lazara, kneza čestitoga! Pavle Jurišić, sin posrbljenog izvrsnog oficira Šturma, ljubimca kralja Milana,^[13] leži u Beogradu u ljutim ranama ne sluteći da u Zagrebu njegove rane peku sve one s kojima je kao kolovođa igrao »oro« i pjevao »kod Kolarca«... Peku, peku te rane, ali ne peku onoga što zna da od tih rana zacjeljuje ona rana, grdna i ljuta — Kosovo.

Što će sada reći duhoviti kulturtregeri što u duhovitom i finom listu *Simplicissimusu*^[14] prikazuju balkanske vladare kao ušljivce, a balkanske junake kao ušljive gladnice, dok zaboravljaju na one koji protežiraju uši i ini materijal za razne Zacherline? Rugala se sova sjenici da ima debelu glavu! Sunt quaedam bestiolae, quae unam noctem vivere videntur.^[15] Ima viceva što kao izvjesna gamad životare tek jednu noć. Ne prođe ni jedna

noć, a Balkanci napraviše fini i duhoviti list *Simplicissimus* običnim bedakom, naime bedakom iz čuvene firme »Sedmero Švaba«, a Zagrepčani će jamačno imati toliko obraza da tu nemecku uš što prikazuje sve nas na Slavenskom Jugu ušljivcima za naše lijepe novce, izbace buhačem iz naših domova i kafana. Da, ali što ćemo kada je sasvim kao u tonu *Simplicissimusa* pisao i nekakav uvodničar na Kaptolu, angažirajući se sasma u duhu sv. Ivana Kapistrana^[16] za sveca Muhameda koji kršćanskom nebu nije poznat ni kao kerubin.

Na Kosovu razapinje bijelo čadorje pobjeda te se trese turbe i pepeo oca Bajazetova. Taj momenat vrijedi doživjeti ovako izdaleka, a kako tek mora da je pobjednicima! Tu riječ u grlu zapinje i suza s oka izvire! Tu se pada na koljeno s onom pjesničkom *Molitvom svemogućem bogu*, dok pred očima duše sve više raste i raste »taj kamen zemlje Srbije što preteć nebu dere kroz oblak«. ^[17] A nad Lovćenom i nad kamenom, krvavim simbolom, diže se već duga kao nakon kratkog i užasnog vihora, a u duzi, sastavljenoj od boja bugarske, srpske, crnogorske i helenske zastave, naše zadivljeno oko mjesto dūgē suzu vidje, suzu zahvalnicu i radosnicu. Neće se više pjevati »Oj davori, oj Kosovo ravno«. Na grobovima nicat će cvijeće, na razbojištu klasat će pšenica bjelica, a umjesto gavranâ, crvenih od krvi, i umjesto crnih tica kukavica, kćeri Lazarovih, letjet će preko Kosova, polja ravna, ševina zlatna pjesma i kliktanje sokola, sive tice. »Mru kraljevstva, mru gradovi« ^[18] — ali kraljevstva i gradovi i uskrsavaju, i dok mi tu u Zagrebu na Dušni dan palimo žižak Smrti, tamo dolje, na Kosovu, spremnom za Meštrovićeve gigantske panteone, sad u jesen slave sveti uskrsi svoje proljetne, preporodne aleluje.

Po kompetentnom svjedočanstvu jednog Gešova^[19] najzaslužniji je za balkanski ovaj savez Nikola Pašić. Čudni taj čovjek ulazi već za života u narodne vestministere. ^[20] Taj čovječuljak s maskom brade mletačkih mudrih senatora ulazi za života u pravu, svjetsku historiju, i ja sve to pišem s nevjerojatnim osjećanjem da sam imao čast neko vrijeme stajati među pionima u misterijskom šahu toga čovjeka, danas nesumnjivo velikoga, što pravi historiju, dok je mi ovdje ne umijemo još ni pisati.

Kada dođoh u Srbiju, bijah zatvoren kao tip bez putnice s karadordevcima iz »Čebinčeve afere«, ^[21] sve samim Pašićevim drugovima, kao Aca Stanojević, sudija Novaković, Žujović itd. Moj najbolji prijatelj, pripovjedač Veselinović, bijaše tvrdi radikal. Milovan Milovanović, ^[22]

poznati diplomat i ministar, onda sa Stojanom Protićem^[23] urednik čuvenog *Dela*, štampao je u svom listu moju neku crticu (*Kip Domovine*). Onda se u Srbiji za nas Hrvate tako reći ni znalo nije, a ja sam svud istupao, pa i prigodom zagrebačkih antisrpskih nemira, kao tvrd starčevićanac, da Srbi ne pomisle da bih se za volju ma čega toga — onda ekskluzivnog — svog hrvatstva odrekao. To držanje nije mi škodilo. Naprotiv, pa kada dođoh ponovno u Beograd, bijah feljtonista kod Pašićeve *Samouprave*, mada bijah ozloglašen kao »frankovac«. Za radikale, koji su mi uvijek išli na ruku, angažovah se proti samostalcima^[24] proti svojoj volji, drugujući s novinarom Milanom Đorđevićem, poznatim kao intimus Pašićev. Tako sam posredno imao prilike zaviriti pod kožu tome najprepredenijem državniku Nikoli Pašiću, koji je još tamo oko 1894. bio tako reći bez pravog prijatelja u vlastitoj stranci, omražen kao »fuzionaš«,^[25] čovjek kraljice Drage^[26] i naprednjački saveznik, da danas stoji kao jedan od prvih i najsudbonosnijih ljudi Evrope. Bio je utamničen. Bio je prognanik u Bugarskoj i u inozemstvu. Nemaјуći ukusa za mučeništvo, vječno je bježao, jedared i preko željezničkog savskoga mosta. U Švajcarskoj šurovaše kao đak sa Bakunjinom. Skuhao je Zaječarsku bunu^[27] i oborio svemožnog Ristića.^[28] Uništio je liberalnu i naprednjačku stranku. U vlastitoj partiji poslušan svakome, vladaše kao diktator, slomivši genijalnog stranačkog renegata Peru Todorovića, osnivaoca radikalne stranke, autora kragujevačkog programa, odrekavši se na prijekom sudu pred kraljem Milanom svog druga Koste Taušanovića, osnivača ovdašnje Srpske banke, kojega s milijunašem Lukom Čelovićem pomože sahraniti kao nečasnog čovjeka, kao defraudanta. Ljuti radikal, išao je u vanjskoj politici nepokolebivo s Rusijom. Nakon Slivnice^[29] bijaše cijeloj Srbiji crn pred očima kao »bugaraš«, jer ni danas ne govori bez bugarskog naglaska taj opasni parlamentarac. U politiku je ušao poput strašnoga diktatora Stambulova^[30] kao diletant, kao inžinir, inžinir i graditelj mosta, koji je napravio na njegov račun dosjetku pa se srušio. Novi režim našao ga je kao preživjelog, kompromitovanog, mrtvog čovjeka. Zavjerenicima bijaše krvav pred očima. Pokojni satirik R. Domanović^[31] vječno ga je napadao, kao prije što je vječno ismijavao tog »baju Nikolčeta« Pera Todorović. Rezultat je bio taj da je »baja Nikolče« slomio zavjerenike i antizavjerenike, da je »bugaraš« s Bugarima slomio Tursku i da je taj junak u bježanju natjerao ovih dana sa kraljem Nikolom u bijeg cijelu diplomaciju.

Pašić ne umije pisati. Ispod kritike slabo govori. Nema ideja, tj. svojih ideja. Nema, dakle, običnih odlika velikih državnika. Nema ni privlačivosti krotilaca i vođa, jer više odbija no što privlači, ali se zato odlikuje vrlinama kojih je gotovo lišeno baš naše lijeno i ćaskavo pleme. On je fabulozno radin, nevjerovatno elastičan, basnoslovno diskretan i — što je najčudnije — apsolutno neosoban, impersonalan. Osvete on ne pozna, naime osobne osvete, dok je u političkom progonu hladan kao makijavelizam i neumoljiv kao sudbina. On govori, vijeća i sprema svoje kupove samo u četiri oka. Pozitivno znam da novina gotovo i ne čita. Zato on nije radikal, već radikalizam, nije Srbin, već Srpstvo, nije Balkanac, već Balkanstvo. Danas, u vijeku fraze, čudni taj čovjek je sasvim nepristupan frazama. Kao demokrat uspio je politikom obogatiti se i postati milijunaš, čovjek »sas ćošci« (sa ćoškovima, kućama). Vječno je za kulisama, na javnost se pojavljuje tek nužde radi, i time se najviše razlikuje od pokojnog dra Franka, osobnoga prijatelja »ovacija«, kojemu je inače sličan svojim političkim bezobzirnim racionalizmom i demagoškim realizmom. Javnost npr. ne smije znati da on to i to radi, i Pašić daje mig da ga kao protivnika zbog toga i toga posla u novinama najbezdušnije kleveću i napadaju. Pred njemačkim poslanikom fingira taj učenik kneza Miloša da ne zna dobro njemački, a pred francuskim da ne zna dobro francuski. Genij u maskiranju. Kao Brutus, on je vječna silom-budala. Sad je obrazina pala i umjesto budaline »baje Nikolčeta« stoji pred Evropom Nikola Pašić, kosovski osvjetnik i kandidat besmrtnosti, a ja se ponosim što sam imao uvijek fini nos za toga najklevetanijeg i najzagonetnijeg čovjeka u Srbiji i što sam neko vrijeme za njegov list pisao literarne članke kojih taj sasvim neliterarni diplomatski čikov jamačno nije čitao. Evo napokon jedne anegdote. Ne kunem se da je autentična, ali je sasvim u stilu Pašićevom. Strani novinar ga intervjuiše, a on tom prilikom napadne samog kralja i pokaže žurnalisti neku sasvim desetuu mršavu ženu kao svoju gospođu, zovući je jednako — recimo — Marijom. Intervju izađe, vladar pozove mudrijaša na odgovornost, a Reinecke mu pokaže u članku pasus o gospođi Pašićki koja je vrlo krupna i ne zove se Marija već Georgina (čini mi se), uvjerivši tako kralja da je intervju izmišljen. Dođe li nam gđa Pašićka, Tršćanka, ljetos u Crikvenicu, kao obično, ispričat će nam možda još po koji »trik« toga svoga staroga bizantinca i prepredencissimusa.

Ima ih koji gledaju u balkanskim pobjedama političku korist i za nas

Hrvate. Pustimo utopiste neka sanjaju o jugoslavenskom carstvu! Ova monarhija nije Turska, Medvedgrad bi bio slaba hasna komitama, a mi interese naših muhamedanaca u Bosni ne možemo za volju nikakvoj Jugoslaviji na svijetu žrtvovati agrarnoj politici srpskih gazda i ekskluzivnosti grupe Kočićeve.^[32] Samo moralnu korist može Hrvatska izvući iz ovih pobjeda i nauk koji nam može koristiti više od svih eventualnih stečevina političkih.

Kod nas je zavladala, naročito tamo od Kranjčevića i romana Leskovarovih, neka religija očajnosti i slabosti. Činjenica da Bugari i Srbi, »čorbadžije«, nepismeni »gejaci« još za vrijeme ilirizma, danas lome strašnu azijsku vevlast mora nam dati izvjesnost da besprimjernom klasičnom triježnošću i cincinatskim^[33] vršenjem dužnosti divnog naroda vrtlarskih Bugara, da ponosom i požrtvovnošću mlade Srbije može i Hrvatska postići u ovoj monarhiji položaj dostojan svoje prošlosti i svog izvanrednog geografskog položaja.

Mi Hrvati smo, nadalje, izgubili svaki praktični, korisni, životvorni dodir s našom prošlošću. Na Kosovu je faktično pobijedio duh Miloša Obilića i Dušana Nemanjića, a blizu Carigrada bori se uz cara Ferdinanda duh Simeona Velikog.^[34] Mi učimo i pokadšto znamo našu pjesmu i našu historiju, ali mi ih znamo i učimo nekako kao loši đaci grčku i latinsku gramatiku, bez obzira na korist u životu, ili ih studiramo kao naučnjaci, bez obzira na njihovu praktičnu upotrebu. Historija, međutim, nije drugo no način da se energije naših predaka sačuvaju i da tako sačuvane onako silno potenciraju našu energiju kako je potencirana pred zapanjenim svijetom snaga bugarskih vojnika. Kult tradicije, kult junačkih, herojskih predaka je u stvari vascijela rasna energija u službi savremenih narodnih potreba. Hrvatska tradicija je način kako da kultom historijskih vrijednosti oživimo u našim dušama stare duše koje u njima leže — kako da kultom starih heroizama probudimo latentni naš heroizam, kako da kultom uskoka, Zrinjskih i Frankopana postanemo čelični kao A. Starčević, a kultom Marulića i Boškovića kulturni i superiorni kao Vraz ili Strossmayer. Historija, tradicija je Nemanjino blago, Markova topuzina, pepeo Svačića i krv Gupca, grdan predački kapital, u atavizmima deponovana energija, pa tko se njome ne koristi kao evo Bugari, Srbi i Grci, slični kapitalisti koji bi odbacivao djedovski imetak, i divljaku što gladije na plodnom tlu. Sav heroizam dolazi od kulta drevnih heroja. Grci su heroji dok u njima žive

pokojnici, heroji kao Tezej, Herakle i Ahil, a jedna religija japanskih samuraja, herojske aristokracije japanske, kult je predačke uspomene, »šintoizam«. Pokojnici, veliki pokojnici su dakle najvredniji dio duše naše i osnova individualnoj našoj energiji. Oni su živi, jer mogu živjeti vječno kao stalna živa snaga u potomstvu. Samo onaj živi, koji je tako svoju snagu, život svoj, dušu svoju učinio sposobnom da stalno djeluje kao nova vrijednost u drugima, u narodu svome. Tko ne živi tako, taj ne živi, taj je živi mrtvac, živo jedno umiranje. Jer mi imamo tri dužnosti: prema prošlosti, prema sadašnjosti i prema budućnosti. Sadašnjost i nije drugo no primanje amaneta predačkog, obrana i povećavanje toga amaneta i, napokon, predavanje toga amaneta potomstvu. To je ostvaravanje besmrtnosti na zemlji, produživanje svog života u životu svog roda i plemena. To učiniše bugarski i srpski bezimeni vojnici, pali proti Turčinu. Prestadoše bitisati individualno, ali nastaviše život svoj u skupnoj duši ojačanog i osvećenog naroda svoga.

Kult mrtvih je, dakle, kult života. Naša duša je život, tabernakulum za svete i čudotvorne moći prošlosti. Dušni dan, dan mrtvih je dan života, života u nama. Samo onaj živi koji je vazda spreman umrijeti. Samo onaj vječno umire koji nikad ne zna umrijeti. Ima mrtvaca vječno živih. Ima živih što su vječni mrtvaci. Zato je Kosovo vječno živjelo. Zato je Kosovo postalo osobom. Sokrat je danas na životu više od živog živcatog Zagreba.

Mnogi živi pokojnici oplakivahu na Mirogoju ovih zadušničkih dana žive duše koje im iz grobova dovikivahu:

— Slava! Pokoj vam vječni!

Obzor, 3. 11. 1912.

Bilješke

[1] *Goltz-paša* (1843-1916), Colmar barun von der Goltz, pruski feldmaršal, upućen u Tursku gdje je organizirao tursku vojsku po pruskom uzoru, te bio zapovjednik turske armije u Mezopotamiji.

[2] Krvava opsada Plevena (Plevne), grada u sjevernoj Bugarskoj, za Rusko-

turskog rata 1877-78. godine, koja je završila turskim porazom, uz veliki broj žrtava na strani Rusa i njihovih saveznika Rumunja.

- [3] Prva značajnija pobjeda francuske vojske u tzv. Revolucionarnim ratovima, godine 1792., kod grada Valmyja u sjeveroistočnoj Francuskoj. Pruske trupe pod komandom vojvode od Brunswicka pokušale su osvojiti Pariz, ali su ih Francuzi zaustavili. Važna psihološka pobjeda revolucionara, jer je nakon bitke u Francuskoj ukinuta monarhija i formirana Prva republika. Goethe je sudjelovao u bitki na strani Prusa.
- [4] *Ex Oriente lux!* (lat.) – S istoka svjetlo!
- [5] Početne riječi i naslov pjesme Nikole I. Petrovića Njegoša (1841-1922), crnogorskog kralja. (»Onamo, 'namo! da viđu Prizren!«)
- [6] *Branko Radičević* (1824-1853), srpski romantičarski pjesnik.
- [7] Vergilijeva *Ekloga* IV, stih 5-8.
- [8] Pokraj grada Kume (Cumae) u Kampaniji nalazilo se glasovito proročište.
- [9] *Branko Lazarević* (1883-1963), srpski književnik, kritičar i diplomat.
- [10] *Louis Nicolas Ménard* (1822-1891), francuski pisac, pristaša socijalizma, poznat i kao kemičar koji je otkrio kolodij; također i slikar. Autor je nekoliko knjiga o antičkoj povijesti i kulturi.
- [11] Bilo se pročulo da su *Branko Lazarević* (1883-1963), srpski književnik, kritičar i diplomat, i *Pavle Bastajić* (1890-1941), srpski političar i revolucionar iz Hrvatske, koji je u ratu sudjelovao kao dragovoljac, a kasnije bio istaknuti komunista, poginuli u Prvom balkanskom ratu (1912-1913), pa im je i Tin Ujević nakon Matoša napisao nekrolog.
- [12] *Ljubomir Kovačević* (1848-1918), srpski povjesničar, književnik, akademik, ministar obrazovanja. Njegov sin *Vladeta Kovačević* (1882-1912), pariški student, poginuo je kao heroj u Bitki kod Kumanova 1912. godine. *Milan Rakić* (1876-1938), srpski pjesnik i akademik, kasnije diplomat.
- [13] *Milan II. Obrenović* (1854-1901), srpski knez od 1862. god. i kralj 1882-1889. god. Zbog unutarnjih i vanjskih političkih neuspjeha (poraz od Bugara 1885.) i skandala oko rastave od kraljice Natalije bio je prisiljen prije abdikacije, u suradnji s liberalima i radikalima, objaviti 1888. novi, liberalniji ustav. Nakon abdikacije 1889. živio je u Parizu, a u Srbiju se u dogovoru sa sinom Aleksandrom vratio 1897. Nakon sukoba sa sinom, zbog njegove ženidbe s Dragom Mašin, otišao najposlije u Beč 1900. godine, gdje je i umro.

- [14] Njemački satirički list, izlazio u Münchenu od 1896. godine. Ime je dobio po glavnom liku Grimmelshausenovog romana *Der Abenteuerliche Simplicissimus Teutsch* iz 1668. godine.
- [15] Latinski: postoje takve životinje koje, čini se, žive samo jednu noć.
- [16] *Sv. Ivan Kapistran* (1386-1456), talijanski franjevački propovjednik, diljem Europe pozivao na križarski rat protiv Turaka. Nagovarao srpskog despota Đurđa Brankovića da sa svojim narodom pređe na katolicizam. Godine 1456. sakupio je četu vojnika koja je uspješno obranila Beograd od sultana Mehmeda II. Umro je u Iloku, gdje je i pokopan.
- [17] Iz pjesme »Otađzbina« srpskog pjesnika Đure Jakšića (1832-1878).
- [18] Stih iz Gundulićeve religiozne poeme *Suze sina razmetnoga* (1622).
- [19] *Ivan Evstratiev Gešov* (1849-1924), bugarski političar, jedan od tvoraca Balkanskog saveza.
- [20] Prema Opatiji Westminster, londonskoj crkvi u kojoj se vrši krunidba kraljeva i u kojoj su grobovi engleskih vladara i zaslužnih građana.
- [21] »Trgovac kraljevački Mihailo Čebinač i nekoliko radikalskih vođa, A. Stojanović, D. Ružić i dr., bili 1894. zatvoreni i osuđeni zbog pripremanja nasilne promene režima u Srbiji; pomilovani 1895, jer javno mišljenje verovalo da je stvar udešena.« (Sveznanje, Beograd, 1937.)
- [22] *Milovan Milovanović* (1863-1912), srpski političar, diplomat, publicist i teoretičar prava. Predsjednik vlade Kraljevine Srbije 1911-12.
- [23] *Stojan Protić* (1857-1923), srpski političar, jedan od osnivača i prvaka Radikalne stranke. Pokretač i urednik časopisa *Delo*. Godine 1918. prvi predsjednik vlade Kraljevine SHS; protivnik velikosrpskih ideja i centralizma.
- [24] Samostalna radikalna stranka, osnovana 1902. godine, nastala je izdvajanjem iz Narodne radikalne stranke N. Pašića grupe disidenata liberalne orijentacije pod vodstvom Ljubomira Stojanovića. Iz nje će nakon I. sv. rata nastati Demokratska stranka.
- [25] *Fuzionáš* – u hrvatskom političkom žargonu toga doba pristaša fuzije, odnosno Frana Folnegovića, koji je početkom 20. stoljeća pokušavao povezati sve opozicijske stranke protiv bana Khuena Héderváryja.
- [26] Srpska kraljica Draga Obrenović (1864-1903), rođena Mašin, ljubavnica pa žena kralja Aleksandra Obrenovića, vrlo politički utjecajna. Kraljevski par ubijen je za tzv. Majskog prevrata 1903. godine, kad je na vlast došla dinastija

Karadorđevića.

- [27] Matoš misli na Timočku bunu 1883. godine, kada su se pristaše Radikalne stranke u istočnoj Srbiji pobunili protiv odluke kralja Milana Obrenovića da se stanovništvu oduzme oružje i formira redovna vojska. Nakon te bune, Pašić je pobjegao u Bugarsku, a u odsutnosti je osuđen na smrt. Amnestiran je tek šest godina kasnije, kada se vratio u srpsku politiku.
- [28] *Jovan Ristić* (1831-1899), srpski državnik, dva puta kraljevski namjesnik, četiri puta premijer, predstavnik Srbije na Berlinskom kongresu 1878. godine, gdje je toj državi priznata neovisnost i znatno povećan teritorij.
- [29] Mjesto u zapadnoj Bugarskoj, pokraj kojega je 1885. godine bugarska vojska izvojevala odlučujuću pobjedu protiv Srbije.
- [30] *Stefan Stambulov* (1854-1895), bugarski političar i državnik, zvan »bugarski Bismarck«. Vođa neuspješnog ustanka protiv Turske 1876. godine, sudionik Rusko-turskog rata 1877-78. Nakon osamostaljenja Bugarske vođa je puča protiv princa Aleksandra 1887. godine, te je na vlast doveo kneza, kasnije cara Ferdinanda I. od Saxe-Coburg-Gotha. Car ga je imenovao premijerom, a Stambulov je vladao diktatorski. Ubio ga je atentator 1895. godine.
- [31] *Radoje Domanović* (1873-1908), srpski književnik, satiričar, urednik lista *Stradija*, oštar protivnik obrenovićevskog režima, liberal; iznimno popularan u svoje doba.
- [32] *Petar Kočić* (1877-1916), srpski književnik iz Bosne, protivnik austrougarske vlasti. Najpoznatiji je po humorističkoj drami *Jazavac pred sudom*.
- [33] Pridjev prema Luciju Kvintu Cincinatu, Rimljaninu koji je bio poznat zbog svoje skromnosti i strogog života.
- [34] *Ferdinand I*, bugarski car (1861-1948; vladao 1887-1918). Pobjednik je u Prvom balkanskom ratu, ali je poražen u Drugom. *Simeon I. Veliki* (vladao 893-927), bugarski car, u njegovo je vrijeme Bugarska najmoćnija država istočne Europe.

A. G. Matoš

Antun Gustav Matoš, porijekla bunjevačkog, rođen je u Tovarniku u Srijemu. Roditelji dođoše rano u Zagreb i tu je A. G. M. odrastao. Otac, umirovljeni, vrlo poznati zagrebački učitelj, i danas je orguljaš historijske crkve sv. Marka na starom Griču.

1894. je A. G. M. kao vojni bjegunac prešao u Srbiju, živeći u Beogradu kao književnik i muzičar (čelista). 1898. je preko Münchena otputovao u Ženevu, a odovud ljeti 1899. u Pariz, vrativši se u Srbiju ljeti 1904. Pomilovan 1908. prigodom Vladarovog jubileja, vratio se u Zagreb i tu živi kao književnik i novinar.

Osim mase članaka političkog, polemičkog i kritičkog sadržaja izdao je tri knjige pripovijedaka (*Iverje, Novo Iverje, Umorne priče*) i tri knjige eseja i putopisa (*Ogledi, Vidici i putovi, Naši ljudi i krajevi*). Počeo je kasno pisati pjesme, naročito sonete, kada je zbog forsiranog rada dobio u Beogradu grč od pisanja, pa morao pisati ljevicom i odreći se sviranja zbog te bolesti (Schreibkrampf, crampe à la main^[1]), pa tako stihovima zadovoljava svoje muzikalne potrebe, pišući ih ušima i za (dobre) uši.

Ove novinarske stvari, probrane prijateljskom rukom, smatra literarnima samo utoliko ukoliko ih pišaše književnik koji je morao davati koncesije kao žurnalist, da ih ne mora davati kao umjetnik. Uostalom, pisci i artisti prvog reda kao T. Quincey,^[2] H. Heine i E. A. Poe bijahu novinari. Književničko prikazivanje dnevnih događaja ušlo je i u naše novinarstvo, pa se iz ovih članaka, pisanih bez ikakvih književnih pretenzija trajnosti, može suditi stanje savremene hrvatske novinarske proze.

Imaju li ti članci vrijednosti, neće ih izgubiti ni u knjizi, a nemaju li je u knjizi, nisu je imali ni u novinama, jer o književnoj vrijednosti ne odlučuje g d j e već š t o štampamo. Autor ih je nazvao *Pečalba* (nadnica), jer ih je pisao kao novinarski nadničar. Tragično je — biti umjetnik i morati živjeti

od pera. Nisu svi artiste rentiri kao Flaubert i Turgenjev, ali dok je i veliki Flaubert, uzor umjetničke savjesnosti, tu i tamo pogriješio čak proti jezičnim pravilima, Teofil Gautier nije nepogrešiv samo kao umjetnički već i kao novinarski radnik, kao umjetnički novinar, jer je umjetnički svaki, pa i novinarski posao, odlikuje li se stilom, pa zato ima umjetnika što su obični novinari, i novinara što su neobični umjetnici. Kod nas ovdje, pa i u Srbiji, novinari su dosele najbolje pisali, najboljom prozom. Niko ne bijaše u Beogradu pismeniji od tragičnog stranačkog renegata Pere Todorovića, dok su kod nas publiciste kao Nodilo, Politeo, Miškatović^[3] i naročito Ante Starčević prva pera: pera mnogo bolja od naših pripovjedača. Najkulturniji Hrvat prošlog vijeka, Imbro Tkalac,^[4] bijaše novinar, na žalost odviše inteligentan a da uzmogne biti novinar hrvatski...

Slika autorova datira iz god. 1902. i izrađena je po skiciranom portretu što ga je uhvatio slikar Georges Gublin,^[5] sa poznatim karikaturistom Rouveyreom jedan od najboljih pariskih autorovih drugova. Matoš je rođen u petak, trinaestoga (lipnja 1873), a datum njegove smrti je nepoznat.

[Ovu je kratku autobiografiju Matoš napisao na zahtjev urednika *Pečalbe* Julija Benešića.]

Bilješke

[1] *Scheribkrampf* (njem.) – grč od pisanja; *crampe à la main* (franc.) – grč u ruci.

[2] *Thomas de Quincey* (1785-1859), engleski književnik, najpoznatiji po autobiografskim *Ispovijestima jednog engleskog uživatelja opijuma*. Radio je i kao novinar.

[3] *Pera Todorović* (1852-1907), jedan od vodećih srpskih novinara i urednika toga doba, pisac i političar, jedan od osnivača Narodne radikalne stranke. *Natko Nodilo* (1834-1912), povjesničar, publicist i političar iz Splita, pobornik sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom, prvi profesor opće povijesti na zagrebačkom sveučilištu, rektor sveučilišta, kasnije predsjednik Društva hrvatskih književnika. *Dinko Politeo* (1854-1903), novinar i publicist, rodom

iz Starog Grada na Hvaru, pravaš, urednik *Obzora*, *Hrvatske* i *Mlade Hrvatske*.
*Josip Miškato*vić (1836-1890), političar i publicist, zastupnik u saboru, urednik
Obzora.

[4] *Imbro Ignjatije*vić *Tkalac* (1824-1912), istaknuti publicist, filozof, novinar,
liberal, protivnik Austrije, panslavist.

[5] *Georges Gubelin* (1873-1909), francuski slikar, Matošev pariški prijatelj.

Dodatak

Pečalbi

Kafanske varijacije

Mojim roditeljima

Konobari

Ako i nisam baš pravi demokrat, simpatični su mi. Odjeveni u crno — pravi diplomate. Zato i postaju propali austrougarski grofovi konobarima. Diskrecija, dobro ponašanje, kavalirski noblesse oblige pri kartanju — se znaš, kak je! Uvijek su na nogama. Kao delija general grof Mansfeld,^[1] i oni umiru stoječke, herojski. Premda demokrate, oni su sa tipografima aristokracija radništva. Neki imaju toliko novaca da vas kupe za mekinje. Naravno — gospoda calkelneri i markeri. Moj prijatelj Charles iz kafane Soufflot u Parizu izgubio je u panamskoj aferi^[2] 80.000 franaka. Ja kao hrvatski književnik nisam nikad veće svote izgubio.

Ja dakle vrlo simpatišem sa konobarima i teško meni da proti meni objave bojkot kao ono proti Robertu Frangešu!^[3] U čitaonici ne mogu štiti novina, melanž mi ide u tek samo u kafani, a kao novinar, koji se najviše čita u kafanama, spadam i ja u neku ruku u kafanske prvoklasne sile, mada imponujem kafanarima više duhom no cehovima.

Dakle, kod gg. calkelnera nisam zlo opisan (ili upisan). Gustl iz kafane »Zagreb« štuje u meni (kao ja u njemu!) dobra Hrvata. Francek kod »Bauera«, vrlo pismen čovjek i otac porodice, nalazi u meni (kao ja u njemu!) smisao za patrijarhalnost porodičnog života i ljubav prema hrvatskoj knjizi. Šandor od »Corsa« obično na Božić sa mnom kavalirski šampanjizira. Gavro gleda u meni (kao ja u njemu) jednokrvnog brata i mukotrpnog radnika, a Marko Šekara iz Narodne kafane, najbolji saradnik *Konobarskog vjesnika*, naš je novinarski kolega i ja najozbiljnije tvrdim da

ima kod nas vrlo mnogo profesionalnih novinara koji ne pišu tako čistim jezikom i tako biranim stilom kao glavni calkelner Narodne kafane. Čitajte *Konobarski vjesnik*, naročito onaj članak u kojemu Marko kritikuje loše goste humorom iskusna čovjeka i superiornošću dobrog, izvježbanog posmatrača, pa se nećete začuditi šapnem li vam kako ima gradova gdje su konobari daleko inteligentniji i uljudniji od mnogih gostiju.

Pa onda piccoli! Priznajem da toj sitnoj čeljadi nikako ne imponujem. Jedan piccolo u Beogradu ponašao se kao moj nezakoniti sin. Vukao me za rep novog redengota. Mučio me za kazališne ulaznice. Pokrivao se mojim polucilindrom koji mu padaše preko očiju i nosa. Vikao je: — Jednu kafu za hrvatskog konzula! (Lele, majko!) Posvadio me sa kafanarom, ljutitim što mu kvarim poslugu, te dođoh na glas kvaritelja omladine.

Nekada, tamo u devetnaestom vijeku, prije dekadentskog fin-de-sièclea, kada sam bio još autor bez naštampanosti, bio vam je u Velikoj kafani malen, riđi konobar. Jednoga jutra iznenadio nas kućirajući svoj vlastiti četveroprežni kućir-vagen. Oko njega posjedaše ondašnji kraljevi trojedničkih fićfirića: Janko grof Voikffy Vojković^[4] sa jednom samo rukom, ali jačom od deset atletskih, elegantni Badovinac^[5] i dva prava dandyja — dva brata pl. Pavlekovića. Konobar je naslijedio silan novac i Zagreb ga prozva Cigajnerbaronom.^[6]

Sprijateljio se i sa nekim trgovcem pokućstva u ulici Libkovitzem.

Za nekoliko godina bijaše savršeno švarc. Badovinac se ubio, krasni elegantni kavalir Voikffy je umro kod zagorskog župnika, u tuđoj, milostinjskoj postelji. Gejza pl. Pavleković je kao upravni činovnik umro na liječenju u Stubičkim toplicama, a cigajnerbaron postade i opet konobarom.

Dode li i opet do teškog novca, iznenadit će svijet u vlastitom automobilu.

No, možda ga i nema više. Možda je otišao u svratište »K vječnom počinku« onako kako svi idu u taj hotel: »sa nogama naprijed«.

Ona

Ima svježe lice mladića, efeba, to jest rumeno i svježe lice, kakvo bi morali imati naši mladi starci. Pa ipak, kažu da je mnogo, vrlo mnogo vidjela, dakle trpjela.

Kad joj je na nosu štipalo (cviker), ima oblik pedanta i žene budućnosti, dakle gadne žene.

Pa ipak, sve je na njoj tako — tako nevino, toliko na površini! Na dlanu ne nosi samo svog srca.

Htjela je biti muškara, pa se jamačno u familijarnosti sa muškarcima uvjerila kako su brutalni, prosti i niski, kako slabo poštuju ženu u ženi, i to baš oni najslobodumniji, tobože najinteligentniji.

Eh, drage moje gospođe, kad već ubijate vašom emancipacijom u muškarcu kavalira, ne čudite se ako postupa s vama kao sa — muškarcima.

Ona dolazi često u kafanu. Rado čita novine. Zašto ne? Zar nisu novine »trač«, sasvim ženski poslovi koje obavljaju ozbiljni muškarci?

Ona dakle rado čita novine, ali jednog sumornog, blatnog jutra ispadoše joj novine iz ruku. Našla je naime svoju karikaturu. Vidjela je sebe kao debelu masezu ili gazdaricu javnih kuća, debelih usana, ciničnih očiju, živinskoga nosa, sa pijanom šesirinom na odvratnoj kosi »čelave Venere« i —

Četrnaest dana nije došla u kafanu!!!

Ona naime shvaća sve osim đavolske, neodoljive poezije karikature.

Ostala je dakle ipak — prava žena sa svježim licem osamnaestogodišnjeg dečka.

Bobčinski

Kao prvi apostoli, ima taj tip dar jezika. Nikad nije čuo ni učio francuski, i on »čita« francuske novine, tj. bulji u *Figaro*.

Nikad nije čuo ni učio ruski, i on bulji po dva sata u *Novoje vremja*.

On čita i *Srbobran*, jer još uvijek štundira »srpski« i jer mu je ćirilica isto tako poznata kao tursko ili klin-pismo.

Dabome, on čita i engleski, *Times* i *Daily News*. Sav je srećan kada naiđe na riječi *fashion*, *critic*, *exposition*, *tailor*, *highlife*, *majestic*, *electric*, *comic*, *London*, *England*, *clown*.

Talijanski čita samo onda kad nema ostalih svjetskih novina. Talijanski jezik je, znate, odviše sličan latinskome, pa ga čak naši Primorci i Dalmatinci govore. Sve je to previše ordinarno.

Naravno, Bobčinski⁷ je vrlo uvažen u kafanama. U Beču ga ne zovu Bobčinski, već Fremder (Stranac), i kelneri nikako ne mogu proključati koje je upravo narodnosti taj zanimljivi, romantični stranac sa zagonetnom maskom daljine i mučaljive fatalnosti.

Jedared dodoše u kafanu pravi Englezi i gestikulacijama zamoliše za tumača. Konobar se obrati Bobčinskome i taj indignirano odrapi:

— Jozef, znajte jedanput zauvijek da ja mrzim taj egoistični, izrabljivački narod koji ima najveću flotu.

Jer, Bobčinski izbjegava Engleze kao Byron, Francuze kao dugočasnost, a Ruse kao slobodu.

— Engleske, ruske i francuske novine za gospodina, piccolo! — više konobar kad ulazi zanimljivi taj gost; u kafani vlada mala senzacija, a sve gospode okreću prama njemu glave.

Jedna prekrasna, bogata i mlada, čak se smrtno zaljubila u interesantnog poliglota. Pisala mu je cijelu seriju nježnih, većinom prepisanih francuskih pisama.

On joj, naravno, nije odgovorio, a mlada, bogata i prekrasna Kitty pomišlja uvijek kada ga vidi na otrov, na samoubojstvo, na elegantan, visok odor, pun cvijeća i svijeća, oko kojega stoje i plaču oficiri i drugi lijepi ljudi, spremajući sramotu i smrt tome užasnom Bobčinskomu koji ima smisla samo za — jezike!

Dobčinski

Obrijan. Elegantan. Provincijalci ga drže operskim pjevačem.

Smisao i cilj njegovog života je — sjediti kraj kafanskog prozora za vrijeme najživljeg korza.

Svijet ga smatra bogatim. Djevojke luduju za njim. On ne čita ni stranih novina. Šta će mu te ludorije. Iz toga se ne prave rigorozi. On je naime pravnik i zna da će postati velikim županom. To je čovjek koji prezire. Sve prezire. Najviše politiku, znanost i literaturu.

Jedared se govorilo o francuskoj revoluciji.

— Čujte vi, gospodine, dokažite mi da je ta vaša revolucija odista postojala! — reče njemački, kao obično.

Govornik, zbunjen tim prezirnim, superiornim načinom, stane smeteno buncati, a društvo prasne u smijeh.

Gospođe, naravno, smatraju toga prisebnog rugaoca što govori samo Moltkeovim^[8] jezikom, višim, genijalnim čovjekom i strepe pred hladnim, ledenim, okrutnim okom toga dandyja.

Boje ga se i konobari, pa ga mrze. Kafanar veli:

— Taj talmi-gigerl pretvara prozor moje kafane u tandlerski izlog! Abgelegte Herrenkleider!^[9]

Odista — abgeleckte Herrenkleider!

Napredan duh

On je dakle duh, a napredan duh može se pipati kao materija. On je duh, dakle ima boležljivo lice i bubuljice. Šalâ nikako ne trpi, pa ni na svoj račun, i veli da je šala vrlo neozbiljna stvar. Čitao je Büchnera.^[10] U gimnaziji je anonimno pisao proti svojim profesorima po novinama. Europski pozitivizam njemu počinje i svršava kod Masaryka. Dvije nedjelje bijaše čak tamo u Pragu i drži da je hrvatski pokvareni češki jezik. Otkako se *Pokret*^[11] »približio klerikalcima« i načinio »kompromis«, on nije više pokretaš. Srbi mu imponuju jer su slobodni, Česi mu imponuju jer nisu slobodni. Hrvati mu ne imponuju jer je on, Ivo Pipica, Hrvat.

Bio je, kažu, silno zaljubljen u neku studenticu koja nemaše srca za buduću njegovu veličinu. Nosio se tajno sa mišlju da pronađe najbolji aeroplan.

Leti preko Oceana kao Faust na kabanici.^[12] U New Yorku slavlje. Na banketu sjedi Pipica između slavnog fizičara Pupina^[13] i još slavnijeg pronalazača Tesle. Naprave stroj kojim oslobađaju Jugoslavenstvo, a onda stvaraju savez slobodoumnih i saveznih evropskih republika. Pipicu izabire zahvalna Evropa predsjednikom, ali on je skroman. Čitao je životopis Garibaldijev. On se zadovoljava tek počasnim predsjedništvom i počasnim građanstvom ovih općina: Pariz, London, Prag i Berlin.

Ivica Pipica ima naime mašte kada fantazira o samom sebi... Inače — prozaik. Pa ipak, Hrvatska mu je preuska i mi ga Hrvati ne razumijemo mada je on kao Masarykov vjernik najveći naš protivnik osobnog kulta... Inače nema predmeta, nema te teme naučne ili umjetničke o kojoj ne bi govorio ex cathedra i ex abrupto. Žensko pitanje, muzika, kiparstvo, fizika, matematika, narodna ekonomija, religija, lingvistika: o svemu tome ima on gotove sudove kao stručnjak.

Kada se rodio, pojavila se kod nas nova riječ: gnjavator!

Njegova originalna filozofija je otprilike ovo:

Hrvatska je siromašna zemlja. Naša inteligencija je trula i beskarakterna. Treba nam pozitivnih ideala. Treba raditi, mnogo raditi i kritično raditi. Narod treba odgojiti. Mjesto birokratske treba nam narodne inteligencije. Mi smo malen narod, ali nas ima od Celovca do Carigrada. Najkorisnije nisu fraze, već rad, ako i sitan, ali koristan. A u narodu najglavnije je čovjek, izdijelan, izgrađen, jak i gotov čovjek.

Nove misli, zar ne?

— Jest, čovjek, jak, izgrađen, sazidan, dozidan čovjek je glavno! — kriješti u kafani Pipica, načelni, antikompromisni Pipica kao hrvatski još neustrijeljeni Ferrer^[14] pred zadivljenim drugovima i slobodnim misliocima, zapanjenim tolikom načelnošću i argumentacijom. — Jest, mi nećemo moći ništa ne budemo li kao Ibsenov Brand!^[15]

— Bit ćemo, bit ćemo!

— Molim, gospodo — upadnem u oduševljenje — zašto baš Ibsenov Brand? Taj bijaše pop i vjerovala u čudesa. Uzmite radije druge, naprednije

ljude! Evo, vi Pletikapiću, mogli bi kao matematičar biti Kopernik. Vi, vrlo štovani Bingulo, kao lirik mogli bi biti najmanje Heine, a kao novinar najmanje Hercen.^[16] Vurdeljo, u tvom oku tinjaju nove iskre novog Marxa. Vi, Schaumrolberger, mogli bi biti novi, civilni Strossmayer. Vi, gospodine Paradizi, što sav izgarate u čiku svoje cigarete, mogli bi biti naš Giordano Bruno. A kada već postajemo sve ono što god želimo, zašto se vi, gospodin Pipica, ne proglasite Napoleonom, a vi, Franjo Krampolek, zašto se nećkate postati Immanuel Kant?

Što da odužujem? Ivica Pipica voli kritiku, ali ne kritiku na sebe. Napredni dusi me dohvatiše kao Prokop Veliki i Žiška iz Trocnova,^[17] baciše me iz kafane usuprot očajnoj obrani i — javiše me redarstvu kao izazivača i rušioca javnog mira.

Ivan Pipica, realista, danas-sutra postat će vrstan kotarski predstojnik.

Madame cabinet

I ja, kao carevi, nekamo idem pješice. U kafanski kabinet mi uvijek otvara vrata stara, dobra, sirota žena, odjevena uvijek crvenim, bijelim i plavim krpama.

Jedared mi ispričala ovu svoju historiju:

Ja sam iz fine, vrlo fine i stare familije. Bila sam slobodna, bila sam bogata. Našla sam si ljubavnika, Mađara. Taj mi je sve prorajtao, tukao, mučio me, upropastio me, oteo mi najprije sav novac i sav moj prihod, onda moje velike šume i moju zemlju, djedovinu moju. Mrcvareći me, htio je da govorim s njime samo mađarski, mada ne znam ni riječi mađarski. Oteo mi sina i kćerku, pa kada sam ih nedavno sastala, djeca me prezreše i kada im stadoh plakati i naricati naškim jezikom hrvatskim, djeca, rođena moja djeca mi se narugaše i ostaviše me, o moj veliki bože! A najgroznije je da me napokon Mađar sa grunta otjerao i razbunjao po cijelom svijetu da me i danas, ovako голу i bosu, hrani, brani, u z d r ž a v a !

— — Hrvatska, Kroacijo, draga mamice — kriknem i padnem pred njom na koljena na smrdljiv, karbolom i inim đubretom zasićeni pod...

Aj, da, da, vi ćete mi, dragi čitaocē, reći:

— Pijan, pijan si bio, ludi kafanski fantast!

A ti, Kroacijo, stara, uboga, plemenita sirotice, ostavi se sramotnog vratarenja, uzmi sa mnom prosjački štap u ruke pa kreni sa vjernim slugom napolje, u svijet, na tvoj oteti grunt, za zrakom, suncem, kruhom, pravdom i slobodom!

Tihi

On je naša tužna sjena i tamo gdje nema sunca i mjeseca. Rado ulazi u razgovor i sve uvjerava: — To je među nama. U četir oka. — On je nastojanje da sve opaziš, a nitko da tebe ne opazi. Kao pravi novinar, on se zanima za sve novosti, naročito za političke, pa prodaje te novosti.

Mene, veli, zna napamet i evo baš je sio kraj mene.

— Što to pišete?

— Nešto za *Slobodu*.

— Politički?

— Ni govora. Literaturu pravim. Vi znate da sam tek feljtonist.

— A kakav je to feljton?

— Ništa osobita. Crtica. Naslov će biti *Špicl*.

— Prostački naslov. A zar vi i špicle poznajete? Zar ih čak i prezirete?

— Javne... ne. Tajne... da.

— Mora biti i takvih ljudi.

— Mora... Imate pravo! A kako se vi zovete, moja sjeno, zaboravio sam?

— Moje ime je Tihi.

— Dobro. Onda će se ova moja kafanska crtica zvati *Tihi*.

Tihi se tiho dignu i ode.

Ostadoh bez svoje sjene.

Čudno i žalosno, zar ne?

Hrvatska sloboda, 24. 12. 1910.

[Sedam *Kafanskih varijacija* iz *Hrvatske slobode* koje nisu uvrštene u prvo izdanje *Pečalbe* (od ukupno šesnaest).]

Bilješke

- [1] *Ernst von Mansfeld* (oko 1580-1626), njemački vojni plaćenik, zapovjednik za Tridesetogodišnjeg rata. Premda katolik, ratovao je na strani protestanata protiv Katoličke lige. Ratujući s Wallensteinom, nakon što je sklopljeno primirje planirao se uputiti u Englesku preko Venecije, no umro je u Rakovici nedaleko od Sarajeva, a sahranjen je u Splitu.
- [2] Skandal koji je izbio 1892-93. godine u Francuskoj zbog spekulacija Univerzalne kompanije za izgradnju međuoceanskoga kanala (*Compagnie Universelle du Canal Interocéanique*), osnovane 1880. godine, s F. M. de Lessepsom, graditeljem Sueskog kanala, na čelu. Projekt te kompanije za gradnju Panamskog kanala je propao, kompanija bankrotirala, a stotine tisuća ulagača u obveznice tvrtke ostali su bez novca. Zbog korupcije osramoćeni su brojni ugledni političari. Gradnju Panamskoga kanala nastavio je nakon toga SAD.
- [3] *Robert Frangeš Mihanović* (1872-1940), hrvatski kipar, autor spomenika kralju Tomislavu u Zagrebu.
- [4] *Janko Vojković-Vojkffy* (1850-1897), hrvatski plemić, svoje je posjede Orosavlje Donje i Zabok prodao Ugarskoj hipotekarnoj banci.
- [5] *Nikola Badovinac* (1828-1902), hrvatski financijski stručnjak i političar. Djelovao u Bosni i Hercegovini, potom bio saborski zastupnik Hrvatske narodne stranke, te zagrebački gradonačelnik. Iz politike ga je 1889. uklonio ban Khuen. Godine 1896. proglašen je počasnim građaninom Zagreba i dodijeljeno mu je plemstvo (Badovinski).
- [6] *Barun Ciganin*, poznata opereta Johanna Straussa mlađeg.

- [7] Bobčinski i Dobčinski su dva smiješna sitna plemića iz Gogoljevog *Revizora*.
- [8] Grof *Helmuth von Moltke stariji* (1800-1891), pruski feldmaršal, modernizator vojne strategije, organizacije i tehnike, tridesetak godina zapovjednik najprije pruske a onda njemačke vojske; pobjednik u brojnim ratovima: protiv Austrije 1866. godine, u francusko-pruskom ratu 1870-71., što je omogućilo ujedinjenje Njemačke i stvaranje Njemačkog carstva. Simbol militarizma. *Moltkeov jezik* – njemački.
- [9] *Abgelegte Herrenkleider* (njem.) – izlizane (iznošene) gospodске haljine.
- [10] *Karl Georg Büchner* (1813-1837), veliki njemački dramski pisac, preteča dramskih pravaca 19. i 20. stoljeća kao što su naturalizam i ekspresionizam (drame *Dantonova smrt*, *Woyzeck*). Brat mu je glasoviti filozof i znanstvenik Ludwig Büchner (1824-1899).
- [11] List Hrvatske napredne stranke početkom 20. stoljeća, zastupao je napredne, liberalne ideje. *Pokretaš* je pristalica politike koju zastupa taj list.
- [12] U II. dijelu Goetheovog *Fausta* glavni junak Mefistofeles i Homunkulus lete na plaštu i spuštaju se u Grčku.
- [13] *Mihajlo Pupin* (1858-1934), američki fizičar srpskoga podrijetla.
- [14] *Francisco Guardio Ferrer* (1859-1909), španjolski revolucionar, republikanac, osuđen na smrt.
- [15] Glavni junak istoimene Ibsenove povijesne drame u stihovima iz 1865. godine, tip idealista i fanatika.
- [16] *Aleksandar Ivanovič Gercen* ili *Hercen* (1812-1870), ruski pisac i mislilac, najvažniji ruski emigrantski publicist 19. stoljeća, populist, »otac ruskog socijalizma«. Progнан je iz Rusije 1847. godine, živio je u Francuskoj, Italiji, Švicarskoj i Engleskoj. Smatra ga se zaslužnim za stvaranje političke klime koja je dovela do oslobođenja kmetova u Rusiji 1861. godine. Autor je biografije *Prošlost i razmišljanja* i socijalnog romana *Tko je kriv?*
- [17] *Prokop Veliki* ili *Ćelavi* (1380-1434), češki svećenik, potom husitski vojskovođa. *Žiška iz Trocnova* je češki vitez Jan Žiška (1370-1424), vođa radikalnog krila husita.

Uz crnu kavu s A. G. Matošem

Pred nama je uspjela karikatura A. G. Matoša. Napisali smo o njem silhuetu, nu uplašismo se u zadnjem momentu posljedica i toljage što je A. G. Matoš tako energično drži u žilavoj ruci. Članak putovao je najposlije u koš. Već zaboravismo A. G. Matoša i njegovu karikaturu kad smo nenadano ugledali u kavani Bauer spiritualna literatu s nasmiješenim, udobovoljenim licem. I opet nam dođe misao da napišemo štogod o njemu. Da se u zadnji čas ne predomislimo i uplašimo štapića što ga je (*vidi sliku*) teško titulirati u deminutivu došli smo na ekscelentnu misao da ga molimo neka nam sâm kaže ono »što misli o sebi samome«. Približimo se k stolu A. G. Matoša i saopćismo mu našu neobičnu želju. Simpatični literata

silno se je razljutio i poslao nas je na malo neobično mjesto. Poznavamo ga u dušu, pa znamo da su taki epitetonu tek vjeran odraz njegove dobre dispozicije. Čas iza toga promijenili smo sujet naše konverzacije, stavljali smo pitanja i primali smo odgovore kako slijede:

— K a d a s t e , m o l i m , r o đ e n i ?

— U devetnaestom vijeku. U dvadeseti vijek spadam po djeci koju drugi imaju.

— K o j i j e n a j l j e p š i i n a j n e u g o d n i j i v a š d o ž i v l j a j ?

— To je vrlo teško reći. Gubitak djevičanstva, prva štampana stvar, Švajcarska, Pariz, Firenca, poznanstvo sa nekoliko finih naših i tuđih duhova, hrvatsko ladanje, dr. Miško Juratović^[1] i Samoborci, kraljevo pomilovanje iza dugogodišnjeg vojnog bjegunstva — sve su to ugodne uspomene. Neugodnih doživljaja imam toliko da je izbor težak, pa se nadam da će mi Višnji još mnogo neugodnosti priuštiti u prevelikoj svojoj dobroti.

— Š t o m i s l i t e o n a š o j p o l i t i c i ?

— O politici tu i tamo pišem, to jest — o politici ne mislim baš ništa: kao svi ostali koji kod nas govore i pišu o politici. O politici bo se piše da se o njoj ne mora misliti. Poznato je da sam pravaš liberal, a ne pravaš furtimaš.

— Š t o m i s l i t e o C u v a j u ?

— Gospođa pl. Cuvaj je vrlo fina i distingirana dama, voleći muziku kao Pavao bar. Rauch koji od nje bolje zna hrvatski. Nadzornik Cuvaj Antun stvorio je monumentalnu povijest hrvatske pedagogije. O samom banu se ne izjavljujem jer on to čini sâm sa komentarima vladine opozicijske štampe. Naravno, srce me boli kada vidim u zatvoru ljude kao Stj. Radić i Lorković.^[2] Zatvori ne mogu biti argumenti što osvjedočavaju onaj dio naroda koji nije u službi pandurskoj i žandarskoj. Kao đak svirao sam duet sa svojim konškolarcem Stipicom Radićem. Čudan duet! On sviraše na tamburici, a ja sam gudio na violončelu.

— A š t o m i s l i t e o n a š o j l i t e r a t u r i ?

— To je svakome poznato jer o tome često pišem. Mi smo jedva stvorili laičku, liberalnu struju oko *Savremenika*, na koju udaraju ponovno furtimaši svih dlaka. Mi književnici ćemo pobijediti, jer nismo u tolikoj

mjeri lišeni talenta kao naša braća farizejci. Uostalom s nama je naša kuražna omladina, liberalna i slobodoumna od naravi, pa krasni spol, koji zna da je predmet našeg, ne baš najpobožnijeg, kulta. Dok su furtimaši apostoli mržnje, mi smo propovjednici svih ljubavi, dopuštenih i zabranjenih.

— Š t o m i s l i t e o Z a g r e p č a n i m a ?

— Poznam ih premalo. Govore njemački, pa ne mogu s njima konverzirati. U muzici su, čujem, došli do *Vesele udovice*,^[3] u literaturi do *Gartenlauba*,^[4] u modi do *Wiener Mode*, u civilizaciji do laćmana, koji su na žalost zbog kaucije^[5] vrlo skupi. Licej među inim stvara ženske pretenzije kojih ni Engleska ne može ostvariti. Uz muško štreberstvo dobivamo žensko kruhoborstvo.

— K a d ć e m o u P a r i z ?

Kod tog pitanja A. G. M. postaje nervozan i onemogućuje nastavak tog interesantnog interviwa.

Nedjeljne novosti, 24. 3. 1912.

[Razgovor s Matošem, jedini njegov intervju, vodio je nepoznati sugovornik; uz njega je objavljena i karikatura »Matoš sa batinom« ilustratora, slikara, te jednog od najboljih naših karikaturista Branimira Petrovića (1888-1957).]

Bilješke

[1] Dr. Mijo Juratović, zaslužni samoborski liječnik, s ljekarnikom Mirkom Kleščićem uredio Hidropatsko kupalište s lječilištem 1905. godine. Matošev prijatelj.

[2] *Ivan Lorković* (1876-1926), političar, saborski zastupnik, republikanac, prominentni član Hrvatsko-srpske koalicije. Sin Blaža Lorkovića, znamenitog

pravnika i ekonomista, otac Mladena Lorkovića, ustaškog ministra poznatog po puču Vokić-Lorković protiv Pavelićeve vlasti.

- [3] Opereta austrijsko-mađarskog skladatelja Franca Lehara (1870-1949), praiizvedena 1905. godine; izuzetno popularna.
- [4] *Gartenlaube* (njem.) – *Vrtna sjenica*, naziv njemačkog zabavnog časopisa.
- [5] *Kaucija* – jamčevina, osiguranje, novac koji služi kao jamstvo; svota novca koju je u brak trebala donijeti mlada koja se udaje za časnika, kao jamstvo pristojnog života.

Autor o izdanju *Pečalbe*

Primamo ovo pismo:

Štovani g. uredniče!

Zahvaljujući Vama i mome benevolentnom kritičaru za nezasluženo simpatični članak o posljednjoj mojoj knjizi, molim Vas da za bolje njeno razumijevanje objelodanite ovo:

Izbor članaka je loš, kako je to dobro opazio Z. V. u *Agr. Tagblattu*, i nije moj, jer je preštampano stvari efemernog sadržaja i sasvim efemernog interesa, dok se trebalo izabrati feljtone literarnog, tj. onakvog sadržaja što se bavi efemernim, reporterskim događajem.

Pored toga je i korektura knjige ispod svake kritike. Kad već urednik izdanja kod toga posla nije imao obzira prema meni, trebaše imati barem toliko obzira prema čitaocima da im ne pruži preštampanosti tako skandalozno korigirane da kao autor često sâm sebe jedva razumijem.

Ja dakle nisam odgovoran za izbor kao ni za reprodukciju mojih unakaženih, loše štampanih članaka, pa molim da se to kod ocjenjivanja knjige ima u vidu. Ovaj neugodni događaj neka bude svima poukom da nije dosta knjigu sâm napisati, već treba pisac sâm urediti i za javnost spremiti. Pisac mora sâm biti i primalja, da mu dijete ne nastrada pored nevještih babica.

Sa štovanjem

A. G. Matoš

Hrvatska, 30. 12. 1913.

[Matošev odgovor na kritike o *Pečalbi* objavljene u *Hrvatskoj* i *Agramer Tagblattu*.]

Redakcija *Pečalbe*

Kritičar *Agr. Tagblatta* je dvojio o mojoj redakciji *Pečalbe* i ja sam to njegovo mišljenje javno potvrdio, iznoseći ove činjenice: da izbor članaka nije moj i da je knjiga loše korigirana.

Urednik *Pečalbe*, g. J. Benešić tvrdi da je meni bio poznat njegov izbor, da sam ga odobrio i da prema tome sad sâm sebe oprovrgavam, prigovarajući tome odobrenom izboru.

Međutim g. J. B. izrično veli da mi je neke ponuđene članke povratio. Ja sam prema tome njegovom izboru doduše kumovao, ali izbirač ne bijah ja, već urednik tog izdanja, gosp. Benešić.

Ja sam, istina, odobrio izbor nekih članaka, ali samo stoga što ih nisam pročitao. Gosp. Benešić ih je uzeo iz svoje zbirke i ja sam ih, zaboravivši sasvim njihov sadržaj, smatrao nakon uvjeravanja g. B-ća literarnijima no što jesu. G. J. B-ć ima pravo tvrdeći da sam kao autor odgovoran za sve svoje članke, ali ja nosim za njih odgovornost tek dok ostaju u novinama, primajući je samo za one koje vlastitim izborom eventualno spasavam preštampavanjem od novinarske efemernosti.

Gosp. Benešić je — veli — neke ponuđene članke odbio, jer ne odgovarahu naslovu knjige, kao da taj naslov nije izabran tek nakon njegovog izbora, i kao da se knjige uređuju zbog naslova.

Sve to nije baš važno kao stvar ukusa, i meni može tek laskati što se neke moje stvari sviđaju više drugima no meni. No nema sumnje da već u interesu svojih čitalaca imam prava tražiti da moji preštampani radovi ne vrijedaju silnim štamparskim pogreškama. Članak o Djevici Orleanskoj je upravo nečitljiv zbog nesavjesne korekture, pa kada mi se već nije dalo prilike biti svoj korektor, mogaše mi se barem poslati revizija koja jamačno nije ni obrađena. Sve se to ne bi dogodilo da korektor nije više

štedio slagare no čitaoce i pisca.

Gosp. J. Benešić, kojemu ipak hvala za trud, neka mi nakon svega toga ne zamjeri ostanem li kod svog zaključka povodom kritike njegove izdavačke redakcije:

Da se ne pokaje kasnije, pisac ne treba samo knjigu napisati već je mora urediti i korigirati, jer u očinstvu nema prijateljske zamjene. Sve to bez zamjere!

A. G. Matoš

Obzor, 6. 1. 1914.

[Matošev odgovor na članak Julija Benešića *A. G. Matoš i »Pečalba«* objavljen 3. 1. 1914. u *Obzoru*.]

Postuma

Nedovršena autobiografija

Samo konfesijska autobiografija može biti prava biografija, a kako se ispovijedaju tek pokajnici, ja se ovdje — neću kajati, jer se ne kajem ni onda kada griješim.

Rođen sam u Srijemu, u Tovarniku, u petak, trinaestoga, 13. lipnja 1873. Dijete ostarjelog devetnaestog i starac dvadesetog, još djetinjastog vijeka. Moj djed, čuveni bački »meštar« (učitelj) Grgur, posvađao se sa svim bačkim i srijemskim popovima. Umro je u Zagrebu, u našoj staroj kući u Jurjevskoj ulici, taj kršni, vječno zdravi i plahoviti školnik i orguljaš, što kao Dositije poče svoju karijeru u samostanu. Moja baka bijaše čista Mađarica iz dobre za ono vrijeme kuće, kći liječnika. I sad je vidim kao nekad u ravnom i bogatom bunjevačkom selu Kaćmaru blizu Baje, Sombora i Subotice: hitru, veselu, vazda na šalu spremnu kao ono sa franjevcem Gubancošem, u crnoj svilenoj krinolini, živim crnim očima i finim senzualnim nosićem. Govorila je hrvatski, ikavski, čisto kao i moj dida, jer su još onda ista usta istom pravilnošću znala besjediti ta dva materinska jezika. Moj otac August je poznati zagrebački učitelj i orguljaš kod Sv. Marka. Moja majka s lijepim imenom Marija je Našičanka iz stare porodice Schams, nekad vlasnice ljekarna u Petrovaradinu i Našicama. Ujak moje mamice bijaše poznati slavonski ekonomski njemački pisac. U beogradskoj univerzitetskoj knjižnici nađoh u katalogu njegove knjige, ali nisam ih čitao. Jedan brat moje Marije, dr. Ferdinand Schams, bijaše vlasnik apoteke, kasnije Pečićeve i Voukove. Preselio se u Srbiju, tamo je postao prvi državni kemičar, osnovao je prvi kemijski laboratorij, prijateljevao je sa kraljem Milanom, Ristićem, liberalskim svojim stranačkim vođom, i naročito sa grofom Brayem, njemačkim poslanikom, poznatim iz čudne carigradske afere... Moj otac poče vrlo rano učiteljevati u Zagrebu, pa se rodnog svog mjesta ne bih ni sjećao da ga ne vidjeh kao — vojni bjegunac: Fruška Gora, a pod pitomom gorom u župnom^[1] polju

veliko selo i dvije crkve: šokačka i racka. Tovar znači u Dalmaciji magare, kod nas teret na magaretu, a u Tovarniku su osim mene rođeni Steva Popović Vacki,^[2] narečeni Lepi Steva, pa ministar Kovačević.^[3] Ja sam dakle Bunjevac porijeklom, Srijemac rodom, a Zagrepčanin odgojem. Petak i trinaesti ostadoše moji važni datumi i osim rođenja. Kao svim boemima, meni je nedjelja najsrećniji sedmički dan.

Moji roditelji učiniše sve za moj odgoj. Bio sam na gimnaziji, učio sam francuski i violončelo, ali sam bio poznatiji kao zagrebački fakini i »frihtao«^[4] no kao prilježno dače. Mnogo sam suza, roditeljskih suza prolio, pa smatram najvećom srećom što nađoh iza duga izbjivanja na životu Augusta i Mariju, moju majku i oca. U sedmom gimnazijskom razredu dobih iz logike prvo poljeće odlično, drugo poljeće treći red od gosp. dra Gavre Manojlovića i već odatle sudite kakav bijah đak! Poslaše me u Beč na veterinu, da postanem pasji dentist, konjski specijalist, kravljji geburcelfer i pileći bakteriolog, ali ja svirah sa Suchyjem,^[5] kasnijim violinistom u Pragu, lutah s mojim bratićem Hugom Schamsom, današnjim kapelnikom, čitah luckastog Hoffmanna i Byrona, izgubih vladinu potporu i dođoh u Zagreb sa dugom kosom i velčmercem na nesuđenom svom utilitarskom veterinarskom licu. Čitao sam Kanta, otkrio sam Stirnera i Schopenhauera, smatrao sam se izopćenikom i bio sam 1892. prvi put štampan u uglednom *Vijencu* i to onda kada balavcima bijahu otvoreni samo stupci *Bršljana* i *Pobratima*.^[6] Mnogo sam se bitandžio i najradije sam boravio u Brezovici, kod čuvenog gostoprimca i đackog prijatelja, kod mog pokojnog ujaka župnika A. Pinterovića. Najdublje moje đacke impresije su dr. A. Starčević i boravci u domu velikana Ivana Mažuranića i njegovog sina Vladimira. Bio sam dobar drug, kako mogu posvjedočiti moji kolege, danas poneki velika gospoda. Najjače moje đacke uspomene su Stjepan Radić i Vladimir Vidrić. Sa Radićem sam znao udešavati čudan duet (sinteza narodne i artistske umjetnosti): on udaraše u tamburu, a ja sam pratio na violončelu. Stipicu sam znao ujesti u novinama, ali nikad ga ne udariše da i mene ne odalamiše po prsima. Najviše sam se družio sa današnjim pariskim umjetnicima, s Ivicom (pijanista) i Juricom Tkalčićem.^[7] Njihov dom bijaše najmuzikalnija kuća u Zagrebu, pa ovdje osim Oertla, Eisenhutha i Fallera^[8] muzicirahu i čuveni namjernici kao virtuoz Ondříček.^[9] S nama sviraše i daleki moj rođak Štefl pl. Kugler, čelista, najbolji đak Davida Poppera.^[10] Preminuo je na početku svoje velike

karijere u Luganu.

I turiše me u vojsku, u pastuharsku hrabru četu u nadi da ću iza jednogodišnje službe biti i opet poslan na veterinarsku akademiju kao vojni pitomac. Osam mjeseci oduvah u zabačenom, divljem slavonskom Kutjevu, čisteći bijesne hatove vodom, četkom i češagijom, pišući u pisarni i postignuvši stepen gefrajtera. Služio sam tako primjerno, da ne dobih ni najmanje kazne. Ponašao sam se kao Alkibijad u Šparti. Komandant, kapetan Kunz von Kauffangen bijaše strašno oštar, ali vrlo dobar i pravedan, poklonivši mi na rastanku svog »takerla«, izgubljenog na putu. U Zagreb, u Potkivačku školu^[11] dođoh kao atlet, zapanjivši snagom i zdravljem sve znance. I — jednog dana — obučem se u civil i fuć — dezertiram. Bez ikakvog spoljašnjeg razloga. Toga dana, augusta 1894, dugo ne bijaše oca na objed. (Kod kuće sam objedovao.) Prijatelj J.,^[12] moj pratilac, čekao me, pa pođem od kuće bez ručka i sretnem svog oca na ulici.

— Kud ćeš?

— Sad ću se vratiti.

Vratih se iza šesnaest godina! Umjesto stare naše kuće nađoh novu, a umjesto mladog mog tate nađoh starog mog Augusta!

Uhvatiše, uhapsiše me i pobjegoh iz tvrđave petrovaradinske u Srbiju. Moj bijeg, sličan bijegu kneza Kropotkina^[13] iz petropavlovske tamnice, već sam opisao i ne želim se opetovati.

U Beogradu ne nađoh više svog umirovljenog ujaka Ferdinanda, no iza odlaska mog druga, vojnog bjegunca Stj. Brozovića koji me bratski i hrvatski pomagao, dođoh u kuću blagajnika Koste Sarajevčića, kuma čuvenom milijunašu Luki Čeloviću, kao učitelj djeci, dječaku i lijepoj djevojčici, danas već odavno materi. Jova Pantelić, urednik liberalskog đačkog lista, čitalac one moje humoreske u *Vijencu*, upozna me sa kasnijim mojim dobrotvorom i drugim ocem Jankom Veselinovićem, kojemu za njegov *Pobratim*^[14] napisah nekakvu pripovijetku, kojoj zaboravih i naslov. Brzo se upoznam sa Glišićem,^[15] Jovanom Ilićem i divnim njegovim sinovima,^[16] ušavši kroz čuvenu, danas već davno pokojnu kafanu Dardanele u centar srpskog glumačkog i novinarskog života. Ah — ne smijem ni pomisliti na arnautski fes Jove Ilića, na osmijeh Žarka, njegovog sina, na štap glumca Rajkovića, na udicu glumca Velje Miljkovića,^[17] na

debitiranje njegove nenadoknadljive kćeri Coce-Sofije,^[18] na mesnatu, hajdučku ruku Janka Veselinovića, na hipokratsko lice Davorina Jenka,^[19] na uzetu ruku Laze Komarčića,^[20] na mažuraničevsku glavu Jovana Ristića,^[21] na Garašanina,^[22] sličnog Carnotu,^[23] na morfijsku štrcaljku Pere Todorovića, pa na medalju profila Milovana Milovanovića,^[24] koji već onda počeo misliti na Hrvate uvrstivši kao urednik *Dela* sa Stolom-Stojanom Protićem^[25] moj *Kip Domovine* (štampan, čini mi se, sa drugim naslovom). Evo, tu pred sobom gledam i tanki bambus sa vječnom cigaretom u ruci gospodina u bijelom odijelu sa bijelim zubima i superiornim osmijehom na drskom i masnom licu. Takav bijaše na soareju kod grofa Dudzelea nenadani gost, srpski Alkibijad i srpski Koriolan,^[26] junak Todorovićevog *Silaska s prestola*,^[27] nesrećni Milan Obrenović.^[28] I sada gledam dlake, crne pikantne dlake na dekoltovanim rukama kraljice Natalije, pa zlatni cviker, zaraslo čelo i elegantni crni redengot, pa dok Aleksandar^[29] pljuckaše, nije se na ulici sagibao, pljuckajući pred sebe! Kada ga baciše kroz prozor, od muke se crne zemlje ispod sebe najeo taj kralj, i ja bih bio crni nezahvalnik, zaboravivši da sam pod Obrenovićima dobio prvu pregršt srpskog hljeba i prvi dlan srpskog napitka. Pod njima je Beograd stradao politički, ali je cvaio društveno. Srbija Obrenovića bijaše vesela, a Srbija Karađorđevića je ozbiljna. Karađorđevići su Srbi, a Obrenovići su bili Evropljani. Obrenovići bijahu gospoda, a Karađorđevići su vladari. Karađorđevići štujem i plašim ih se, Obrenovići imaju moje smilovanje i kao svi pobjeđenici moju ljubav. Karađorđe je velik, ali okrutan i nakon neuspjelog ustanka pobježe iz Srbije s tovarom blaga. Najveći Srbin prošlog vijeka po mom ukusu je Knez-Mučenik, Strossmayerov prijatelj knez Mihajlo Obrenović.^[30] Ni kajanje vascijele Srbije nije otkupnina za ovakvu krvcu!

Velikoškolska omladina imadaše onda orkestar, pa kako Staša Binički^[31] — današnji kapelnik kr. gardijske dvorske muzike — inače čelista za silu, ode u inozemstvo, ušao sam u taj orkestar i u sve beogradske muzikalne domove, kao i u kuću kraljevog rođaka, pukovnika Konstantinovića što se oženio iz dubrovačke bogataške kuće Boškovića. »Lili« Konstantinović je danas žena crnogorskog kraljevića Mirka. Svake nedjelje sviramo kod pukovnika »Kostice« — Koste Protića, dvorskog čovjeka i ministra građevina. Njegova dobra i blagorodna gospođa Dafina svršila je u ludnici... Pad starog režima bijaše nečuvena tragika mnogih prvih porodica.

Protekcijom Janka Veselinovića i Milovana Glišića uđem u kazališni orkestar, pročujem se na koncertima i upoznam se s izvrsnim pijanistom, austrougarskim vicekonzulom, kasnije konzulom Simom Jovanovićem. U ondašnjem njegovom stanu, danas Pašićevom, sastavismo trio, kvartet i kvintet, prođosmo cijelu modernu literaturu, pa se upoznah sa cijelim diplomatskim korom, drugujući naročito sa Gastonom grofom Dudzeleom, sinom belgijskog poklisara. Kod đaka, pivarskog sina Brabeca u Maloj pivari bijaše mi kao svim đacima danju i noću kuća otvorena. Tamo drugovah s Jovanom Skerličem,^[32] nepomirljivim socijalistom, i s Nedjeljkom Košaninom,^[33] kasnijim docentom Velike škole. Tu se u fabrici, u kojoj je kasnije bio namješten moj drug, pripovjedač Bora Stanković, jedared tako nakitismo da pokvarismo cijelu jednu liferaciju piva i pivaru — danas Bajlonijevu — grdno oštetismo. »Rigorozirali«^[34] smo u — kvasac što je služio za pivsku fabrikaciju. Beograd me razmazio. Bilo je i prije mene tamo Hrvata, kao čuveni general Horvatović, pukovnici Binički, dvorski čovjek Orešković, Dubrovčanin general Franasović, pukovnik Jurković, pa direktor gimnazije Kozarac^[35] i prvi srpski prirodnjak, naš Primorac Pančić,^[36] ali ja sam kao starčevićanac forsirao svoje hrvatstvo, doživljavajući mučnih časova, kao ono za zagrebačkih protusrpskih demonstracija, kada sam svuda dokazivao da su nas Srbi brutalno izazvali, naročito s onim Stojanovićevim^[37] člankom u *Srbobranu* o »istrazi«^[38] hrvatstva. Radio sam i u *Nadi*, pa nekima bijah podozriv kao Austrijanac, to više što sam pravaštvo i politiku Hrvatske u okviru svim silama branio sve dotle dok se dr. Frank nije spandao sa kasnijim mojim beogradskim protivnikom i piscem brošure protiv bosanskih Hrvata Nastićem.^[39]

Ko istinu gudi, gudaalom ga po prstima biju. Tako je i meni vazda bilo i bit će. U mom životu punom opasnosti doživio sam da je najopasnija zvjerka na svijetu kritikovani književnik, povrijeđena literarna taština.

Brankovu kolu obećam u zao čas recenziju Veselinovićevog *Hajduk-Stanka*. Roman bijaše slab i kritika nepovoljna. Cijela radikalna, a kasnije cijela beogradska štampa okomila se na mene. Izgubih mjesto u orkestru. Osumnjičiše me kao špijuna, pa je vicekonzul Jovanović morao naći drugog čelistu. Cijeli grad me bojkotovao. Vrata mi se redom pred nosom zatvarahu. Zima bijaše upravo strašna, a ja bih bio od glada poginuo, da mi g. Kosta Hörmann,^[40] urednik *Nade*, dobrotvor S. S. Kranjčevića i mnogih

drugih, ne posla 300 kruna predujma, pa mogah otići iz Srbije s tuđim pasošem preko Austrije, početkom 1898.

U Beču nađoh prve nekadašnje moderniste Jenyja, Jugovića i njihov list.^[41]

U Münchenu stanovah sa pobratimom Božom Nikolajevićem,^[42] sinom poznatog konzervativnog ministra i prijatelja Milanova, drugovah sa slikarom Koenom^[43] i drugima, o vas dan u Maximilian-kafani pored čuvenog Ibsenovog stola.^[44]

Nakon dvomjesečnog boravka odem u Ženevu u strahu da me Bavarska ne »liferuje«.

[Matošev autograf sačuvan u ostavštini autorovog brata Milana Matoša, u kojemu opisuje svoj život do odlaska u Ženevu 1898. godine. Prvi je put objavljen u časopisu *Vedrina* 1923. godine.]

Bilješke

[1] Izloženom suncu, prisojnom, plodnom.

[2] Političar, član Srpskog kluba u saboru, i novinar, urednik časopisa *Srijemac*.

[3] *Stjepan Kovačević* (1841-1913), hrvatski političar, hrvatski ministar bez lisnice u ugarskoj vladi 1905-1906. godine; mađaron. Rođen je u Tovarniku.

[4] Tobože poštokavljeno njem. *Früchtel* (kajk. *frihtl*), obješenjak.

[5] *Stepan Suchý* (1872-1920), češki violinist i glazbeni pedagog; voditelj odjela violine na praškom konzervatoriju.

[6] *Bršljan* je časopis za mladež, izlazio u Zagrebu 1873-1903. godine; uređivali su ga Marija i Ljudevit Tomšić. *Pobratim* je zagrebački poučno-zabavni časopis za mlade, izlazio 1891-1916. godine; uređivao ga je književnik Petar Marković. List istog naslova objavljivao je u Beogradu Matošev prijatelj Janko Veselinović; u njemu je Matoš također surađivao, ali je list bio kratkog daha, izlazio je samo nekoliko mjeseci 1895. godine.

- [7] Braća *Ivo Tkalčić* (1875-1938), pijanist, *Juro Tkalčić* (1877-1957), čelist, skladatelj i profesor glazbe; *Vladimir Tkalčić* (1882-1971), muzeolog i kulturni povjesničar, te sestra Dragica Tkalčić. Matoševi susjedi i prijatelji iz djetinjstva. U Dragicu je bio zaljubljen od rane mladosti, a s Ivom i Jurom prijateljevao je i u Parizu.
- [8] *Ivan (Jan) Oertl* (1827-1889), hrvatski violončelist i skladatelj češkog porijekla; predavao na glazbenoj školi Hrvatskoga glazbenog zavoda u Zagrebu, bio koralist katedrale, solo čelist u orkestru Zagrebačke opere; napisao prvi priručnik za teoriju glazbe na hrvatskom jeziku. *Đuro Eisenhuth* (1841-1891), hrvatski violinist, dirigent i skladatelj, također profesor u školi HGZ-a, zborovođa, koncertni majstor, dirigent kazališnog orkestra, autor, pored ostaloga, dviju opera i jedne operete. Njegov brat *Josip Eisenhuth* (1844-1896) bio je violončelist i skladatelj, član kazališnog orkestra, koralist katedrale, pa nije jasno na kojega Matoš ovdje misli. *Nikola Faller* (1862-1938), hrvatski dirigent i skladatelj, nastavnik glasovira, dirigent i ravnatelj opere HNK u Zagrebu, utemeljitelj baleta kao samostalnog ansambla, zborovođa i nastavnik glazbe, djelovao i u Splitu (1889–91) i Osijeku (1910–12. intendant osječkog HNK).
- [9] *Franz Ondříček* (1832-1900), širom svijeta poznati praški violinist-virtuoz; skladatelj i glazbeni pedagog.
- [10] *David Popper* (1843-1913), češki čelist i skladatelj, poznati virtuoz. Predavao na konzervatorijima u St. Peterburgu i Budimpešti.
- [11] Nekadašnji naziv za veterinarsko učilište.
- [12] Miško Jurmić.
- [13] *Pjotr Aleksejevič Kropotkin* (1842-1821), ruski revolucionar i anarhist, povjesničar, geograf i publicist; princ koji se odrekao svoje titule i bio jedan od glavnih teoretičara anarhizma. Godine 1876. pobjegao je iz zatvora iz zloglasne tvrđave Sv. Petra i Pavla.
- [14] List kojega je Janko Veselinović objavljivao u Beogradu, izlazio je samo nekoliko mjeseci 1895. godine. Časopis za mlade istog naslova izlazio je i u Zagrebu 1891-1916. godine.
- [15] *Milovan Glišić* (1847-1908), srpski književnik i prevoditelj, jedan od začetnika realizma, nazvan »srpski Gogolj«; najpoznatiji po pripovijetkama *Glava šećera*, *Prva brazda*, *Šilo za ognjilo*, te komedijama *Dva cvancika* i *Prevara*.
- [16] *Jovan (Jova) Ilić* (1824-1901), srpski pjesnik i političar, Matošev dobrotvor u Beogradu. Imao je četiri sina, Vojislava, Milutina, Dragutina i Žarka; svi su također bili književnici i Matoševi prijatelji. U njihovoj su se kući okupljali

književnici i drugi umjetnici.

- [17] *Velja Miljković*, srpski glumac, djelovao u Beogradu, Novom Sadu i Zagrebu. Suprug glumice Savke Miljković i otac glumice Sofije-Coce Đorđević.
- [18] *Sofija »Coca« Đorđević* (1880-1908), beogradska glumica, miljenica publike; žena novinara Milana Đorđevića. Preminula u dobi od svega 28 godina.
- [19] *Davorin Jenko* (1835-1914), slovenski skladatelj, od 1862. do 1910. godine djelovao u Srbiji. Dirigent u beogradskom Narodnom pozorištu; autor je slovenske nacionalne himne *Naprej, zastave slave*.
- [20] *Lazar Komarčić* (1839-1909), srpski novinar i književnik, autor prvog srpskog znanstvenofantastičnog romana *Jedna ugašena zvezda* (1902).
- [21] *Jovan Ristić* (1831-1899), srpski državnik, dva puta kraljevski namjesnik, četiri puta premijer, predstavnik Srbije na Berlinskom kongresu 1878. godine, gdje je toj državi priznata neovisnost i znatno povećan teritorij.
- [22] *Ilija Garašanin* (1812-1874), srpski političar, obnašao brojne funkcije, dvaput bio srpski premijer. Autor je zloglasnog *Načertanija* iz 1844. godine, u kojemu iznosi velikosrpske ideje.
- [23] *Marie François Sadi Carnot* (1837-1894), francuski političar, predsjednik republike 1887-94. Ubio ga je talijanski anarhist Santo Caserio.
- [24] *Milovan Milovanović* (1863-1912), srpski političar, diplomat, publicist i teoretičar prava. Predsjednik vlade Kraljevine Srbije 1911-12.
- [25] *Stojan Protić* (1857-1923), srpski političar, jedan od osnivača i prvaka Radikalne stranke. Pokretač i urednik časopisa *Delo*. Godine 1918. prvi predsjednik vlade Kraljevine SHS; protivnik velikosrpskih ideja i centralizma.
- [26] Rimski patricij iz 5. st. pr. n. e., sinonim za prognanika koji povede tuđu vojsku protiv vlastite domovine, ali se kasnije pokaje. Tema je Shakespearove tragedije *Koriolan*.
- [27] Roman Pere Todorovića o kralju Milanu.
- [28] *Milan II. Obrenović* (1854-1901), srpski knez od 1862. god. i kralj 1882-1889. god. Zbog unutarnjih i vanjskih političkih neuspjeha (poraz od Bugara 1885.) i skandala oko rastave od kraljice Natalije bio je prisiljen prije abdikacije, u suradnji s liberalima i radikalima, objaviti 1888. novi, liberalniji ustav. Nakon abdikacije 1889. živio je u Parizu, a u Srbiju se u dogovoru sa sinom Aleksandrom vratio 1897. Nakon sukoba sa sinom, zbog njegove ženidbe s Dragom Mašin, otišao najposlije u Beč 1900. godine, gdje je i umro.

- [29] *Aleksandar Obrenović* (1876-1903), srpski kralj, sin Milana II. Obrenovića. Njegovu su vladavinu obilježili skandali i represija. Ubijen je sa suprugom Dragom Mašin u atentatu tajne časničke udruge »Ujedinjenje ili smrt«, poznate i pod imenom »Crna ruka«, 1903. godine, kada se na vlast vratila dinastija Karađorđevića (časnici su njegovo mrtvo tijelo i tijelo kraljice Drage bacili kroz prozor).
- [30] *Mihajlo III. Obrenović* (1823-1868), srpski knez 1839-42 i opet 1860-68. Zbačen je s vlasti u buni 1842. godine, kada knez Srbije postaje Aleksandar Karađorđević; vraćen je na vlast novim prevratom 1860. godine. Ubijen je u atentatu.
- [31] *Stanislav Binički* (1872-1942), srpski skladatelj, glazbenik, dirigent, ravnatelj Opere.
- [32] *Jovan Skerlić* (1877-1914), srpski književni povjesničar i kritičar pozitivističke orijentacije, pristaša naturalizma i utilitarizma književnosti; urednik *Srpskog književnog glasnika*; istaknuti socijalist, liberal i republikanac. Kasnije sa Supilom jedan od glavnih ideologa Jugoslavenske nacionalne omladine, pobornik jugoslavenstva.
- [33] *Nedeljko Košanin* (1874-1934), srpski botaničar.
- [34] Šaljivo: rigali, povratili. *Rigoroz* je strogi doktorski ispit na sveučilištu.
- [35] Ravnatelj Prve beogradske gimnazije bio je Đuro (Đura) Kozarac, ovjekovječen u romanu *Šešir profesora Koste Vujića* Milovana Vitezovića; u Srbiju je došao 1869. godine i ostao do smrti 1896. godine.
- [36] Prirodoslovac, ponajviše botaničar *Josip Pančić* rođen je 1814. u Ugrinama kod Bribira, a umro 1888. u Beogradu; godine 1846. došao je u Srbiju; godine 1887. izabran za prvog predsjednika tek osnovane Srpske akademije nauka. Po njemu je nazvana endemska Pančićeva omorika.
- [37] *Ljubomir (Ljuba) Stojanović* (1860-1930), srpski političar, povjesničar i filolog, akademik. Radikal, osnivač Samostalne radikalne stranke, ministar obrazovanja, predsjednik vlade 1905-1906. godine. Nakon I. svjetskog rata bio je suosnivač Republikanske demokratske stranke.
- [38] Istrebljenju, uništenju.
- [39] Radi se o brošuri s naslovom *Finale*, tiskanoj 1908. u Budimpešti, čiji je autor Đorđe Nastić. Poslužila je kao povod vlastima u Austro-Ugarskoj za proces protiv Hrvatsko-srpske koalicije, tzv. »Veleizdajnički proces«, jer su zbog u njoj iznesenih stavova srpski političari u Hrvatskoj (Svetozar Pribičević i drugi) optuženi za urotu u korist Srbije, u politički turbulentno vrijeme

aneksije Bosne i Hercegovine. Taj je proces propao, bečka je vlast diskreditirana pored ostaloga i zbog pritiska međunarodne javnosti i češkog političara Tomáša Masaryka, ali optuženici su osuđeni i potom pomilovani. Pokazalo se da je Nastić srpski agent-provokator i lažni svjedok. Josip Frank, pravaš i protivnik Koalicije, podržavao je Nastića i bečke vlasti u tom procesu.

- [40] *Kosta Hörmann* (1850-1921), hrvatski kulturni djelatnik, upravni činovnik Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, sabirač narodnih pjesama; pokretač književnog časopisa *Nada* (1896-1903), kojega je uređivao s Kranjčevićem; osnivač i upravitelj Zemaljskog muzeja u Sarajevu (1888). Kranjčevićev i Matošev dobrotvor.
- [41] *Gvido Jeny* (1875-1952), hrvatski slikar (secesija, impresionizam), publicist i likovni kritičar. *Vladoje Šmid Jugović* (1876-1939), srpski književnik i povjesničar farmacije.
- [42] *Božidar S. Nikolajević* (1877-1947), srpski književnik, povjesničar umjetnosti, diplomat; školovao se u Njemačkoj. Kasnije osnivač katedre za povijest umjetnosti na beogradskom sveučilištu i ravnatelj Zemaljskog muzeja u Sarajevu.
- [43] *Leon Koen* ili *Kojen* (1859—1934), srpski slikar židovskog porijekla, najvažniji predstavnik simbolizma u srpskoj modernoj umjetnosti. Školovao se i živio u Münchenu (1893—1898), bio je prijatelj s Vasilijem Kandinskim, Franzom von Stuckom i drugim poznatim umjetnicima. Godine 1899. izlagao je na Bijenalu u Veneciji, a godinu dana kasnije na Svjetskoj izložbi u Parizu, s koje izvještava Matoš. Najveći dio njegovih djela uništen je u vrijeme Drugog svjetskog rata.
- [44] Norveški dramatičar Henrik Ibsen (1828-1906) od 1875. godine do 1890-tih živio je i radio u Münchenu, gdje su nastale i praižvedene neke njegove najpoznatije drame (*Hedda Gabler*, *Stupovi društva* i dr.).

Rječnik

abgekocht (njem.) – »kuhan«, bez novaca, švorc

afiša (franc.) – oglas, plakat

Agramer Tagblatt – zagrebačke novine na njemačkom jeziku, liberalne orijentacije

ajeršpajz (njem.) – kajgana, pržena jaja

alfijere (tal.) – šahovska figura lovac, laufer

Alkibijad (450.-404. pr. n. e.) – atenski vojskovođa u peloponeskom ratu; prognan iz domovine, prešao je na stranu Sparte i tamo bio zapovjednik mornarice

amalin (tur.) – nosač

amice (lat.) – prijatelju

amizirati se (franc. *s'amuser*) – zabavljati se

ampir (franc.) – naziv za stil Napoleonovog vremena (franc. *empire* – carstvo); kićena imitacija antičkih stilova

antropofag (grč.) – ljudožder

apaš (franc.) – razbojnik, bandit, ološ, propalica

apoteoza (grč.) – obožavanje, proglašavanje božanstvom

aretirati (franc.) – uhititi

artikuluš (lat.-kajk.) – novinski članak

Aspazija – lijepa i obrazovana Grkinja iz druge polovice 5. st. pr. n. e., Periklova ljubavnica

avantira (franc.) – pustolovina, avantura

aufлаг (njem.) – prilog (jelu)

bakalnica, bakalski dućan (tur.) – trgovina mješovitom robom

balochard (franc.) – protuha, skitnica

Barnum, Phineas Taylor (1810-1910) – američki vlasnik glasovitog golemog putujućeg cirkusa, majstor reklame

barnumski, barnumština – v. **Barnum**

Barrès, Maurice (1862-1923) – francuski pisac, novinar i političar, sljedbenik esteticizma i simbolizma, vrlo utjecajan u svoje doba

bassin (franc.) – bazen

beamter (njem.) – činovnik (obično u porugljivom smislu), kruhoborac

Beaumarchais, Pierre-Augustin Caron de (1732-1799) – francuski dramski pisac, izumitelj, revolucionar, najpoznatiji po dramama o briaču Figaru (*Seviljski brijač*, *Figarov pir*, adaptirane u slavne Mozartove i Rossinijeve opere)

beauvaiski – pridjev prema francuskom gradu Beauvais, sjeverno od Pariza

becirk (njem.) – okrug

Bennett, J. Gordon (1795-1872) – američki novinar, osnivač i urednik *New York Herald Tribunea*

Beoćani – stanovnici grčke pokrajine Beotije, smatrali su se neotesanim i ograničenim ljudima; pridjev **beoćanski**

Bernhardt, Sarah (1844-1923) – glasovita francuska glumica

bežčislen – bezbrojan

bilikum (od njem. *willkommen* – dobrodošao) – oveća čaša, pokal; dobrodošlica; gost koji je prvi put dolazio nekome u kuću morao je nekoć naiskap popiti svoj bilikum (obično bi se i napio, jer je količina vina bila poveća)

bilinski – biljni

Bismarck, Otto von (1815-1898) – pruski i njemački državnik, ujedinitelj Njemačke, prvi kancelar njemačkoga carstva, dominantna osoba europske politike druge polovice 19. stoljeća

bluff (engl.) – blef, varka, podvala

bluffista (engl.) – blefer, prevarant

bo – jer

bogomračje – sumrak, suton bogova u germanskoj mitologiji

bokter (od njem. *Wächter*) – čuvar, stražar

bombardon (tal.) – glazbeni instrument bas-tuba, helikon

Bourget, Paul (1852-1935) – francuski romanopisac i kritičar, realist, autor psiholoških romana, katolički konzervativac; za života jako čitan; najvažnije djelo mu je roman *Učenik*

brenta (tal.) – bačva, kaca

browning – marka pištolja

Bukefal – konj Aleksandra Velikog

buljuk (tur.) – četa, odred; gomila, rulja

cadaver (lat.) – leš

calkelner (njem.) – natkonobar, glavni konobar (koji naplaćuje)

canštoher (njem.) – čačkalica

Carlyle, Thomas (1795-1881) – škotski književnik, satiričar, povjesničar i filozof iz viktorijanske ere, jedan od najutjecajnijih društvenih kritičara svoga vremena

changeant (franc.) – promjenjive boje, koji se prelijeva

Chateaubriand, François-René vikont de (1768-1848) – francuski pisac, političar, diplomat i povjesničar; smatra ga se za osnivača romantizma u Francuskoj; svjetski putnik burnog života

cicerone (tal.) – turistički vodič, čičerone

cizelovan (franc.) – izrezbaren

comme il faut (franc.) – kako treba, kako se priliči, otmjen, elegantan

conférencier (franc.) – predavač

Cuvaj, Slavko (1851-1913) – nepopularni hrvatski ban (1912-1913), pisac i pedagog, na kojega je 1912. omladinac Luka Jukić izvršio neuspješni atentat

čajuš (tur.) – stari svat, šaljivčina u svatovima

čečê – lijep, zgodan

čikov (mađ.) – vrsta slatkovodne ribe, piškor; sinonim za nemirnu, vižljastu osobu

čorbadžija – bogataš, gazda

čifta (tur.) – malograđanin, filistar; pridj. **čiftinski**

čilibar (tur.) – jantar

čivot (grč.) – relikvijar

dahije – turski janjičarski glavari, odmetnici od sultanove vlasti koji su 1801. prigrabili svu vlast u Srbiji

Daidal – Dedal, Ikarov otac, letač iz starogrčke mitologije

dandy (engl.) – gizdelin, kicoš, pomodar

D'Annunzio, Gabriele (1863-1938) – talijanski pjesnik, pripovjedač i dramski pisac; u politici bio predstavnik nacionalizma i predšasnik fašizma, poslije Prvog svjetskog rata s iredentistima ušao u Rijeku i priključio je

Italiji

Dečani – v. *Visoki Dečani*

defraudant (franc.) – utajivač, pronevjeritelj

Delacroix, Eugène (1798–1863), vodeći francuski slikar razdoblja romantizma

Dis – starorimski bog podzemnog svijeta

distingiran (lat.) – otmjen, ugledan, istaknut

dodola – Dodola je slavenska boginja kiše i Perunova žena, zbog čega se u južnoslavenskim zemljama izvodi *dodola*, ritual zazivanja kiše u vremenima suše; žena koja izvodi taj ritual

dofen (franc. *dauphin*) – titula francuskih prestolonasljednika

Domrémy – selo u pokrajini Loreni u Francuskoj, rodno mjesto Ivane Orleanske

Dositije – Dositej Obradović (1739-1811), srpski prosvjetitelj i filozof

dražajši – predragi

drijada (grč.) – u grčkoj mitologiji šumska nimfa, gorska vila

Drinopolje – Jedrina, Jedrene (Edrene, Hadrijanopolis), grad u europskom dijelu današnje Turske

duhopirenje – životarenje

Duncan, Isadora (1882-1927) – američka plesačica, utemeljiteljica suvremenog plesa. Kasnije se udala za ruskog pjesnika Sergeja Jesenjina i živjela u Sovjetskom Savezu. Poginula je u nesreći u francuskoj Nizzi, kad joj je kraj šala zapeo u žbice točka automobila

duvak (tur.) – koprena, veo

duvar (tur.) – zid, stijena

edil (lat.) – policijski službenik u starom Rimu; brinuo se o redu i miru, nadzirao javne zgrade i priređivao cirkuske igre

efeb (grč.) – ljepotan, lijepi mladić, uzor tjelesne ljepote i sklada

Empire – v. *ampir*

epiteton (grč.) – epitet, ukrasni pridjev

eskamotiran (prema franc. *escamoter* – smotati, sljepariti) – na prevaru, sljeparenjem stvoren

espap (tur.) – roba, predmet trgovine

ex abrupto (lat.) – iznenada, bez pripreme

Fabije Kunktator (umro 203. g. pr. n. e.) – glasoviti Rimljanin, imenovan diktatorom nakon poraza kod Trazimena; svojom taktikom zavladačnja zaustavio je Hanibalovo napredovanje (lat. *cunctator* – oklijevalo, kolebljivac)

fertušovati (njem.) – zataškati

Fijan, Andrija (1851-1911) – glumac, redatelj i kazališni organizator, jedan je od najvećih naših kazališnih umjetnika 19. i početka 20. stoljeća

flanerija (franc.) – skitanje, lutanje, tumaranje

flâneur (franc.) – šetač, lutalac

Frank, Josip (1844-1911) – hrvatski političar; godine 1896. izlazi iz Stranke prava i osniva Čistu stranku prava; borac za samostalnost hrvatske, protivnik jugoslavenskih ideja; **frankovci** su njegovi sljedbenici, »žestoki« hrvatski nacionalisti; Matoš je bio njegov pristaša do razlaza 1909. godine
frankovci – v. **Frank, Josip**

Fridrik Veliki – pruski kralj Fridrik II. Veliki (1712-1786), prosvijećeni apsolutistički vladar; pokrovitelj umjetnosti, bavio se pjesništvom i filozofijom, dopisivao s Voltaireom

funtroman (njem.) – bezvrijedno književno djelo u nastavcima, u kojemu autor piše »na funte« da bi više zaradio

furtimaš – nadimak hrvatskim klerikalcima od početka 20. stoljeća kada su osnovali svoju stranku; *furtim* latinski znači »kradom«, »tajno«, a nadimak su dobili jer su od biskupa Strossmayera kradom dobili potpis podrške

garnijski (franc.) – pridjev prema *garni, hôtel-garni*, hotel bez restorana, jeftino prenoćište; *garnijski momak* – hotelski sluga

Gautier, Théophile (1811-1872) – francuski romantičar, lirski pjesnik i kritičar; zastupnik artizma, teoretičar *l'art pour l'art*

geburcelfer (njem.) – porođničar, pomagač pri porođaju

gefrajter (njem.) – najniži podčasnički čin u austrijskoj vojsci

gejak (tur.) – neotesanac, grubijan

Gemüth (njem.) – duša, srce, čuvstvo

genius patriae (lat.) – duh domovine

grabancijaš – prema nar. vjerovanju, đak koji je završio vilenjačku školu

gradina – vrt, park

grizeta (franc. *grisette*) – mlada siromašna švelja ili prodavačica, naziv dolazi od franc. riječi *gris*, sivo, prema boji jeftinih haljina koje su nosile;

namiguša, žena slobodnijeg ponašanja. U Parizu su se tim izrazom označavale žene koje žive slobodnim boemskim životom, druže se s umjetnicima, bivaju im ljubavnice, poziraju slikarima...

gulanfer (tur.) – uličar, razbojnik

Haldejci – Kaldejci, stanovnici južnog dijela Mezopotamije

handžar (tur.) – orijentalni dvosjekli bodež

Heine, Heinrich (1797-1856) – njemački pjesnik, jedan od najistaknutijih romantičara

Herostrat – Grk koji je da bi na bilo koji način bio zapamćen u povijesti, zapalio veličanstveni Artemidin hram u Efezu (356 pr. n. e.)

herostratski, herostratizam – v. **Herostrat**

hetaira (grč.) – hetera, starogrčka obrazovana prostitutka

hetman (polj., od njem. *Hauptmann*) – ataman, vojni zapovjednik u Poljskoj, Litvi i Ukrajini

Heuriger (njem.) – mlado, ovogodišnje vino

Holbein, Hans mlađi (oko 1497-1543) – njemački renesansni slikar, znameniti portretist

horeg (grč.) – zborovođa u starogrčkoj drami

hôtel (franc.) – privatna palača; oveća gradska kuća

hotel-garni (franc.) – hotel bez restorana, jeftino prenoćište

humbug (engl.) – prevara, obmana, varka

Huysmans, Joris-Karl (1848-1907) – njemački pisac nizozemskog porijekla; glavno djelo: roman *A rebours* (*Nasuprot*)

Ilić, Jovan (Jova) (1824-1901) – srpski pjesnik i političar, Matošev dobrotvor u Beogradu. Imao je četiri sina, Vojislava, Milutina, Dragutina i Žarka; svi su također bili književnici i Matoševi prijatelji

infaman (lat.) – gadan, gnusan

infant (lat.) – dijete, kraljević, princ; u Španjolskoj *infanta* ili *infantica* je kraljeva kći koja nije nasljednica krune

Isaios – Izaija, starozavjetni prorok

izvjedljivost – radoznalost

jäka (tur.) – okovratnik, kragna

jektičav (grč. *hektikós*) – sušičav, tuberkulozan

jendek (tur.) – jarak, prokop

kadrilja (franc.) – kadrila, četvorka, vrsta plesa za četiri para plesača

Kaisersemmel (njem.) – vrsta fine žemlje s mlijekom, kajzerica

kalokagathija (grč.) – kalokagatija, ljepota i dobrota, savršenstvo, starogrčki ideal

kalpak (tur.) – krznena kapa, kaciga

kantilena (tal.) – pjesma, arija, pjev, melodija lirskog karaktera

kaputašija – građanstvo, građanski sloj (oni koji nose kapute)

karcer (lat.) – školski strogi zatvor

kardaš (tur.) – prijatelj, pajdaš

kasapnica – mesnica

Katon, Marko Porcije Stariji (234-149. pr. n. e.) – rimski cenzor, državnik, vojskovođa, pisac i govornik; oštro se protivio raskoši

kebelirec (kajk.) – kavalir

kibic (njem.) – promatrač, gledatelj

kineština (prema franc. *chinoiserie*) – nepotrebna komplikacija

kirvaj (prema njem. riječi *Kirchweih*) – crkveni god, crkvena svetkovina, proslava, npr. dan sveca zaštitnika ili posveta nove crkve

kljuverina – kljuse, loš konj

kobilir – kavalir

komisarijat – u francuskoj: policijski ured, policijska stanica

komita (lat.) – neregularni vojnik, pripadnik oružanih formacija koje nisu dio redovite vojske

konškolarac – školski drug, suučenic

konvikt (lat.) – internat, školska ustanova u kojoj đaci imaju stan i hranu

krin – ljiljan

Kropotkin, Pjotr Aleksejevič (1842-1821) – ruski revolucionar i anarhist, povjesničar, geograf i publicist; princ koji se odrekao svoje titule i bio jedan od glavnih teoretičara anarhizma; godine 1876. pobjegao je iz zatvora iz zloglasne tvrđave Sv. Petra i Pavla

kučirati (njem.) – kočijašiti, upravljati kočijom

kučir-vagen (njem.) – kočija, fijaker

kulisenšiber (njem.) – kazališni radnik, scenski radnik

kumir (rus.) – kip božanstva, idol, fetiš

Kunktator – v. **Fabije Kunktator**

Kuropatkin, Aleksej Nikolajevič (1848-1925) – ruski general, glavni zapovjednik u Mandžuriji u vrijeme rusko-japanskog rata (1904-1905)
kvargl (njem.) – vrsta sira jakog mirisa

laćman – iskvareno umjesto *lajtnant*, potporučnik

ladanje – selo; **ladanjski** – seoski

lagum (tur.) – mina, eksploziv; prokop u koji se stavlja eksploziv za rušenje zidina i sl.

leđen (tur.) – umivaonik, lavor; kabao, kanta

Léman – Ženevsko jezero

lijer (grč.) – ljiljan

lik – sloj kore od drveta između vanjske kore i debla; koristi se za izradu košara, opanaka i sl.

Loreley – u germanskoj mitologiji vila rijeke Rajne, koja svojim pjevanjem namamljuje lađare na opasne stijene (*Lorelei* je jedna strma, opasna klisura usred rijeke Rajne)

loz (njem.) – srečka, lutrija

Malherbe, François de (1555-1628) – francuski pjesnik i kritičar, utemeljitelj klasicizma

Manfred – drama Lorda Byrona iz 1817. godine, s elementima nadnaravnog; glavni lik donekle je sličan Goetheovom Faustu

mangura (tur.) – sitan turski bakreni novčić; sitniš uopće

maseza (franc.) – maserka, žena koja se bavi masiranjem

masreglovanje (njem.) – oštro postupanje, kažnjavanje

meblirani hotel – hotel niže kategorije, bez restorana, samo sa sobama (usp. *hotel-garni*)

médoc (franc.) – vrsta vina iz južnofrancuske pokrajine Médoc

melanž (franc.) – mješavina

meloman (grč.) – zaljubljenik u glazbu

menaža (franc.) – vojnička ili časnička prehrana, vojnički obrok

messer (tal.) – gospodin, gospodar

mezalijansa (franc.) – brak između osoba različitog društvenog položaja, podrijetla ili imetka; nepriličan brak

minauder (franc.) – umiljavati se, maziti se

minderluk (tur.) – ležaljka, sofa, divan

misirski – egipatski

mladoturci – pokret nastao u Osmanskom carstvu 1865. godine, s ciljem da zaostalu Tursku pretvori u modernu europsku državu; na vlasti su od 1909. godine

mokerski – pridjev prema franc. *mokêr* (*moquer*), podrugljivac

molekil (prema franc. izgovoru) – molekula

morfinist – narkoman, ovisnik o morfiju

Musset, Alfred de (1810-1857), francuski pjesnik, dramatik i pripovjedač iz razdoblja romantizma

mušketan (franc.) – strijeljan (mušketom)

najplenerskiji – pridjev prema *plein-air*, franc. doslovno: »puno svjetlo«; slika rađena u prirodi, na punom svjetlu, pod vedrim nebom (ne u ateljeu); preneseno: pun svjetla, osvijetljen dnevnim svjetlom

negliže (franc.) – nemarna, kućna odjeća; donje rublje

Niponac – Japanac (japanska riječ za Japan je *Nippon*, Zemlja izlazećeg sunca)

noblesse oblige (franc.) – plemstvo obvezuje

Noem – biblijski Noa

novoholandijski – pridjev prema Nova Holandija, nizozemski posjed u okolici današnjeg New Yorka (1621-1664)

Nušić, Branislav (1864-1938) – srpski pisac, komediograf (*Gospođa ministarka*, *Sumnjivo lice*)

oblast – vlast

Obilić, Miloš (?-1389), srpski narodni junak, prema narodnoj predaji on je ubio turskog sultana Murata I. u bitki na Kosovu

okrom – osim

omen et nomen (lat.) – znamenje i ime; parafraza latinske izreke *nomen est omen*

ordija (tur.) – vojska, armija, horda

organ – ovdje u značenju: glas, glasovni raspon

Orlović, Pavle – polulegendarni junak iz narodne epske predaje (*Kosovka djevojka*); poginuo je na Kosovom polju 1389. godine

ornithorhyncus (lat.) – čudnovati kljunaš (australska životinja)

Paderewski, Ignacy Jan (1860-1941) – glasoviti, izuzetno popularni pijanist; kasnije, burne godine 1919., bio je i prvi premijer i ministar vanjskih poslova Poljske

palingenezija (grč.) – palingeneza, ponovno rađanje, seoba duša

paljetkovati – pabirčiti, sakupljati, brati

panorama – nekadašnja atrakcija na sajmovima, šator s otvorima kroz kojega su posjetitelji mogli gledati razne predmete, pejzaže i slično u »prirodnoj veličini«; preteča filma

parfen (franc.) – parfem, miris

parveni (franc.) – skorojević, pridošlica

paspalj (grč.) – mašak, sitan prah na voću

Pašić, Nikola (1845-1926) – srpski političar, dugogodišnji predsjednik vlade Srbije i kasnije Kraljevine SHS; zastupao velikosrpsku politiku

peča – ženski rubac za glavu

pečaliti – tugovati

pedant (franc.) – sitničar, cjepidlaka; nadriučenjak

pedepsa (lat.) – kazna

pelc (njem.) – krzno, bunda

pelivan (tur.) – akrobat, cirkusant

piccolo (tal.) – »mali«, konobarski naučnik

pissoir (franc.) – javni zahod

plastika – Matoš riječ koristi u značenju: likovne umjetnosti općenito

Plutarh (45-120. n. e.) – najglasovitiji starogrčki biograf, autor *Usporednih životopisa* u kojima donosi biografije slavnih Grka i Rimljana

poentilizam (franc.) – jedna od slikarskih škola proizišlih iz impresionizma, koristi se tehnikom nanošenja boje u sitnim točkama

poljački – poljski

poljeće – polugodište, semestar

poseur (franc.) – pozer, izvještačeni čovjek

povjesmo – svežanj lana ili konoplje na preslici, klupko; uopće: lan, kudjelja, vuna

prajski – pruski (prema njemačkom izgovoru)

pratljača – drvena naprava za pranje rublja

prepredencissimus – Matoševa hrvatsko-latinska kovanica u značenju: najprepredeniji, najveći prepredenjaka

Prerafaeliti – pripadnici *prerafaelitizma*, engleske slikarske škole iz sredine 19. stoljeća, koja je priznavala samo slikarstvo prije talijanskog

renesansnog slikara Rafaela
primavera (tal.) – proljeće
probaviti – proboraviti
prorajtati (njem.) – potrošiti, spiskati
prosočiti (tur.) – prokazati, prijaviti
prostracija (lat.) – klonulost, iznemoglost

quartier (franc.) – gradska četvrt, kvart

racki – pravoslavni, srpski
rapen (franc. *rapin*) – slikarski naučnik; nevješt slikar, »mazalo«
raskorlaćen – pušten s lanca, oslobođen
raubriterski – pridjev prema njem. *Raubritter*, vitez-razbojnik
Rauch, Pavao pl. (1865-1933) – hrvatski ban 1908-1910. godine, pristaša mađaronstva
redengot (franc.) – dugački muški gornji kaput
Reinecke – ime lisice ili lisca u njemačkim pučkim pričama
Renan, Ernest (1823-1892) – francuski filolog i povjesničar religije, hebraist i književnik; religiju istraživao racionalno, suvremenim historiografskim metodama
renegat (lat.) – odmetnik, otpadnik
rentir (franc.) – rentijer, osoba koja živi od rente
rezeda (lat.) – vrsta mirisne biljke, katanac, katančica
rictus (lat.) – grimasa, grč, bolan izraz na licu
rigoroz (lat.) – strogi doktorski ispit na sveučilištu
Ristić, Jovan (1831-1899) – srpski državnik, dva puta kraljevski namjesnik, četiri puta premijer, predstavnik Srbije na Berlinskom kongresu 1878. godine, gdje je toj državi priznata neovisnost i znatno povećan teritorij
riterski (njem.) – viteški
Roquette – četvrt u Parizu nedaleko Bastilje, poznata po dva zatvora (za žene i maloljetnike i za muške zatvorenike), pored kojih se nalazila i giljotina za javno izvršenje smrtnih kazni; izgrađeni su 1830, a srušeni 1900. godine
Rouveyre, André (1879-1962) – poznati francuski karikaturist, grafičar i književnik, Matošev pariški prijatelj

rowdy (engl.) – bučna, nemirna osoba; grubijan, protuha
rufijan (tal.) – hulja, nitkov, lupež; svodnik

sacerdotalni (lat.) – svećenički, duhovnički

salčštangl (njem.) – vrsta peciva, slanac

sankilot – naziv za francuskog revolucionara iz 1789. godine; (franc. *sans*, bez + *culotte*, kratke plemićke hlače); doslovno: je: onaj koji ne nosi kratke hlače (kakve su nosili plemići); revolucionar općenito, domoljub, junak

Sardou, Victorien (1831-1908) – vrlo plodan i popularan francuski dramski pisac, često izvođen i kod nas; uz Eugènea Scribea glavni predstavnik tzv. »dobro sačinjenog komada« (*la pièce bien faite*); (djela: *Stari dečki*, *Fedora*, *Tosca*, *Gospođa Sans-Gêne*)

serafski (hebr.) – pridjev od *seraf*, anđeo višeg reda; anđeoski

serdar (tur.) – zapovjednik, vojskovođa

sferski – nebeski, nadzemaljski

sigrati se – igrati se

sindžir (tur.) – lanac, okovi

silenski – pridjev prema *Silen*, jedan od pratilaca boga Dioniza (Bakha), veseo i pijani starac

sirće – ocat

siringa (grč.) – pastirska svirala (kakvu je svirao bog Pan)

skylark (engl.) – ševa (kod Matoša: prepelica)

smagnut – preplanuo, pocrnio, opaljen suncem

solecizam (grč.) – pogreška, nepravilnost, iskvarenost (u govoru, pisanju, ponašanju i sl.); prema grčkoj koloniji Soloi na Siciliji, gdje se loše govorio grčki

Spencer, Herbert (1820-1903) – engleski filozof, jedan od utemeljitelja sociologije

spleen (engl.) – tuga, dosada, sjeta

srma (tur.) – srebro; srebrni konac

Stanković, Borisav Bora (1876-1927) – srpski romanopisac realist, preteča modernizma; autor romana *Nečista krv*

Stirner, Max (1806-1856) – njemački filozof, sljedbenik Hegela, zastupnik solipsizma i egoizma, preteča anarhizma i egzistencijalizma

sujet (franc.) – predmet, siže

sursum corda (lat.) – gore srca

šaum (njem.) – pjena

šebig (njem.) – otrcan; prilog: jedno

šedrvan (tur.) – fontana, vodoskok

šerbet (tur.) – vrsta slatkog pića od meda

šiljbočki – pridjev prema *šiljbok* (iskvareno od njem. *Schildwache*), stražar, čuvar

šindelbraten (njem.) – svinjetina pečena na ražnjiću, tzv. šestinska pečenica

školnik – učitelj

šlapruk (njem. *Schlachtbrücke*) – klaonica

šlingovan (njem.) – čipkan, vezan

šmirati (njem.) – podmazivati; mititi; ulagivati se, udvarati

šokački – katolički, hrvatski

špicl (njem.) – doušnik, špijun, policijski agent

špisbirgerski – pridjev prema *špisbirger* (njem. *Spiessbürger*), malograđanin, »ražnjar« (kako veli Matoš; njem. *Spiess* – ražanj)

Šram, Ljerka (1874-1913) – zagrebačka glumica legendarne ljepote; s velikim je uspjehom tumačila niz salonskih i romantičnih dramskih likova, te briljirala u komedijama; poznata je i po ljubavi s Milivojem Dežmanom; umrla od sušice

štenkati (njem.) – zadirkivati, zametati kavgu

štiglic (njem.) – ptica češljugar

štikeraj (njem.) – vez, vezivo

šulmajsterski (njem.) – pridjev prema *šulmajster*, školnik, učitelj

švapčariti – govoriti švapski, njemački

švarc (njem.) – »švorc«, bez novaca

švindl (njem.) – prevara, opsjena

tabernakulum (lat.) – tabernakul, svetohranište, ormarić na oltaru u kojemu se čuva hostija

takerl (njem.) – pas jazavčar

talmi – polu-, neprav, patvoreni; **talmi-aristokracija** – tobožnja aristokracija; **talmi-gigerl** – polukicoš, lažni kicoš

tandlerski (njem.) – pridjev prema *tandler*, staretnar, kramar, prodavač rabljene robe

tarok – vrsta komplicirane, nekoć popularne kartaške igre

Thackeray, William Makepeace (1811-1863) – engleski pisac, autor realističkih romana, najviše o engleskom visokom društvu (*Sajam taštine*)

Tkalčići – braća Ivo Tkalčić (1875-1938), pijanist, Juro Tkalčić (1877-1957), čelist, skladatelj i profesor glazbe, i Vladimir Tkalčić (1882-1971), muzeolog i kulturni povjesničar, te sestra Dragica Tkalčić. Matoševi susjedi i prijatelji iz djetinjstva. U Dragicu je bio zaljubljen od rane mladosti, a s Ivom i Jurom prijateljivao je i u Parizu

Todorović, Pera (1852-1907) – jedan od vodećih srpskih novinara i urednika toga doba, pisac i političar; osnivač *Malih novina*, prvog srpskog senzacionalističkog lista; jedan od osnivača Narodne radikalne stranke; pisao najviše povijesne romane (*Dnevnik jednog dobrovoljca*, *Silazak s prestola*, *Karađorđe*)

tolvaj (mađ.) – lopov, razbojnik

toupet (franc.) – hrabrost, drskost, »petlja«

tuft-hunter (engl.) – laskavac, ulizica; laktaš

turbe (tur.) – natkrivena grobnica

ušnjiran (njem.) – utegnut, stegnut steznikom

uzaman – uzalud

vadle (njem.) – listovi na nogama

velčmerac (njem.) – *Weltschmerz*, »svjetska bol«, tipično romantičarski pesimizam (Byron, Goetheov Werther)

vesak (gen. *veska*) – glas, mrmor

Veselinović, Janko (1862-1905) – srpski književnik, Matošev najbolji beogradski prijatelj i skrbnik, autor romanâ, pripovijetki i drama u kojima idilično opisuje život na srpskom selu (romani *Hajduk Stanko* s tematikom iz Prvog srpskog ustanka, *Junak naših dana*, *Seljanka*, drama *Đido*, zbirke pripovijetki *Slike iz seoskog života*, *Borci*, *Pisma sa sela*...)

viksovan (njem.) – ulašten

vinjaga – vinova loza

Visoki Dečani – jedan od najvažnijih manastira Srpske pravoslavne crkve, nedaleko od grada Peći na Kosovu; utemeljio ga je srpski kralj Stefan Uroš III. Dečanski 1327. godine

vojno – muž, suprug

vulgo (lat.) – prosto, jednostavno rečeno; pravim imenom

Watteau, Antoine (1684-1721) – franc. slikar i rezbar, začetnik rokoka; čuvene su mu slike *Ukrčavanje za Cytheru*, *Praznik u polju* i dr.

Whistler, James Abbott McNeill (1834-1903) — američko-engleski slikar; slikao je pejzaže i portrete u duhu francuskog impresionizma i japanskog višebojnog drvoreza, s naglašenom dekorativnošću

Zacherlin (njem.) – saharin

zelotizam (grč.) – fanatizam, pretjerana revnost, nesnošljivost (osobito vjerska)

zeman (tur.) – vrijeme, doba

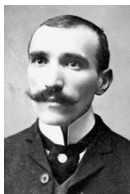
ženirati se (franc.) – ustručavati se, sustezati se

Bilješka o autoru i djelu

Antun Gustav Matoš

(Tovarnik, 13. 06. 1873. - Zagreb, 17. 03. 1914.)

Pjesnik, novelist, putopisac, feljtonist, esejist, kritičar, najistaknutiji predstavnik hrvatske moderne koji je hrvatsku književnost otvorio prema europskim strujanjima.

Rođen je u Tovarniku, malom mjestu u Srijemu gdje mu je otac August radio kao učitelj, no već kad mu je bilo dvije godine obitelj se preselila u Zagreb. Majka Marija rođ. Schams porijeklom je sudetska Njemica, rođena u Našicama. Godine 1896. Matoš je imenu Antun pridodao ime Gustav. Pučku školu i gimnaziju završio je u Zagrebu, gdje je polazio i glazbenu školu. Godine 1891. upisao se na Vojni veterinarski institut u Beču, ali je studij nakon jednog semestra napustio. Vratio se u Zagreb, koji kao vojni novak napušta 1893. godine. 1894. godine bježi iz vojske, ali je ubrzo uhićen i zatvoren u petrovaradinskoj tvrđavi, iz koje uskoro uspijeva pobjeći u Srbiju (prema vlastitim riječima: »tražeći slobodu«) - preko

Šapca do Beograda. Od tada, kao vojni bjegunac, uzdržavajući se sviranjem čela i pisanjem kritika (»Postao sam čelista, pa novinar, literat. Nije bogzna šta.«), živi u Beogradu (u dva navrata, 1894 - 1898, 1904 - 1908), Ženevi (1898 - 1899) i Parizu (1899 - 1904), živeći boemski i prijateljujući s brojnim poznatim književnicima i drugim umjetnicima. U Parizu je napisao najbolja svoja prozna djela. U nekoliko navrata potajno dolazi u Hrvatsku, da bi se u Zagreb vratio nakon 13 godina, odnosno nakon proglašenja amnestije za vojne bjegunce. Iako je 1910. položio ispite za učiteljsko zvanje, Matoš, uglavnom zbog svojih političkih stajališta (bio je uvjereni pravaš), ne uspijeva naći službu. Uzdržavao se od svog književnog i publicističkog rada, kao profesionalni književnik s velikim društvenim utjecajem, premda je najveći dio vremena greao u siromaštvu. Dva je puta posjetio Italiju, godine 1911. Firencu a 1913. Rim. Pred kraj se života posvađao s gotovo svim književnim kolegama i političkim opcijama koje je ranije podržavao, pa je tako, premda je bio izraziti domoljub, izašao iz Frankove Čiste stranke prava 1909. godine, »polemizirao je s naprednjacima i projugoslavenskim strujama, kao dosljedni starčevićanac i antiklerikalac borio se protiv katoličkog segmenta hrvatske književnosti i klerikalnih struja u pravaštvu« (Wikipedia). Smatra ga se prvim modernim hrvatskim likovnim, glazbenim, književnim, ali i plesnim kritičarem.

Izuzetno književno obrazovanje Matoš je stekao uglavnom svojim radom i intelektualnom znatiželjom, te se upravo njemu može pripisati zasluga za predstavljene svjetske, osobito francuske, književne tradicije hrvatskoj kulturnoj sredini. Premda je hrvatski, pravaški orijentiran, nitko prije njega nije toliko pridonio boljem upoznavanju i razumijevanju hrvatske i srpske, ali i drugih južnoslavenskih književnosti i kultura. U raspi *starih i mladih* Matoš se nije odlučio za ni za jednu od *sukobljenih* strana, potvrđujući tako samosvojnost svog književnog stvaralaštva. Zbog svega toga je imao poteškoća s objavljivanjem svojih djela. Umro je mlad, od raka grla, ostavivši iza sebe veliki književni opus, kasnije objavljen u dvadeset svezaka sabranih djela.

U književnosti se javlja novelom *Moć savjesti* objavljenoj 1892. godine u *Viencu*. Za života je objavio tri zbirke novela i pripovijesti (*Iverje*, 1899; *Novo iverje*, 1900; *Umorne priče*, 1909) koje, u rasponu od ljubavnih do satiričnih, variraju najrazličitije teme. U Matoševim proznim djelima, koja

često ujediniuju opreke, poput humorističnog i pesimističnog, osobito dolazi do izražaja njegova stilska strategija koju je sam nazvao *artizmom*. Pisao je eseje, feljtone i putopise sabrane u zbirkama *Ogledi* (1905), *Vidici i putovi* (1908), *Naši ljudi i krajevi* (1910) i *Pečalba* (1913), te velik broj kritika i drugih tekstova, objavljenih u više od 50 hrvatskih časopisa, u kojima je nerijetko polemičnim stilom komentirao tadašnja kulturna zbivanja.

Iako je već kao gimnazijalac pisao pjesme, te iako je neke pjesme uključio u svoje pripovijesti, feljtone i putopise (npr. *Hrastovački nokturno* u pripovijetci *Nekad bilo - sad se spominjalo*, *Kod kuće* u istoimenom putopisu i dr.), Matoš se kao pjesnik predstavlja čitateljstvu tek 1906. godine, kada objavljuje *Utjehu kose* u časopisu *Savremenik*. Stil je u Matoševoj lirici dominantan, forma je besprijeekorna, dok su sadržaj i ton obilježeni pjesnikovim nesputanim, često pesimistički intoniranim, subjektom. U svojim elegijama, sonetima, epigramima, satirama i drugim književnim oblicima tražio je i nalazio način spajanja tradicije i stvaralačke pjesničke osobnosti. Matoševe pjesme, njih ukupno svega stotinjak, do 1923. godine, kada su sakupljene i objavljene pod naslovom *Pjesme*, bile su razasute po časopisima i rukopisima. Matoš je svojim djelom najizrazitiji predstavnik, iako ne i pripadnik, hrvatske moderne, kao i uzor sljedećih pjesničkih generacija (T. Ujević, N. Polić, V. Čerina, M. Vrbanić i dr.).

* * *

Knjiga »kaprisa i feljtona« *Pečalba* posljednja je za autorova života objavljena Matoševa knjiga, uglavnom izbor njegovih novinskih članaka.

Za naslov je odabrao ovu danas dobro poznatu makedonsku riječ (koja znači nadnicu, ili pak »odlazak u svijet trbuhom za kruhom«), zato što je veći dio u njoj objavljenih feljtona i članaka nastao u egzilu (Beograd, Pariz i drugdje), a pisao ih je kao novinski »nadničar« za različite hrvatske i srpske novine i časopise.

Knjiga je za tisak priređena 1912. godine, nakon Matoševog pomilovanja i

povratka u Zagreb. Objavilo ju je sljedeće 1913. godine Društvo hrvatskih književnika. Prvo je izdanje uredio Julije Benešić, u biblioteci *Suvremeni hrvatski pisci*. Benešić se želio ograničiti samo na feljtonske sadržaje, dakle nije želio u knjigu uključiti kritike ili eseje, nego samo novinske, reportažne, »jednodnevne, efemerne stvari, ali od trajne vrijednosti«. Matoš nije bio zadovoljan uredničkim odabirom uključenih članaka, niti radom priređivača, kao ni brojnim tiskarskim pogreškama. (»Pisac mora sâm biti i primalja, da mu dijete ne nastrada pored nevještih babica.«; »Da se ne pokaje kasnije, pisac ne treba samo knjigu napisati već je mora urediti i korigirati, jer u očinstvu nema prijateljske zamjene.«)

Nakon što je otisnuta, knjiga nije odmah puštena u prodaju, nego je četiri mjeseca stajala zaplijenjena od strane vlasti, zbog političkih razloga. Sporan je bio članak *Od Pariza do Beograda*, zbog Matoševog negativnog pisanja o Ugarskoj (npr. »Srbija izvozi svinje, Ugarska izvozi Mađarice. Sifilis je, dakle, vrlo važan artikl ugarske izvozne trgovine.«), kao i zbog rečenice »Iako sam Hrvat, ljubim ovu zemlju [Srbiju] jer mi daje prvo utočište, jer je slobodna i jer njen kralj bolje govori hrvatski od hrvatskog kralja.« Za ono vrijeme i tadašnje političke prilike, radilo se o neprihvatljivom adresiranju i »vrijeđanju« osobe cara i kralja. Stvar je završila tako da su prije puštanja u prodaju iz svih primjeraka prvog izdanja istrgnuta dva lista sa spornim člankom. Matoš ju je zbog toga nazvao »uškopljenom knjigom«. Taj feljton inače je objavljen u tisku čak tri puta prije uvrštenja u *Pečalbu*, prvi put u Srbiji, drugi i treći put u Hrvatskoj. Unatoč tome, upravo je on izazvao poteškoće s cenzurom i odgodu objave ove knjige. U ožujku sljedeće 1914. godine, kada je Matoš već u zagrebačkoj bolnici Sestara milosrdnica na operaciji raka grla, odakle se neće vratiti, sporni feljton ponovo objavljuje zadarski *Narodni list* (taj broj izlazi iz tiska koji dan nakon Matoševe smrti).

Izdanje knjige iz 1913. godine donosimo u cijelosti, s Matoševom kratkom autobiografijom koju je napisao za prvo izdanje *Pečalbe*, te sa reprodukcijom Matoševog portreta kojega je u Parizu 1902. godine naslikao njegov prijatelj Georges Gublin (1873-1909). *Dodatak* sadrži nekoliko priloga koji nisu bili uvršteni u prvo izdanje *Pečalbe*: neuvrštene *Kafanske varijacije* iz časopisa *Hrvatska sloboda*, intervju, jedini ikad, s Matošem objavljen u *Nedjeljnim novostima*, te autorove reakcije na kritike

i komentare nakon objave *Pečalbe*. U *Postumi* je nedovršena Matoševa autobiografija koja je sačuvana u rukopisu i prvi put objavljena nakon autorove smrti, 1923. godine.

Pečalba sadrži mnoge poznate i najuspjelije novinarske, autobiografske i putopisne feljtone i članke kao što su *Pariška kronika*, *Moji zatvori*, *Od Pariza do Beograda*, *Zagreb i Zagrebi*, *Ladanjske večeri*, *Nokturno*, kratke duhovite feljtonističke novinske crtice naslovljene *Kafanske varijacije*, eseje o poznatim osobama toga doba, glumcu Andriji Fijanu, glumici Ljerki Šram, slavnoj plesačici Isadori Duncan, pijanistu Ignacyju Paderewskom, cirkuskom upravitelju Barnumu, srpskom političaru Nikoli Pašiću, zatim Tolstojev nekrolog, te članke o suvremenim događajima (reportaže iz Srbije, Rusko-japanski rat, Prvi balkanski rat).

Tekst je priređen prema izdanju:

- A. G. Matoš: *Pjesme - Pečalba*, Sabrana djela sv. 5, ur. Dragutin Tadijanović, JAZU-Liber-Mladost, Zagreb, 1973.

Impressum

Nakladnik:

Bulaja naklada d.o.o
Radnički dol 8
10000 Zagreb

tel: 01/4822154

info@bulaja.com

www.bulaja.com

Urednik: Zvonimir Bulaja

Dizajn i prijelom: Bulaja naklada d.o.o.

Tehnička realizacija: Bulaja naklada d.o.o.

Oblikovanje naslovnice: Zvonimir Koščak

Za nakladnika: Zvonimir Bulaja

Pri pripremi ove elektroničke knjige uloženi su maksimalni mogući trud i pažnja, te su svi uključeni materijali pažljivo kontrolirani, korigirani i testirani. Međutim, [Bulaja naklada d.o.o.](http://www.bulaja.com) i autori ne mogu biti odgovorni za bilo kakve štete, izravne i neizravne, prouzročene upotrebom ove elektroničke knjige, odnosno pogreškama u tekstovima (nekompletni, netočni ili oštećeni podaci, greške pri unosu i slično).

Autorska prava na djela Antuna Gustava Matoša su istekla, i ona su sada javno dobro koje se nesmetano može kopirati. Međutim, sva autorska prava na opremu knjige (rječnik, napomene, bilješka o piscu...) su pridržana.

ISBN: 978-953-328-314-2

© 2015. Bulaja naklada d.o.o.